

Gemeente
Amsterdam

Ondervertegenwoordigd Amsterdam

Een onderzoek naar politiek ondervertegenwoordigde groepen en gebieden in de stad

Gemeente Amsterdam

Auteurs Stedelijk Strategieteam: Marike ter Linden, Marije Roodhof, Jorien Vink, Wim Bakker, Xandra Hoek en Luna Wattel

Auteurs Onderzoek & Statistiek: Jeroen Slot, Sara Rubingh en Renske Hoedemaker, met medewerking van Bas Broekhuizen, Laure Michon en Marloes de Hoon

Externe bijdragen: René Cuperus, Josse de Voogd, Femke Kaulingfreks

E-mailadres: stedelijkstrategieteam@amsterdam.nl

Bezoekadres: Amstel 1
1011 PN Amsterdam

Post: Postbus 202
1000 AE Amsterdam

Voorblad: Foto Edwin van Eis (2015), bewerking Xandra Hoek (2024)

Amsterdam, november 2024

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Een Amsterdams onderzoek.....	5
1.3 Doel en vraagstelling	7
1.4 Leeswijzer	7
1.5 Tot slot, een oproep.....	8

Introductie portrettenreeks	9
-----------------------------------	---

Deel A. Politieke onder-vertegenwoordiging in Amsterdam..... 12

2 Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers: demografische en sociaaleconomische verschillen in politieke participatie	15
2.1 Opkomst is lager onder Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding, een jonge leeftijd, een laag inkomen en/of een migratieachtergrond.....	15
2.2 Opkomst is lager in wijken met meer armoede, uitkeringen, eenzaamheid en slechte gezondheid.....	19
2.3 Andere vormen van politieke participatie worden door een smal aandeel van Amsterdammers gebruikt.....	21
2.4 Partijkeuze verschilt sterk naar opleiding, inkomen en leeftijd.....	22
2.5 Aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen is hoger in wijken met meer armoede, werkeloosheid, eenzaamheid en slechte gezondheid	25
2.6 Deelconclusie	26

3 Politiek ondervertegenwoordigde gebieden: geografische verschillen in politieke participatie	29
3.1 Laagste opkomst in Nieuw-West, Zuidoost en Noord en hoogste in Centrum en Zuid	29
3.2 In wijken met lage opkomst zijn relatief veel buitenstaanderstemmen; dit zijn wijken met relatief veel armoede, uitkeringen, eenzaamheid en slechte gezondheid	31
3.3 Steeds meer buitenstaanderstemmen in Amsterdam, sterkste stijging in Nieuw-West en Zuidoost.....	32
3.4 Buitenstaanderpartijen zijn het grootst in Nieuw-West en Zuidoost; gevestigde partijen zijn het grootst in Centrum en Zuid.....	32
3.5 Meer stemmen op coalitiepartijen in centrale stadsdelen	34
3.6 Deelconclusie	34

Deel B. De zorgen van politiek onder vertegenwoordigde Amsterdammers 37

4 Zorgen over de veranderende stad en leefomgeving	40
4.1 Wat de stad ons vertelt	40
4.2 Duiding door experts.....	44
4.3 Deelconclusie zorgen veranderende stad en leefomgeving	46

5 Zorgen over (de eigen positie in) de samenleving	49
5.1 Wat de stad ons vertelt	49
5.2 Duiding door experts.....	52
5.3 Deelconclusie zorgen over de (eigen positie in de) samenleving	54
6 Zorgen over de politiek en overheid	57
6.1 Wat de stad ons vertelt	57
6.2 Duiding door experts.....	61
6.3 Deelconclusie zorgen over de politiek en overheid	65
7 Conclusie: structurele ongelijkheid in politieke participatie tekent zich in Amsterdam af langs dezelfde scheidslijnen als landelijk	68
Bijlage A. Amsterdamse trends in politieke participatie	73
Bijlage B. Correlatiematrix stemgedrag analyse (bij Deel A)	85
Bijlage C. Achtergrondkenmerken van bezorgde niet- en buitenstaanderstemmers (bij Deel B).....	86
Bijlage D. Toelichting methoden inclusief wijkselectie (bij Deel B)	88
Bijlage E. Bronnenlijst	90
Reflecties van auteurs Afgehaakt Nederland en de Wibautleerstoelhouder	97
Reflectie 1. De kloven van Amsterdam	98
Reflectie 2. A-typisch, maar strak in het jasje	116
Reflectie 3. Een meervoudig perspectief op wat de stad nodig heeft	125

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (2021) verkennen Josse de Voogd en René Cuperus de maatschappelijke verschillen tussen mensen op de 'electorale kaart' van Nederland. Ze bepleiten dat feitelijke of ervaren achterstelling van bepaalde groepen in Nederland kan leiden tot 'afhaken' van de gevestigde politiek en overheid. De auteurs schetsen een beeld van Nederlanders die het gevoel hebben niet mee te profiteren van de vooruitgang in de samenleving. Deze Nederlanders zien hun onvrede en zorgen onvoldoende doorklinken in politieke besluitvorming en hebben vaak weinig vertrouwen in de politiek. Mede door dat gebrek aan vertrouwen stemt deze groep Nederlanders niet, of op partijen die zich presenteren als non-establishment of protestpartijen – door de auteurs 'buitenstaanderpartijen' genoemd. De Voogd en Cuperus laten zien dat 'afgehaakte' Nederlanders meer zorgen en onvrede over de samenleving ervaren dan de gemiddelde Nederlander. Ook wonen zij vaker in minder welvarende regio's of stadswijken.

De Atlas van Afgehaakt Nederland (2021) heeft een belangrijke rol gespeeld in het agenderen van geografische, sociale en politieke ongelijkheden in Nederland. Ook adresseert het de ontwikkeling dat de overheid en bepaalde groepen Nederlanders steeds verder de verbinding met elkaar lijken te verliezen. Wanneer de stemmen van steeds dezelfde groepen en plekken onvoldoende doorklinken in politieke keuzes en beleid, kan er namelijk een vicieuze cirkel ontstaan. Als de zorgen en belangen van bepaalde groepen minder goed worden meegenomen, leidt dit mogelijk tot beleid dat minder goed voor hen uitpakt. Hierdoor ervaren zij dat de overheid er niet voor hen is, wat z'n weerslag heeft op hun politieke vertrouwen en participatie (Boterman & van Gent, 2023). Dat is een zorgelijke ontwikkeling.

Verder wordt in het publieke gesprek over 'afhaken' het fenomeen vaak versimpeld in een tegenstelling tussen stad versus platteland, of Randstad versus de rest van Nederland. Dit kan de indruk wekken dat 'afhaken' een fenomeen is dat in steden niet voorkomt. *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (2021) gaf daarom de directe aanleiding om te verkennen in hoeverre 'afhaken' ook in Amsterdam speelt. Dit onderzoek is een Amsterdamse vertaling.

"Een deel van de Amsterdammers vindt de overheid onzichtbaar of heeft het idee zelf niet gezien of gehoord te worden. [...] We maken ons daar zorgen over. [...] Wantrouwen kan ertoe leiden dat mensen afhaken, de gemeente 'verlaten' of zich actief tegen de gemeente gaan verzetten."

- Burgemeester Femke Halsema en Gemeentesecretaris Peter Teesink (2023)

1.2 Een Amsterdams onderzoek

Aangenomen dat stemgedrag een signaal van politiek 'afhaken' is, zijn er aanwijzingen dat ook sommige Amsterdammers 'afhaken' van de gevestigde politiek en overheid. De opkomst bij

verkiezingen ligt in Amsterdam namelijk structureel onder het landelijk gemiddelde. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 was de opkomst zelfs historisch laag met 46,6% (t.o.v. 50,3% gemiddeld in Nederland). Bovendien neemt het aandeel Amsterdammers dat op buitenstaanderpartijen stemt toe (+19%-punt bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 t.o.v. 2010).

Tegelijkertijd leidt het vertalen van het landelijke onderzoek van De Voogd en Cuperus naar de Amsterdamse context tot enkele dilemma's. Allereest is 'afhaken' een complex fenomeen. Zoals De Voogd en Cuperus aangeven, houdt 'afhaken' verband met sociale, culturele en politieke achterstelling en daarnaast met tekortkomingen en nalatigheid van de overheid en andere instituties. Aan afhaken zitten dus twee kanten. Er zijn inwoners die zich van de politiek en overheid afkeren, maar diezelfde inwoners vinden – niet zonder reden – dat de politiek en overheid zich van hén heeft afgekeerd. Daarbij wekt de term 'afhaken' de indruk dat mensen een bewuste keuze maken om niet meer mee te doen, terwijl het vaak zo is dat ze niet mee kunnen doen. Bovendien kan het afkeren van de politiek en overheid ten onrechte gezien worden als 'maatschappelijk afhaken'. Sommige mensen stemmen niet, maar leveren op tal van manieren een belangrijke maatschappelijke bijdrage, bijvoorbeeld door actief te zijn in verenigingen, vrijwilligersorganisaties of sociale initiatieven. Stemgedrag zegt dus niet per se iets over maatschappelijke betrokkenheid. De complexiteit van 'afhaken' wijst er ook op dat veel mogelijke oorzaken én oplossingen buiten de invloedssfeer van de gemeente liggen. We realiseren ons dat meer zicht krijgen op dit fenomeen in de stad dus niet automatisch betekent dat we het als gemeente kunnen oplossen. Desalniettemin vinden we het belangrijk om te weten wat er in de stad en onder Amsterdammers speelt.

"Of ik heb gestemd? Nee. [...] Ik zie de kracht niet van mijn stem. Dus ik doe het liever anders: in mijn omgeving, waar ik kan bijdragen, draag ik bij. Waar ik in de maatschappij kan bijdragen, draag ik bij."

- MBO-student. Bron: Vermeulen et al., 2023

Ook De Voogd en Cuperus schetsen kanttekeningen bij het gebruik van de term 'afhaken' en onderstrepen dat de term niet normatief-negatief geluid moet worden. In dit onderzoek kiezen we ervoor om de term verder niet meer te gebruiken: het spreken van 'afgehaakt' kan bijdragen aan het creëren van een afstand tussen overheden en burgers, terwijl het tegenovergestelde de insteek van dit onderzoek is. In plaats daarvan spreken we van politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers – hiermee blijven we dicht bij wat is onderzocht. Net als De Voogd en Cuperus kijkt *Ondervertegenwoordigd Amsterdam* naar politieke (non)participatie binnen de representatieve democratie. Hoewel in dit onderzoek ook andere politieke participatievormen aan bod komen, ligt de nadruk op stemgedrag. Stemmen zien we als een belangrijk signaal: uit stemgedrag spreekt zowel een evaluatie van de voorgaande bestuursperiode als een uiting van hoop voor de toekomst.

Een bijkomend voordeel van het kijken naar stemgedrag is dat het de mogelijkheid biedt om verschillen in de stad fijnmazig in beeld te brengen. Hierdoor kunnen we inzoomen op de groepen Amsterdammers en gebieden die politiek ondervertegenwoordigd zijn. Vervolgens brengen we hun sentimenten en zorgen verkennend in beeld - sentimenten die uiteraard niet bij alle Amsterdammers uit deze groepen en wijken leven. Er is namelijk veel diversiteit in stemgedrag, motivaties, ervaringen en meningen. Toch kijken we in dit onderzoek naar wat bepaalde groepen Amsterdammers gemiddeld genomen doen en vinden. Dat helpt ons politieke ondervertegenwoordiging in de stad en de ervaringen van ondervertegenwoordigde inwoners beter in beeld te brengen en te begrijpen.

Tot slot is het goed te benoemen dat dit onderzoek grotendeels is gebaseerd op data van vóór de laatste Tweede Kamerverkiezingen in 2023. Dit betreft bijvoorbeeld het stemgedrag in de gemeenteraadsverkiezingen en de opvattingen van Amsterdammers over stad, samenleving en overheid. Wel hebben we bij het analyseren van stemgedrag in Amsterdam steeds gekeken of de laatste Tweede Kamerverkiezingen afwijkende conclusies over politieke ondervertegenwoordiging opleverde; dit bleek niet het geval.

1.3 Doel en vraagstelling

Tal van publicaties laten zien dat de belangen van sommige groepen in de samenleving minder goed doorklinken in de representatieve democratie – o.a. *Lage drempels, hoge dijken* (Remkes *et al.*, 2018), *Gezag herwinnen* (Polman *et al.*, 2022) en *Eigentijdse ongelijkheid* (Vrooman *et al.*, 2023). Met *Ondervertegenwoordigd Amsterdam* willen we inzoomen op onze stad. Het onderzoek is een eerste verkenning en kan worden gezien als startpunt voor verdere gedachte-uitwisseling over hoe we zorgen dat beleid goed aansluit bij de behoeften en wensen van ondervertegenwoordigde Amsterdammers en dat zij zich gezien en erkend voelen in hoe dat beleid tot stand komt. Dit om bij te dragen aan een sterke lokale democratie, afgewogen en effectief beleid en herstel van vertrouwen in de overheid.

In het onderzoek kijken we naar de gemeenteraadsverkiezingen, waarbij we steeds nagaan of de uitkomsten vergelijkbaar zijn voor de Amsterdamse Tweede Kamerverkiezingen. De nadruk ligt op niet-stemmers en stemmers op 'buitenstaanderpartijen' (zie bijlagen voor een uitgebreidere beschrijving van de data, methodologie en analyses onderliggend aan dit onderzoek).

De centrale vragen in dit onderzoek zijn als volgt:

1. Wat zijn de sociaaleconomische en demografische kenmerken van groepen Amsterdammers die politiek ondervertegenwoordigd zijn binnen de lokale representatieve democratie?
2. In welke delen van de stad wonen deze Amsterdammers met name?
3. Wat zijn de voornaamste zorgen en opvattingen van deze Amsterdammers?
4. Welke maatschappelijke, economische en bestuurlijke ontwikkelingen hebben bijgedragen aan deze zorgen en opvattingen?

1.4 Leeswijzer

Dit onderzoek bestaat uit verschillende onderdelen. Aan de hand van stemopkomst en partijkeuze tijdens Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen laten we in **Deel A** in twee hoofdstukken zien dat er structurele ongelijkheid bestaat in politieke participatie. In **hoofdstuk 2** laten we demografische en sociaaleconomische scheidslijnen zien: we brengen in beeld welke groepen Amsterdammers minder geneigd zijn te stemmen, of stemmen op partijen die De Voogd en Cuperus 'buitenstaanderpartijen' noemen (zie voor een toelichting het introductiekader Deel A, pagina 12). In **hoofdstuk 3** tonen we aan dat er ook duidelijke geografische verschillen zijn in politieke participatie binnen de stad. Zo ontstaat zicht op politiek ondervertegenwoordigde groepen en gebieden.

Deel B bestaat uit drie hoofdstukken en verkent de zorgen en opvattingen van ondervertegenwoordigde groepen in de stad. Dit doen we aan de hand van enquêteantwoorden van Amsterdammers, gesprekken in vijf Amsterdamse wijken en eerder onderzoek naar

ondervertegenwoordigde groepen. Hieruit spreken zorgen over een veranderende stad en leefomgeving (**hoofdstuk 4**), over (de eigen positie in) de samenleving (**hoofdstuk 5**) en over de overheid en politiek (**hoofdstuk 6**). Elk hoofdstuk gaat dieper in op de sentimenten die leven en plaatst ze vervolgens in een breder perspectief. Op basis van wetenschappelijke literatuur en interviews met experts schetsen we maatschappelijke, economische en bestuurlijke ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan de zorgen van ondervertegenwoordigde Amsterdammers.

In een afsluitend **hoofdstuk 7** geven we de uitkomsten van zowel deel A als B weer en gaan we op hoofdlijnen in op wat dit voor de gemeente betekent.

Naast de bijdragen van wetenschappelijke experts aan hoofdstukken 4 tot en met 6, hebben we de auteurs van *De Atlas van Afgehaakt Nederland* en de Wibautleerstoelhouder gevraagd te reflecteren op de Amsterdamse situatie. Hun **reflecties** zijn aan het einde van het onderzoek te vinden:

- **Reflectie 1** van René Cuperus laat zien welke vormen van segregatie er in Amsterdam zijn ontstaan: kloven tussen kansarm en kansrijk, tussen stad en regio, tussen burger en overheid en tussen expats en traditionele migrantengroepen. Hij werpt de vraag op hoeveel segregatie de Amsterdamse democratie eigenlijk kan weerstaan, in tijden waarin deze een representatie- en een prestatiecrisis doormaakt.
- **Reflectie 2** van electoraal geograaf Josse de Voogd zoomt verder uit en neemt ons mee de stads- en landgrenzen over. Wat maakt Amsterdam zo anders dan de rest van Nederland? Wat doet dit verschil met de wederzijdse beeldvorming tussen stad en land? Hoe verhouden andere Europese hoofd- en grootsteden zich tot de landen waar zij onderdeel van uitmaken, en in hoeverre lijken zij daarin op Amsterdam?
- **Reflectie 3** van politiek filosoof Femke Kaulingfreks brengt de lezer weer terug naar Amsterdam, naar de interactie tussen Amsterdammers en de gemeente. Ze laat ons meekijken in een gesprek zonder gedeelde taal: overheid en burgers geven in hun onderling contact andere betekenissen aan dezelfde woorden, omgangsvormen en kennisbronnen. Dit onderwerp zal zij als Wibautleerstoelhouder in nauwe verbinding met het Stedelijk Strategieteam onderzoeken.

1.5 Tot slot, een oproep

Wij willen onze dank uitspreken aan iedereen die heeft meegewerkt aan dit onderzoek, persoonlijke verhalen heeft gedeeld of op andere manieren waardevolle inzichten heeft aangereikt. We blijven onverminderd nieuwsgierig naar aanvullende perspectieven, ideeën en suggesties voor het versterken van de lokale representatieve democratie en de verbinding tussen de gemeente en ondervertegenwoordigde Amsterdammers. Daarom nodigen wij u als lezer van harte uit om uw inzichten en ideeën met ons te delen. Dat kan door contact met ons op te nemen via stedelijkstrategieteam@amsterdam.nl.

Portretten en verhalen van Amsterdammers

Debra Barraud, bekend van het project Humans of Amsterdam, fotografeerde acht Amsterdammers in wijken waar de stemopkomst laag is of waar veel gestemd is op buitenstaanderpartijen. Al deze mensen hebben aangegeven zich in zekere zin 'afgehaakt' te voelen van de politiek of overheid, maar wat dat precies inhoudt verschilt per persoon. Hun verhalen zijn te lezen door deze bundel heen. We zijn dankbaar dat zij hun ervaringen wilden delen en voor hun openhartigheid daarin.

Romeo, Indische Buurt

"Ik woon nu 36 jaar in Nederland. Iedereen in de buurt kent mij. Ik ben mijn vertrouwen in de overheid lang geleden verloren. In Nederland hebben ze het vaak over laagopgeleiden. We betitelen in dit land vaak mensen, maar ze vergeten dat je de tegelzetter en de fietsenmaker nodig hebt. Met een bachelor leer je geen wc ontstoppen. We moeten het over mensen hebben, maar in plaats daarvan geven we mensen labels. Ik zie geen Turk of Marokkaan, ik zie mensen. De buurt is fijn. Geloof me, voor mij geen Zuid, geen West. East side, daar voel ik me thuis. Toch is het hier enorm veranderd in de loop der jaren. De gemeente heeft veel bezuinigd. Al die buurthuizen sluiten ze. Mijn zoon kwam laatst thuis, helemaal bedroefd omdat het buurthuis ging sluiten. En dan zeggen ze van hangjongeren dit, hangjongeren dat, maar als je gaat bezuinigen, dan hebben ze nergens meer om heen te gaan, dus dan doen ze hangen op straat. Je hebt juist sociale controle als je ze een plek geeft en sociale activiteiten aanbiedt. Ik stem niet. Ik vind het allemaal bullshit. Ze zijn zo respectloos tegen elkaar. Vooral die Wilders en Thierry Baudet. Ongegeneerd zijn ze. Ze zetten mensen tegen elkaar op. Kijk hoeveel polarisatie er is. Doet een buitenlander iets dan wordt het groot uitgemeten in de krant, maar doet een geboren en getogen Nederlander iets, dan gebeurt er niks. Kijk naar die hooligans. Ze slopen de boel en er gebeurt niks. Ik ben een belezen man. Ik zie heel goed dat het allemaal een zootje is daar. Het zijn allemaal een stelletje vrienden bij elkaar. Toen meneer Den Uyl er nog was, was ik nog wel betrokken. Toen verwezenlijkten ze nog hun beloftes, maar tegenwoordig komen ze hun afspraken niet na. Mijn zoon kwam laatst naar me toe en zei: "Papa, je hebt gelijk hoor, ik ga ook niet stemmen. Ze liegen alles bij elkaar." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Cora, De Punt

"Ik kom oorspronkelijk uit Maastricht en ben 24 jaar geleden hier komen wonen. De buurt is drukker geworden met veel meer verkeer. De buurt heeft veel daklozen. Hier aan de Punt zitten ze. Ik heb geen idee waar ze vandaan komen, maar de Punt lijkt ze aan te trekken. Overdag voel ik mij veilig in de buurt, maar 's avonds ga ik hier de straat niet op. Het is een zeer multiculturele buurt. De ene keer lijkt het alsof ik in Casablanca ben, dan weer in Istanboel of in Paramaribo. Dat vind ik op zich niet erg, maar ik voel me wel een minderheid in mijn eigen land. Dat vind ik vervelend en het geeft me een gevoel van vervreemding. Er wordt hier weinig gestemd, ik denk met name door het cultuurverschil. We hebben hier ook heel veel Bulgaren die voor een paar jaar komen en dan weer teruggaan. Die stemmen natuurlijk niet. Ik zou het fijn vinden als er hier iets meer Nederlanders zouden wonen. De taal moet hier echt aangepakt worden. Ik vind het prima als mensen trots zijn op hun eigen cultuur, maar ik vind wel dat je de taal machtig moet zijn. Dat maakt de communicatie gewoon echt makkelijker. Als ik iets zou kunnen aanpakken van de problemen in de buurt, dan zou het als eerste het taalprobleem zijn. Dat is iets waar de gemeente meer aan zou kunnen doen. Nu met dat nieuwe kabinet lijkt het de goede kant op te gaan, maar we moeten het allemaal eerst zien voordat we het geloven. Ik ben blij dat ze nu wel wat aan het asielbeleid gaan doen. We moeten vooral kijken naar gelukszoekers. Het werd namelijk de laatste tijd toch wel allemaal een beetje te veel." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Deel A.

Deel A. Politieke ondervertegenwoordiging in Amsterdam

In deel A onderzoeken we de kenmerken van Amsterdammers die niet stemmen of stemmen op zogenaamde 'buitenstaanderpartijen' (hoofdstuk 2) en waar in de stad zij wonen (hoofdstuk 3). Daarmee brengen we politieke ondervertegenwoordiging in Amsterdam in kaart. Vooraf lichten we hier eerst de categorisering 'gevestigde' en 'buitenstaanderpartijen' toe, benoemen we enkele trends in politieke participatie in Amsterdam en lichten we de voornaamste bronnen voor dit onderzoek toe.

Uitleg 'gevestigde' en 'buitenstaander' partijen

In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (De Voogd & Cuperus, 2021) zijn politieke partijen ingedeeld in 'gevestigden' en 'buitenstaanders.' Met deze indeling hebben de Voogd en Cuperus onder andere gekeken naar de mate van institutionalisering van een partij. Ze maken onderscheid tussen partijen die van oudsher meebesturen (gevestigde partijen) en partijen die dat niet doen (buitenstaanderpartijen). Ook keken de auteurs naar de opvattingen van de kiezers van deze partijen: de tevredenheid met het eigen leven en het optimisme over de toekomst van het land. Kiezers van gevestigde partijen zijn over het algemeen tevredener met hun eigen leven en vinden vaker dat het de goede kant op gaat met Nederland dan kiezers van buitenstaanderpartijen. Onder de gevestigde partijen vallen VVD, D66, PvdA, CDA, CU, GroenLinks en SGP. Onder buitenstaanderpartijen SP, FvD, 50Plus, PvdD, DENK, JA21, BIJ1, PVV en BBB. Die laatste twee partijen deden niet mee bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen. Zie voor meer uitleg bijlage A.

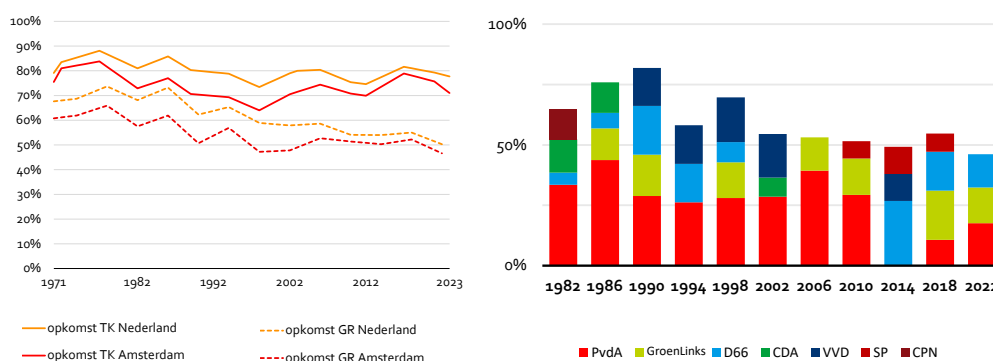
Vooraf: Amsterdamse trends in politieke participatie

De opkomst verschilt sterk per type verkiezing in Amsterdam. De afgelopen 50 jaar is de opkomst het hoogst bij de Tweede Kamerverkiezingen en het laagst bij de Europese verkiezingen (m.u.v. 2024). Sinds 2000 is er een lichte opkomststijging bij alle verkiezingen, behalve de gemeenteraadsverkiezingen. Veel mensen zien deze als minder belangrijk dan de Tweede Kamerverkiezingen. (O&S, *Burgermonitor 2023, 2024*)

Amsterdam wijkt in inwonerssamenstelling af van het Nederlands gemiddelde, iets wat in het Amsterdams stemgedrag terug te zien is. Amsterdam heeft relatief veel inwoners met een migratieachtergrond en inwoners die alleen mogen stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen (o.a. recente migranten uit Europese landen). Deze groepen stemmen vaker niet. Dit verklaart deels waarom de stemopkomst in Amsterdam stevast lager is dan in de rest van Nederland. Ook wonen in Amsterdam relatief veel en hbo- en wo-opgeleiden, een groep die vaker op linkse of liberaal progressieve partijen en minder op rechtse en christelijke partijen stemt. Maar we zien in Amsterdam ook ontwikkelingen vergelijkbaar met de rest van Nederland. Zo groeit de PVV en zien we een toename in het aandeel stemmen op 'buitenstaanderpartijen'. Hoewel de grootste partij in Amsterdam relatief stabiel is, is het aantal partijen in de Amsterdamse gemeenteraad toegenomen. Coalitiepartijen kregen in de loop der jaren een kleiner aandeel van de uitgebrachte stemmen. Dit aandeel is gedaald van 70% in 1998 naar 46% in 2022. De afgelopen 20 jaar zaten enkel gevestigde partijen in de Amsterdamse coalitie, met uitzondering van de SP. Zie bijlage A voor meer trend in Amsterdamse politieke participatie.

Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen en Gemeenteraadsverkiezingen, 1971-2023 (links) en aandeel stemmen op coalitiepartijen bij de Gemeenteraadsverkiezingen 1982-2022 (rechts).

Toelichting voornaamste bronnen Deel A

De Amsterdamse Burgermonitor (ABM) is een grootschalige enquête die de afdeling Onderzoek en Statistiek (O&S) van de gemeente Amsterdam sinds 1999 uitvoert. Onder bijna 2.200 Amsterdammers is onder andere stemgedrag en -intentie uitgevraagd. De data in deel A over leeftijd, opleidingsniveau en inkomen zijn afkomstig uit 2021, omdat 16 t/m 24-jarigen toen ook zijn geënquêteerd (Rubingh *et al.*, 2022). De beschreven trends zijn wel vergelijkbaar met de data uit eerdere jaren en de Burgermonitor van 2023 (Rubingh *et al.*, 2024).

Onderzoek naar het stemgedrag van Amsterdammers met een migratieachtergrond doet O&S samen met de UvA sinds 1994 (zie Leiwakabessy *et al.*, 2022). In deze enquête is specifiek aandacht voor Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Amsterdammers. De data over migratieachtergrond is afkomstig uit dit onderzoek.

Registraties van verkiezingsuitslagen op wijkniveau zijn geanalyseerd om politieke participatie in kaart te brengen. Daarbij wordt allereerst naar het stemgedrag in wijken gekeken en naar verschillen tussen wijken en tussen stadsdelen (zie hoofdstuk 3). Vervolgens wordt de samenhang tussen de opkomst en partijkeuze in een bepaalde wijk enerzijds en de sociaaleconomische kenmerken van inwoners uit die wijk anderzijds in kaart gebracht.

Deel A.

Hoofdstuk 2. Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers

Demografische en sociaaleconomische verschillen in politieke participatie

Kernpunten

- Net als op landelijk niveau, is er ook in Amsterdam sprake van structurele ongelijkheid in politieke participatie. Daarmee zijn er verschillen in politieke invloed: de stem van bepaalde groepen klinkt minder luid door in de lokale representatieve democratie. Opleidingsniveau, inkomen, leeftijd en migratieachtergrond zijn hierin onderscheidend.
- Bepaalde groepen stemmen minder dan gemiddeld of stemmen vaker op buitenstaanderpartijen (zie introductiekader Deel A, pagina 12). Dit betreft basis- en mbo-opgeleide Amsterdammers, Amsterdammers met een laag welvaartsniveau, een slechte gezondheid en/of ervaren eenzaamheid, jongeren en Amsterdammers met een migratieachtergrond.
- Amsterdammers met een lager welvaartsniveau hebben mogelijk niet de tijd en de middelen om zich in de politiek te verdiepen en te gaan stemmen.
- Bij Amsterdammers met een migratieachtergrond kan ervaren discriminatie een barrière vormen voor politieke participatie. Het gevoel er niet bij te horen en een gebrek aan herkenning in de politiek en politici zijn belangrijke redenen voor mensen met een migratieachtergrond om niet of juist wel te participeren.
- De ongelijkheid in politieke participatie wordt niet gecompenseerd door andere participatievormen. Bijvoorbeeld petitie's, demonstraties en participatietrajecten laten vergelijkbare verschillen zien. Een uitzondering hierop zijn jongeren: zij nemen verhoudingsgewijs vaker deel aan alternatieve vormen van politieke participatie.

2 Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers: demografische en sociaaleconomische verschillen in politieke participatie

Dit hoofdstuk brengt de verschillen in politieke participatie tussen groepen Amsterdammers in beeld. Welke stemmen klinken minder luid door in onze lokale representatieve democratie? En welke kenmerken hebben deze stadgenoten wat betreft opleiding, inkomen, gezondheid, leeftijd, herkomst en andere kenmerken? Om hier een antwoord op te formuleren, kijken we in hoeverre stemgedrag samenhangt met demografische en sociaaleconomische achtergrondkenmerken van kiesgerechtigde Amsterdammers. We focussen daarbij op de groepen Amsterdammers die minder vaak gaan stemmen, of stemmen op wat De Voogd en Cuperus 'buitenstaanderpartijen' noemen. De afgelopen 20 jaar bestaat de Amsterdamse coalitie enkel uit 'gevestigde partijen', met uitzondering van de SP.

2.1 Opkomst is lager onder Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding, een jonge leeftijd, een laag inkomen en/of een migratieachtergrond

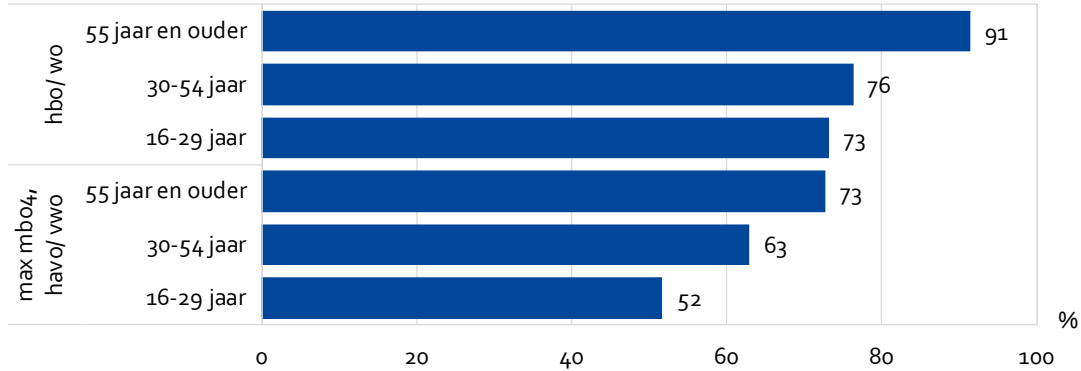
Sommige groepen Amsterdammers stemmen vaker dan andere groepen. **Opleidingsniveau** is een belangrijke onderscheidende factor voor politieke participatie. Zo zien we dat de stemintentie het laagst is onder Amsterdammers met een basisopleiding (55 procent). Hieronder verstaan we hen die geen opleiding hebben afgemaakt, of alleen de basisschool of het vmbo. Onder hbo/wo opgeleiden is de opkomst juist hoger dan gemiddeld (78 procent). In de literatuur zijn er twee typen verklaringen voor opkomstverschillen tussen opleidingsniveaus. De eerste verklaring is dat onderwijs bijdraagt aan bepaalde politieke vaardigheden, kennis en interesse, waardoor mensen met een hbo/wo opleiding meer politiek zelfvertrouwen hebben en politiek actiever zijn. Het tweede type verklaring betreft de sociaaleconomische status van het gezin waarin men opgroeit. Die bepaalt namelijk de politieke interesse en kennis, en dus stemgedrag, én het opleidingsniveau van een individu (zie bijvoorbeeld [Vollaard, et al., 2022](#)).

Daarnaast zien we verschil naar **leeftijd**: jongeren (16 t/m 29 jaar) zeggen minder vaak te gaan stemmen (65 procent) dan de groep tussen 30 en 54 jaar (72 procent) en de 55-plussers in de stad (80 procent; percentages afkomstig uit de *Amsterdamse Burgermonitor 2021*; Rubingh *et al.*, 2022). De opkomst onder jongeren is van belang, omdat zij vaak anders stemmen dan ouderen. Zo stemmen zij vaker op progressieve partijen, en op nieuwe partijen. Daarnaast blijkt dat mensen die bij hun eerste verkiezingen gaan stemmen, dat vaak blijven doen op latere leeftijd ([Vollaard, et al., 2022](#)).

De grootste verschillen tussen groepen zien we bij een **combinatie van opleidingsniveau en leeftijd** (zie figuur 2.1): de groep die het minst vaak aangeeft te gaan stemmen (52 procent), zijn jongeren met maximaal mbo4, havo of vwo, terwijl 55-plussers met een hbo- of wo-opleiding vrijwel

allen zeggen te gaan stemmen. Deze verschillen in politieke participatie naar leeftijd en afgeronde opleiding zijn stabiel over de jaren heen (Rubingh *et al.*, 2024).

Figuur 2.1 Percentage Amsterdammers dat aangeeft zeker te gaan stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, naar leeftijd en afgeronde opleiding, 2021 (procenten)

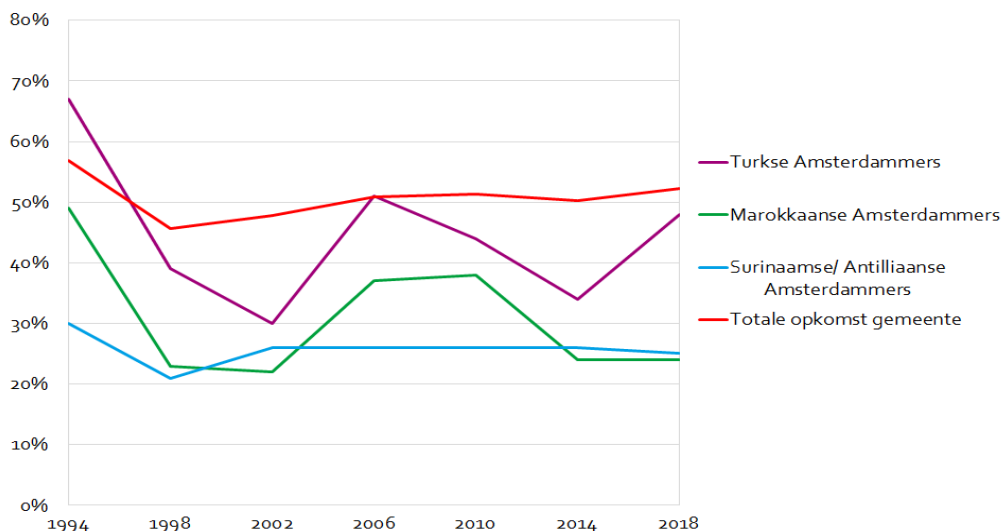

Bron: O&S: Burgermonitor 2021

Ook zien we dat Amsterdammers met een laag **huishoudinkomen** minder vaak stemmen, dan Amsterdammers met een midden of hoog inkomen. Van de Amsterdammers met een inkomen tot 2.050 per maand geeft 68 procent aan te gaan stemmen, terwijl dit bij Amsterdammers met een hoger inkomen rond de 80 procent ligt.

Opkomstpercentages verschillen ook naar **migratieachtergrond**. Amsterdammers met een migratieachtergrond stemmen structureel minder dan Amsterdammers zonder migratieachtergrond bij de gemeenteraadsverkiezingen (zie figuur 2.2). Ook bij de Tweede Kamerverkiezingen zijn er duidelijke verschillen. Uit landelijk onderzoek blijkt dat deze verschillen ook blijven bestaan na controle voor demografische en sociaaleconomische kenmerken (zie bijvoorbeeld: [Dagevos & Vermeulen, 2024](#)). Met andere woorden: Amsterdammers die dezelfde sociaaleconomische kenmerken hebben, maar verschillen qua migratieachtergrond, verschillen ook vaak in participatie bij verkiezingen.

Figuur 2.2 Opkomstpercentages herkomstgroepen bij Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen 1994-2018*

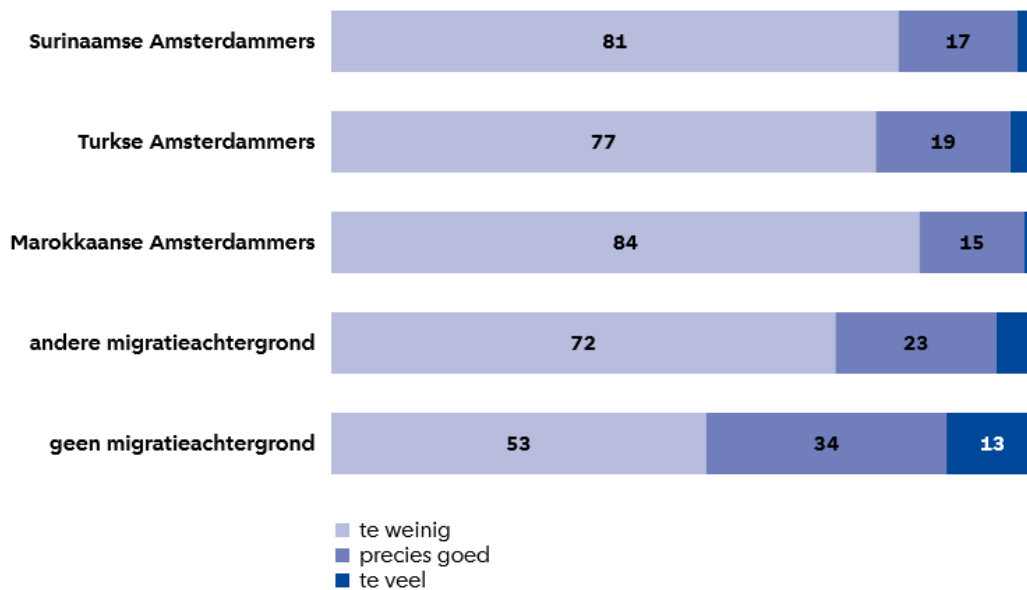
Bron: Leiwakabessy *et al.*, 2022

* vanwege een methodewisseling is dit figuur niet uitgebreid naar 2022, maar onderzoek wijst uit dat er geen reden is om te veronderstellen dat het patroon van opkomst sterk is veranderd.

Belangrijke redenen voor mensen met een migratieachtergrond om wel of juist niet te participeren zijn het gevoel er niet bij te horen, je gediscrimineerd te voelen en jezelf niet te herkennen in de politiek en politici ([Kranendonk et al., 2017](#)). Ook in Amsterdam zien we verschillen tussen inwoners met en zonder migratieachtergrond in ervaren politieke vertegenwoordiging ([Leiwakabessy et al., 2022](#)). Amsterdammers met een migratieachtergrond hebben veel vaker het gevoel dat politici niet adequaat opkomen voor hun belangen in vergelijking met Amsterdammers zonder migratieachtergrond (zie figuur 2.3).

Figuur 2.3 Antwoord op stelling ‘Vindt u dat er voldoende wordt opgekomen voor de belangen van mensen met een migratieachtergrond in de Gemeenteraad?’, naar herkomstgroep, 2022

Bron: Leiwakabessy et al., 2022

Landelijk onderzoek van het SCP laat daarbij verschil zien in de politieke opvattingen en participatie tussen generaties. De eerste generatie migranten zijn in het buitenland geboren. De tweede generatie migranten zijn zelf in Nederland geboren, en minstens één van hun ouders in het buitenland. Tweede generatie migranten vinden vaker dan de eerste generatie dat hun belangen onvoldoende worden vertegenwoordigd in de politiek en ervaren vaker discriminatie en uitsluiting in de maatschappij dan de eerste generatie. Dit geldt ongeacht de opleidingsachtergrond. Desondanks gaan zij vaker stemmen dan eerste generatiemigrant en zijn zij ook vaker op andere manieren politiek actief. Dit heeft deels te maken met verschillen in sociaaleconomische kenmerken zoals opleiding, maar het SCP-onderzoek laat ook zien dat deze groep zich juist politiek wil inzetten om zo iets te doen tegen discriminatie en uitsluiting ([Dagevos & Vermeulen, 2024](#)). Ook speelt mee dat er bij Amsterdammers die in het buitenland zijn geboren vaker sprake is van een gebrek aan kennis van het politieke systeem. Dit vertaalt zich door in lagere politieke participatie ([Leiwakabessy et al., 2022](#)).

Uiteraard spelen naast opleiding, leeftijd en migratieachtergrond ook andere **individuele kenmerken** een rol, zoals politieke interesse, praktische barrières (zoals geen tijd hebben) en in hoeverre men denkt dat de uitkomst van de verkiezingen belangrijk zijn ([Vollaard et al., 2022](#)). Vooral bij jongeren lijkt een gebrek aan interesse in de lokale politiek een rol te spelen. Dit komt

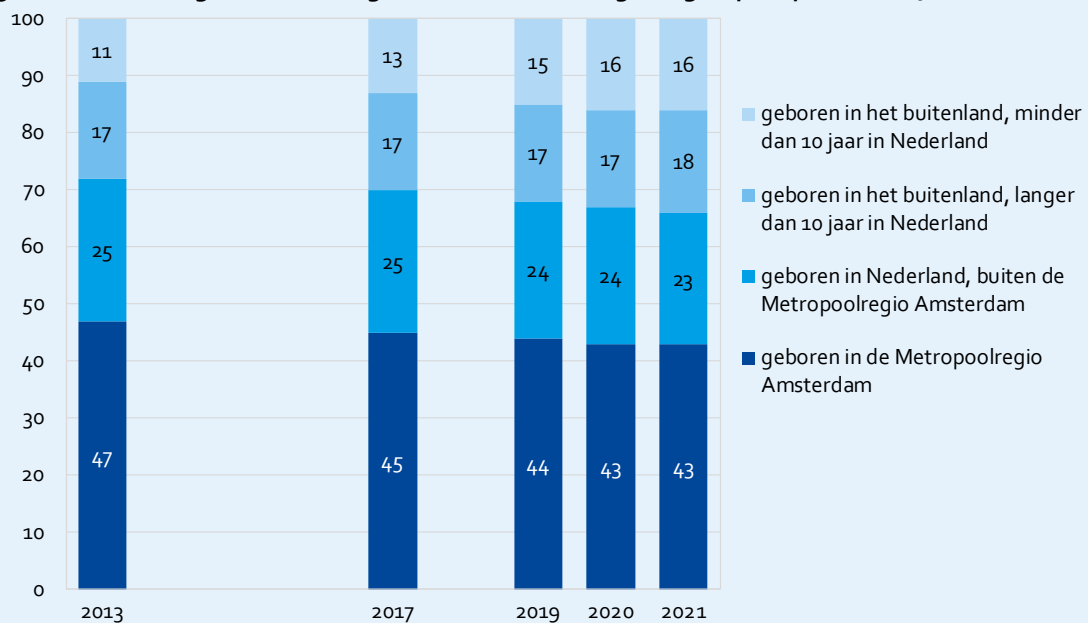
onder andere doordat jongeren vaak net naar een nieuwe woonplaats zijn verhuisd of dat van plan zijn.

Intermezzo: Toename aandeel Amsterdammers dat recent is geïmmigreerd

Een deel van de Amsterdammers die mogen stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen heeft niet de Nederlandse nationaliteit. Zij zijn onderdeel van de grotere groep inwoners met een migratieachtergrond. Het aandeel Amsterdammers met een migratieachtergrond groeit. In 2011 had 51 procent van de Amsterdammers een migratieachtergrond; in 2021 is dit 57 procent ([Dashboard Kerncijfers O&S, 2021](#)). Amsterdam is hiermee al jaren een meerderheid-minderheid stad: dat wil zeggen dat geen enkele herkomstgroep de numerieke meerderheid heeft ([Crul & Lelie, 2023](#)).

In 2021 telt Amsterdam 34 procent inwoners die in het buitenland zijn geboren. Van hen woont ongeveer de helft langer dan tien jaar in Nederland; de andere helft is minder dan tien jaar geleden geïmmigreerd. Met name de groep recente migranten (minder dan tien jaar in Nederland) is de laatste jaren gegroeid. In 2013 bestond 11 procent van de Amsterdamse populatie uit migranten die minder dan tien jaar in Nederland wonen; in 2021 is dat 16 procent. Het aandeel migranten dat langer dan tien jaar in Nederland woont is in deze periode ongeveer gelijk gebleven onder de Amsterdammers (zie figuur 2.4; [Tepić et al., 2023](#))

Figuur 2.4 Bevolkingssamenstelling Amsterdam naar migratiegroepen (procenten), 2013-2021

Bron: CBS, bewerking O&S ([Tepić et al., 2023](#))

2.2 Opkomst is lager in wijken met meer armoede, uitkeringen, eenzaamheid en slechte gezondheid

Om verschillen in politieke participatie tussen Amsterdammers in kaart te brengen, kijken we ook naar stemgedrag op wijkniveau. En meer specifiek naar wie er wel en niet gaan stemmen. Zo zien we een bevestiging van de vorige paragraaf: opleidingsniveau en inkomen maken uit. In wijken met een hoog aandeel basis – en mbo-opgeleide inwoners is de opkomst gemiddeld lager. Hetzelfde geldt voor wijken waar relatief veel Amsterdammers wonen met een lager gemiddeld inkomen, en met relatief veel bijstandsgerechtigden.

Ook wijken met een slechtere ervaren gezondheid, meer eenzaamheid en minder vrijwilligerswerk hebben een lagere opkomst. Waarschijnlijk beïnvloeden onderliggende oorzaken zowel politieke participatie als gezondheid, eenzaamheid en vrijwilligerswerk. Het gaat dan om zogenaamde hulpbronnen, zoals tijd, geld, opleiding en democratische vaardigheden. Deze hulpbronnen zorgen onder andere voor meer politieke interesse en politieke kennis ([Smets & van Ham, 2013](#)). In *De Atlas van Afgelinkt Nederland* geven de auteurs verder aan dat een slechte gezondheid een barrière kan zijn voor werk, inkomen, meedoen, gezien worden en politiek participeren. Ook in Amsterdam zien we op wijkniveau dat een slechtere ervaren gezondheid samenhangt met een lager inkomen en minder politieke participatie ([De Voogd & Cuperus, 2021](#)).

Eerder onderzoek naar de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen toont een vergelijkbaar resultaat als de wijkanalyse (zie bijvoorbeeld [Vermeulen et al., 2020](#)). De samenhang tussen verkiezingsopkomst en sociaaleconomische kenmerken geldt daarnaast zowel voor de gemeenteraadsverkiezingen als de Tweede Kamerverkiezingen (zie het overzicht van correlaties in de bijlage). Wel zijn de verbanden sterker voor de Tweede Kamerverkiezingen. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is namelijk lager, dus de groep niet-stemmers bij de Tweede Kamerverkiezingen is selectiever. Hierover is meer geschreven in bijlage A.

Het verband tussen verkiezingsuitslagen en sociaaleconomische kenmerken op wijkniveau betekent niet dat wijkkenmerken invloed hebben op het stemgedrag van haar inwoners. Het is veel aannemelijker dat stemgedrag wordt bepaald door kenmerken van individuen, waaronder hun sociaaleconomische kenmerken. Wel laat de analyse zien dat die samenhang bestaat én dat Amsterdammers met een bepaalde sociaaleconomische positie en bepaald stemgedrag vaak bij elkaar wonen. Met andere woorden: zowel welvaart als politieke participatie zijn ongelijk verdeeld over de stad.

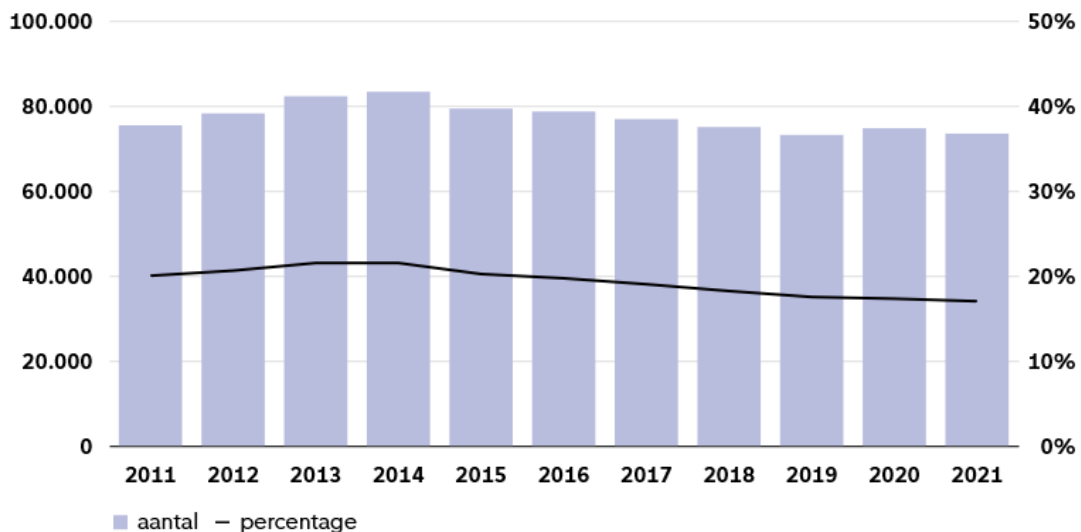
Intermezzo: Aandeel Amsterdamse huishoudens onder minimagrens daalt

Het onvoldoende beschikken over hulpbronnen, zoals tijd en geld maakt het moeilijker voor sommige Amsterdammers om politiek actief te zijn. We weten dat een aanzienlijk deel van de Amsterdamse bevolking een laag inkomen heeft, waarbij de grens ligt op 130 procent van het sociaal minimum (sm). In 2021 had 22 procent van de Amsterdamse huishoudens een inkomen onder die grens, wat voor een alleenstaande neerkomt op €16.800 netto per jaar. Het aandeel huishoudens met een laag inkomen is in de centrale stadsdelen veel lager dan in de stadsdelen buiten de ring. In stadsdeel Zuid had 18% van de huishoudens in 2021 een laag inkomen, in Zuidoost 28% ([Hoedemaker et al., 2023](#)).

Het merendeel van de huishoudens met een laag inkomen heeft ook weinig vermogen (tot de bijstandsgrens). Huishoudens met zowel een laag inkomen als een vermogen tot de bijstandsgrens

worden gerekend tot de groep minimahuishoudens. In 2021 behoorde 17 procent van de Amsterdamse huishoudens hiertoe (73.400 huishoudens). Het aandeel Amsterdamse huishoudens dat tot de minima behoort, daalt sinds 2014 (Hoedemaker et al., 2023). Terwijl de afname van het aandeel minimahuishoudens licht doorzette, bleef het *aantal* minimahuishoudens in de jaren 2019-2021 ongeveer gelijk. Dit komt door de gelijktijdige sterke toename van het aantal huishoudens met een hoog inkomen.

Figuur 2.5 Amsterdamse minimahuishoudens (inkomen tot 130% sm en een vermogen tot de bijstandsnorm), 2011-2021 (aantallen en procenten)

Bron: CBS, bewerking O&S. Cijfers van 2021 zijn voorlopig.

Huishoudens met een bijstands- of andere uitkering behoren veel vaker dan gemiddeld tot de minima. Ook pensioengerechtigden behoren relatief vaak tot de minima. Eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen zijn veel vaker minima dan paren en andersoortige huishoudens. Amsterdammers met een migratieachtergrond, met name de eerste generatie, behoren vaker tot de minima dan mensen zonder migratieachtergrond (Hoedemaker et al., 2023).

2.3 Andere vormen van politieke participatie worden door een smal aandeel van Amsterdammers gebruikt

Stemmen is echter niet de enige vorm van politieke participatie. Amsterdammers ondertekenen ook petitie's, nemen deel aan demonstraties en/of aan participatietrajecten met de gemeente. Andere vormen van participatie worden door een smaller aandeel van Amsterdammers ingezet. Vier op de tien Amsterdammers heeft in 2021 een activiteit ondernomen om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op lokale politici of de gemeente. Ter vergelijking: het opkomstpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 was 47 procent. Het vaakst hebben zij een petitie ondertekend over een lokale kwestie en/of deelgenomen aan een demonstratie. De gemeente Amsterdam heeft in de vorige bestuursperiode nieuwe vormen van participatie ingezet (buurtbudgetten, co-creatieplekken, buurtrechten en burgerberaad, zie Gemeente Amsterdam, programma democratisering); deze worden echter zelden genoemd door respondenten.

Tabel 2.6 Percentage Amsterdammers dat een lokale politieke activiteit heeft ondernomen in de afgelopen 12 maanden, 2021 (procenten)

politieke activiteit	percentage
een petitie getekend over een lokale kwestie	22
deelgenomen aan demonstratie	12
deelgenomen aan een participatietraject of buurtbudget	8
deelgenomen aan wijkorganisatie of bewonersgroep (aan bijeenkomst of actie)	7
deelgenomen aan een lokale actiegroep of burgerinitiatief	6
inspraakbijeenkomst(en) van de stad of uw stadsdeel bezocht	6
contact opgenomen met een politieke partij in de stad	3
contact opgenomen met lokale of regionale krant, radio of tv	2
contact opgenomen met een belangenorganisatie	2
lid geworden van een politieke partij	2
gemeenteraadsvergadering of stadsdeelcommissievergadering bezocht	2
contact opgenomen met een religieuze organisatie	1
minstens één van bovenstaande activiteiten	39

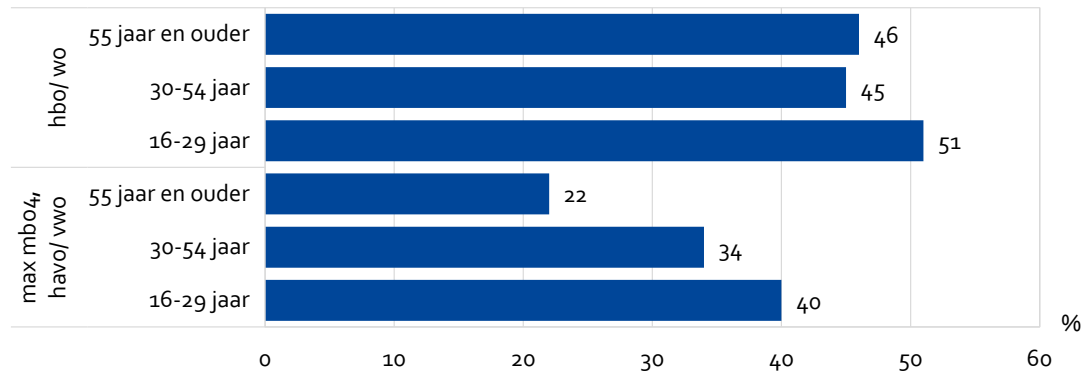
Bron: O&S: Burgermonitor 2021

Deels worden deze andere vormen van politieke participatie ook ingezet door andere groepen Amsterdammers, dan zij die stemmen. Amsterdammers van 55 jaar en ouder gaan vaker stemmen dan jongeren, maar jongeren ondernemen juist vaker lokale politieke activiteiten dan 55-plussers. (voor meer onderzoek over participatie van jongeren (16-27 jaar) zie [Zweegman et al., 2023](#)). Daarnaast hebben, net als bij het stemmen, Amsterdammers met een hbo- of wo-opleiding vaker een lokale politieke activiteit ondernomen dan anderen.

Als we leeftijd en opleidingsniveau kruisen, zien we nog grotere verschillen: de helft van jongeren met een hbo- of wo-opleiding hebben iets ondernomen om politiek iets aan de orde te stellen of politieke invloed uit te oefenen. Onder 55-plussers met maximaal een middelbare of beroepsopleiding is dit aandeel met 22 procent veel lager. Mogelijk zijn dit soort activiteiten toegankelijker voor jongeren en hbo/wo-opgeleiden en ervaren andere groepen meer barrières tot deelname.

Figuur 2.7 Aandeel Amsterdammers dat zich politiek heeft ingezet (m.u.v. stemmen), naar opleidingsniveau en leeftijd, 2021 (procenten)

Bron: O&S: Burgermonitor 2021

2.4 Partijkeuze verschilt sterk naar opleiding, inkomen en leeftijd

Ook partijkeuze varieert op basis van sociaaleconomische en demografische achtergrondkenmerken, zoals opleiding, inkomen, leeftijd en migratieachtergrond. Met name **opleidingsniveau** maakt verschil. Amsterdammers met een basisopleiding hebben relatief vaak de voorkeur voor een buitenstaanderpartij (zie introductiekader Deel A, pagina 12), en meer in het bijzonder voor SP en PVV (analyses afkomstig uit de *Amsterdamse Burgermonitor 2021*; Rubingh *et al.*, 2022). Ook stemmen zij relatief vaak op het gevestigde PvdA. Mbo-opgeleide Amsterdammers hebben ook relatief vaak de voorkeur voor buitenstaanderpartijen, en meer in het bijzonder DENK en BIJ1. Amsterdammers met een hbo- of wo-opleiding hebben juist relatief vaak een voorkeur voor gevestigde partijen, en meer in het bijzonder GroenLinks.

Ook **inkomen** houdt verband met stemvoorkeur: Amsterdammers in de laagste huishoudinkomensgroep (tot € 2.050 netto per maand) hebben relatief vaak de voorkeur voor buitenstaanderpartijen SP en BIJ1, maar ook voor het gevestigde PvdA. Amsterdammers in de hoogste huishoudinkomensgroep (meer dan € 4.500 netto per maand) hebben juist relatief vaak een voorkeur voor D66 en de VVD, beiden gevestigde partijen. Dit is in lijn met het gegeven dat mensen met een wo-diploma en/of een bovenmodaal inkomen vaker dan gemiddeld tevreden met hun eigen leven en optimistisch over de toekomst van Nederland zijn ([Dekker *et al.*, 2018](#)). Amsterdammers met een midden inkomen lijken daarentegen op het gemiddelde van de stad.

Leeftijd speelt ook een rol bij partijkeuze: in paragraaf 2.1 is al genoemd dat jongeren vaker op progressieve en nieuwe partijen stemmen. Deze vallen deels in de categorie gevestigde partijen en deels in categorie de buitenstaanderpartijen. Jongeren geven namelijk relatief vaak de voorkeur aan GroenLinks of BIJ1. Jongeren hebben zelfs drie keer zo vaak een voorkeur voor BIJ1 als 55-plussers. 55-plussers geven relatief vaak aan dat zij op de PvdA stemmen, vier keer vaker dan jongeren. 30 tot 54-jarigen hebben ook relatief vaak de voorkeur voor GroenLinks.

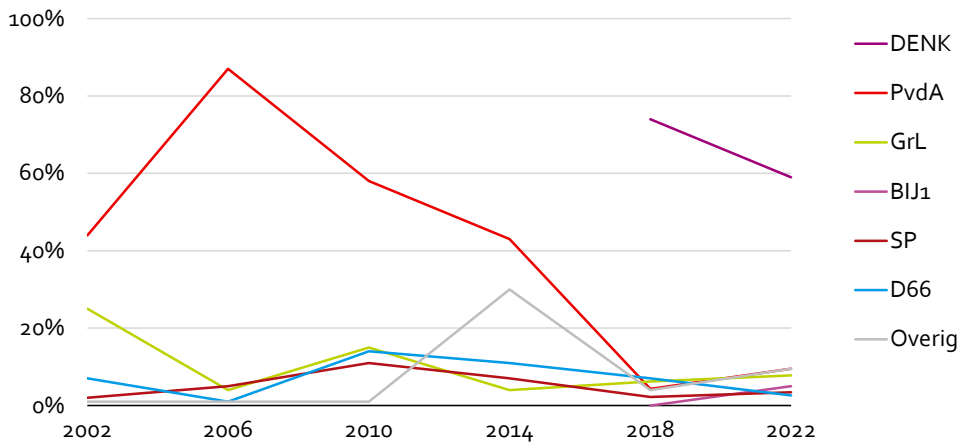
Uit de exitpoll van de UvA en O&S bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 gericht op kiezers met een **migratieachtergrond**, blijkt dat deze kiezers vooral relatief vaak een voorkeur hebben voor partijen uit de categorie buitenstaanders, namelijk DENK en BIJ1. Zo heeft 59 procent van de kiezers met een Turkse migratieachtergrond tijdens deze gemeenteraadsverkiezingen op DENK gestemd. Dit is wel minder dan in 2018 (74 procent). De voorkeur voor DENK onder kiezers van Turkse en Marokkaanse herkomst is vooral groot onder de eerste generatie. Binnen de groep Turkse

Amsterdammers geldt verder dat basis- en mbo-opgeleiden nog vaker op DENK hebben gestemd dan hbo/wo-opgeleiden. Onder Marokkaanse Amsterdammers stemmen hbo-/wo-opgeleiden vaker op de PvdA dan basis- en mbo-opgeleiden, maar onder beide groepen is DENK met circa de helft van de stemmen het populairst.

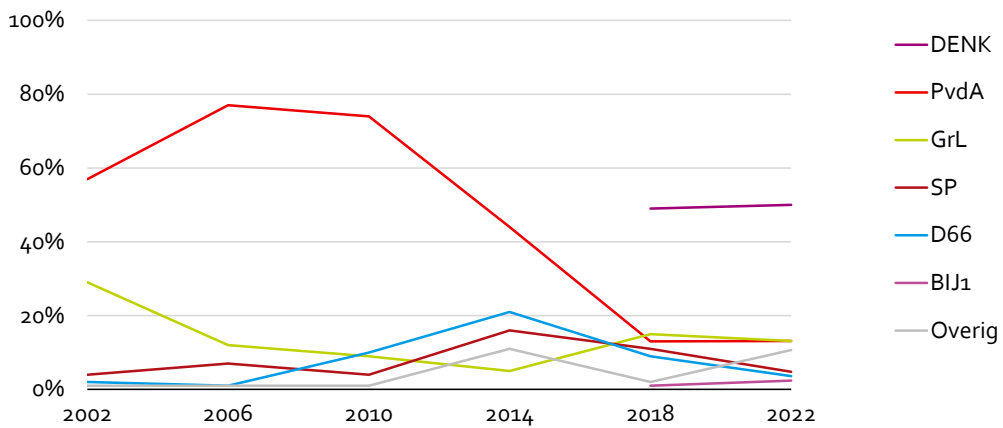
BIJ1 kreeg 35 procent van de stemmen van Surinaams-Amsterdamse kiezers, meer dan in 2018 (19 procent). Binnen de groep Surinaamse Amsterdammers kreeg deze partij kreeg vooral veel stemmen van jongere en hbo/wo-opgeleide kiezers. De stemvoorkeur van Surinaamse Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding lijkt sterk op die van Amsterdammers met hetzelfde opleidingsniveau *zonder* migratieachtergrond, namelijk relatief veel stemmen op de PvdA, SP en overige kleinere partijen. Daarnaast stemden kiezers met een migratieachtergrond bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 overwegend op gevestigde partijen zoals PvdA, GroenLinks en D66, zij het minder dan in eerdere jaren ([Leikawabessy et al., 2022](#)).

Figuur 2.8 Partijkeuze Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Amsterdammers gemeenteraadsverkiezingen 2002-2022

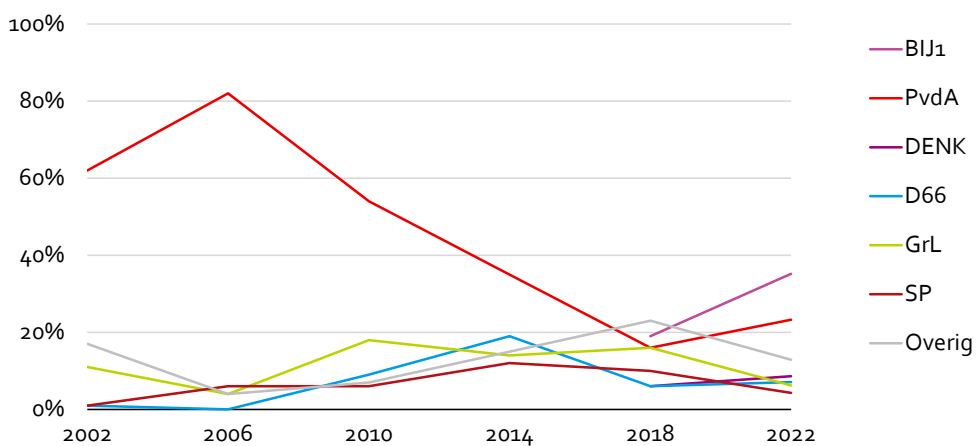
Turkse Amsterdammers

Marokkaanse Amsterdammers

Surinaamse Amsterdammers

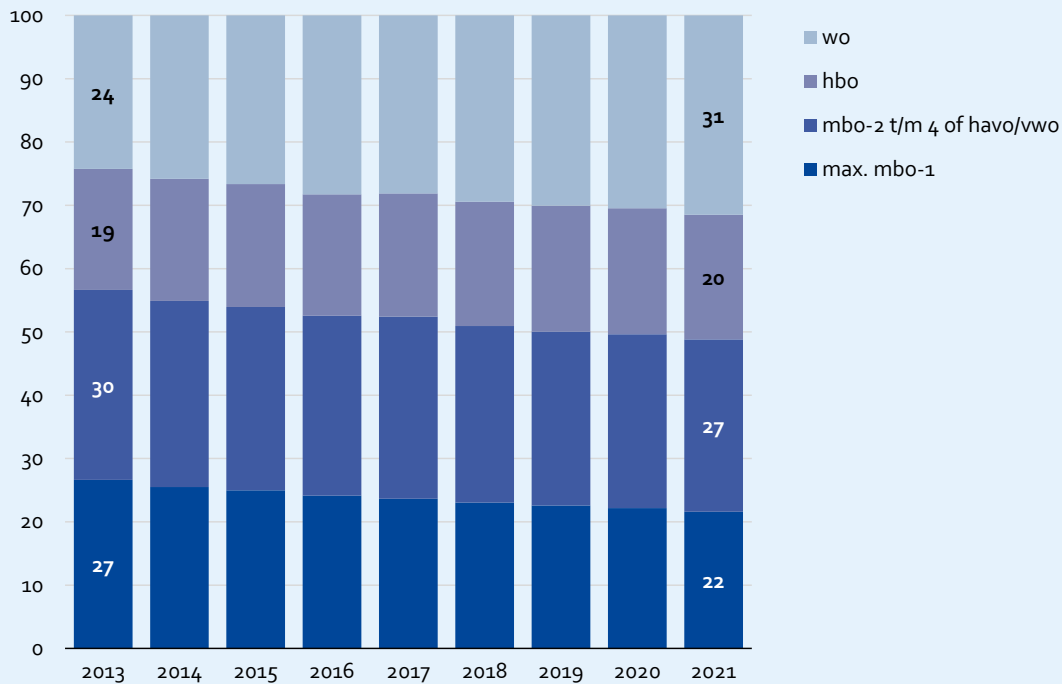

Bron: UvA en O&S

Intermezzo: Stijging van hbo/wo opgeleide Amsterdammers

Opleiding is sterk gerelateerd aan partijkeuze. Het aandeel hbo/wo-opgeleide inwoners is de afgelopen jaren sterk toegenomen in Amsterdam. In 2005 was 44% van de Amsterdamse beroepsbevolking hbo- of universitair opgeleid; in 2020 is dit 62% (Hoedemaker, 2023). Deze groei is vrijwel volledig toe te schrijven aan inwoners met een universitair diploma (zie figuur 2.9). De groei van het aandeel hbo- en universitair opgeleiden hangt samen met de groei van het aandeel twintigers en dertigers in de bevolking in het afgelopen decennium. Volwassen Amsterdammers onder de veertig zijn voor een groot deel hbo/wo-opgeleid. De ontwikkeling van het opleidingsniveau in de Amsterdam is voor een belangrijk deel het gevolg van binnenlandse migratie. Inwoners van de stad afkomstig uit Nederlandse regio's buiten de MRA zijn veel vaker hbo/wo-opgeleid dan inwoners geboren in Amsterdam zelf of in de MRA (Hoedemaker, 2023).

Figuur 2.9 Samenstelling Amsterdam (18+, excl. studenten) naar opleidingsniveau, 2013-2021

Bron: CBS microdata / bewerking O&S (deze gegevens zijn beschikbaar vanaf 2013)

Opleidingsniveau hangt sterk samen met andere sociaaleconomische kenmerken, waaronder inkomen. Over het algemeen geldt dat mensen met een hoger opleidingsniveau ook een hoger inkomen hebben. Het aandeel huishoudens met een hoog inkomen in Amsterdam is de afgelopen jaren dan ook toegenomen (Hoedemaker, 2023).

2.5 Aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen is hoger in wijken met meer armoede, werkloosheid, eenzaamheid en slechte gezondheid

Analyse op wijkniveau laat zien dat sociaaleconomische kenmerken ook samenhangen met de partijkeuze bij verkiezingen. Zo zien we een bevestiging van de vorige paragraaf: opleidingsniveau speelt een belangrijke rol bij stemgedrag. Wijken met een hoog aandeel basis- en mbo opgeleide inwoners hebben gemiddeld een hoger aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen. Bovendien zien we dat wijken met een lager gemiddeld inkomen, meer bijstandsgerechtigden, en een minder ervaren goede gezondheid een hoger aandeel stemmen op buitenstaander partijen hebben. Ook

wijken met meer eenzaamheid en minder vrijwilligerswerk hebben een hoger aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen. We zien daarbij, net als bij opkomst, dat dit zowel geldt voor de gemeenteraadsverkiezingen als de Tweede Kamerverkiezingen, maar dat deze verbanden sterker zijn voor de Tweede Kamerverkiezingen.

In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* lieten de Voogd en Cuperus al een sterke samenhang tussen stemgedrag, sociaaleconomische kenmerken en gezondheid zien, maar dan op gemeentelijk niveau ([De Voogd & Cuperus, 2021](#)). Ook onderzoek van het SCP laat zien dat Nederlanders met minder kapitaal, door hen 'onzekere werkenden' en het 'precariaat' genoemd, minder vaak gaan stemmen en als zij gaan stemmen dat vaker doen op een partij 'op de flanken van het politiek spectrum' ([Vrooman et al., 2023](#)). Deze partijen behoren tot de zogenaamde buitenstaanderpartijen. Bovendien hebben Nederlanders uit de categorieën 'onzekere werkenden' en 'precariaat' minder vertrouwen in de Tweede Kamer; vinden zij vaker dat de overheid onvoldoende doet voor mensen zoals zij; en menen zij vaker dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat de regering doet. Dit terwijl zij vaker afhankelijk zijn van de overheid voor ondersteuning.

2.6 Deelconclusie

Dit hoofdstuk verkent welke stemmen minder luid doorklinken in de Amsterdamse representatieve democratie. Allereerst blijkt de verkiezingsopkomst structureel sterk te verschillen tussen groepen Amsterdammers. Zo zijn basis- en mbo- opgeleide Amsterdammers minder geneigd om te stemmen dan hbo- en wo- opgeleide Amsterdammers. Ook jongeren gaan minder vaak dan gemiddeld stemmen. Daarnaast stemmen Amsterdammers met een migratieachtergrond minder dan Amsterdammers zonder migratieachtergrond. Ervaren discriminatie kan een barrière vormen voor politieke participatie. Het gevoel er niet bij te horen, gevoelens van discriminatie en gebrek aan herkenning in de politiek en politici zijn belangrijke redenen voor mensen met een migratieachtergrond om wel of juist niet te participeren. Op basis van analyses op wijkniveau, komen daarnaast duidelijke sociaaleconomische verschillen naar voren. In wijken met een laag welvaartsniveau (o.a. meer lage inkomens, een minder goede gezondheid en meer eenzaamheid) is de verkiezingsopkomst doorgaans lager. Mogelijk hebben inwoners van die wijken niet de tijd en de middelen om zich in de politiek te verdiepen en te gaan stemmen. Ook kan het zijn dat zij zich minder interesseren voor de politiek, omdat ze zich minder herkennen in de politiek en/of niet het idee hebben dat politici er voor hen zijn.

Niet alleen de opkomst verschilt tussen groepen Amsterdammers; dat geldt ook voor de partijkeuze. Dezelfde groepen die minder geneigd zijn om te stemmen, kiezen ook vaker voor buitenstaanderpartijen en/of partijen die uiteindelijk niet in de Amsterdamse coalitie terechtkomen. Opleiding is de belangrijkste onderscheidende factor als het gaat om partijkeuze. Basis en mbo-opgeleiden stemmen vaker dan gemiddeld op buitenstaanderpartijen. Dit geldt ook voor Amsterdammers met een laag inkomen, jongeren en Amsterdammers met een migratieachtergrond. Van de gevestigde partijen is PvdA ook relatief populair onder deze groepen. Alleen onder jongeren geldt dit niet en is GroenLinks relatief populair.

Al met al is er in Amsterdam sprake van structurele ongelijkheid in politieke participatie. Daarmee verschilt ook de politieke invloed: de stem van bepaalde groepen klinkt minder luid door in de lokale representatieve democratie. Opleidingsniveau, inkomen, leeftijd en migratieachtergrond zijn hierin onderscheidend.

Mischa, Tuindorp Buiksloot

"Ik ga dit jaar voor het eerst stemmen. Ik weet nog niet zo goed waar het voor is. Als je het vergelijkt met derdewereldlanden, hebben we het hier goed geregeld met de verzorgingsstaat enz. Maar we zien ook dat Geert Wilders de verkiezingen heeft gewonnen. Ze zijn nu een half jaar bezig en ze kunnen nog steeds geen kabinet vormen. Ik denk niet dat alles wat Wilders zegt, zoals "Marokkanen het land uit", zo snel zal gebeuren, maar nieuwe immigranten zullen moeilijker hiernaartoe kunnen komen. Mijn ouders waren ook immigranten. Ik vind dat mensen vrij moeten zijn om te komen. Ik vind dat hij heel zwart-wit dingen zegt. Ik vind Noord echt fijn om te wonen. Er is hier veel groen en rust. Helaas is er ook veel criminaliteit. Laatst ging er een Molotovcocktail af in de buurt. Nu hangen er meer camera's in de buurt en is er meer politie op straat. Het geeft een dubbel gevoel. Aan de ene kant voelt het veiliger, maar omdat er meer politie op straat is, voel je je juist onveiliger. Ik ben sinds een paar maanden achttien. Zolang ik nog studeer, blijf ik bij mijn ouders wonen, dus op korte termijn zie ik mezelf hier nog wel wonen, maar op lange termijn is Amsterdam geen optie. Met deze woningmarkt is het onmogelijk om een woning te vinden. Het is te duur en er zijn nauwelijks woningen beschikbaar. Ik zal dus of de stad uit moeten of naar een ander land. Mijn ouders komen uit Rusland. Ik ben heel benieuwd hoe het daar is en of het zo is zoals in de media. Ik wil het graag met mijn eigen ogen zien. Het is een gekke gedachte. Ik ben hier geboren en opgegroeid, maar ik zal hier waarschijnlijk nooit kunnen wonen."

Foto en verhaal: Debra Barraud.

Deel A.

Hoofdstuk 3. Politiek ondervertegenwoordigd gebieden

Geografische verschillen in politieke participatie

Kernpunten

- Net als op landelijk niveau, zien we in Amsterdam geografische verschillen in politieke participatie: aan de randen van de stad (Nieuw-West, Noord en Zuidoost) wordt minder vaak gestemd dan in de centrale stadsdelen (Centrum, Zuid, West en in zekere mate Oost). Als Amsterdammers aan de randen van de stad stemmen, doen ze dat vaker dan gemiddeld op buitenstaanderpartijen.
- De partijen die de afgelopen tien jaar de Amsterdamse coalitie vormden, krijgen meer stemmen in de centrale stadsdelen, en minder stemmen aan de randen van de stad. Dit geografische verschil in partijkeuze is structureel en geldt voor zowel de Tweede Kamer- als de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam.
- De afgelopen tien jaar nemen de geografische verschillen in stemgedrag toe. In Nieuw-West en Zuidoost daalde de opkomst iets; in de overige stadsdelen steeg de opkomst juist licht. Door de hele stad neemt het aantal stemmen op buitenstaanderpartijen toe, maar in Nieuw-West en Zuidoost het sterkst.
- Niet alleen bij stemmen, ook bij andere participatievormen zien we verschillen tussen stadsdelen. Waar de verkiezingsopkomst relatief laag is, heeft ook een kleiner aandeel dan gemiddeld een politieke activiteit ondernomen, zoals deelname aan een participatietraject of demonstratie.
- Naast bepaalde groepen, zijn dus ook bepaalde wijken minder sterk politiek vertegenwoordigd. Dit zijn wijken waar relatief veel Amsterdammers wonen met uitdagingen als armoede, werkeloosheid, eenzaamheid en een slechtere gezondheid.
- Wanneer de stem van bepaalde groepen minder goed doorklinkt in keuzes en beleid, kan een vicieuze cirkel ontstaan: beleidsuitkomsten kunnen minder goed voor die groepen uitpakken, wat leidt tot het gevoel dat de overheid er niet voor hen is, wat weer leidt tot minder participatie.

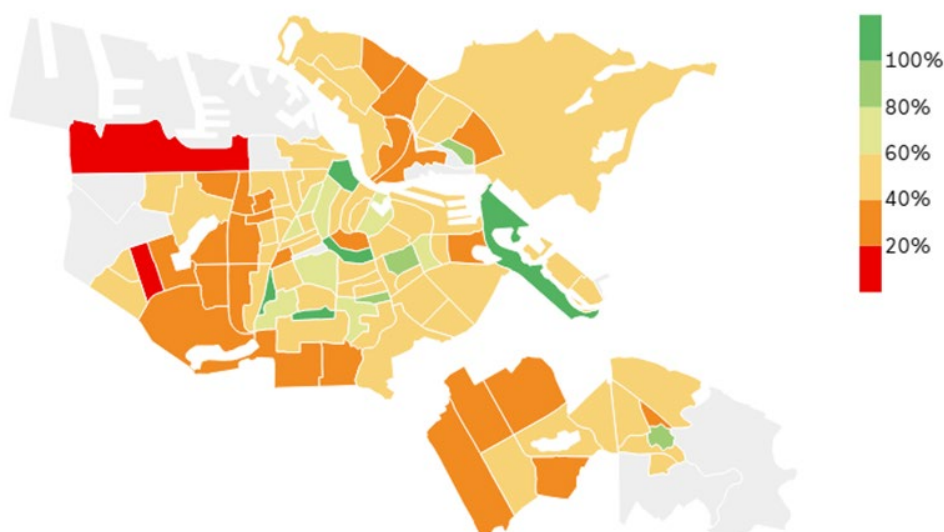
3 Politiek ondervertegenwoordigde gebieden: geografische verschillen in politieke participatie

Het vorige hoofdstuk toonde aan dat er duidelijke sociaaleconomische en demografische verschillen in politieke participatie bestaan tussen groepen in Amsterdam. Dit hoofdstuk zoomt in op de geografische patronen van stemopkomst en partijvoorkeur in Amsterdam en geeft daarmee antwoord op de vraag: waar in de stad wonen de Amsterdammers wiens stem we minder duidelijk horen in onze lokale representatieve democratie? En welke gebieden in de stad zijn daarmee minder sterk politiek vertegenwoordigd?

3.1 Laagste opkomst in Nieuw-West, Zuidoost en Noord en hoogste in Centrum en Zuid

De opkomst bij verkiezingen verschilt per type verkiezing en fluctueert van keer op keer, maar verschilt altijd sterk per wijk. De onderstaande kaart laat de opkomst van de meest recente gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam zien. Gebieden met een relatief hoge opkomst zijn (donker)groen gekleurd; gebieden met een relatief lage opkomst geel of oranje. De kaart laat zien dat de opkomst in Centrum (63,6%) en Zuid (55,3%) hoger is dan in Nieuw-West (32,5%), Noord (43,5%) en Zuidoost (29,9%). Ook bij eerdere en andere type verkiezingen was dit patroon zichtbaar. Kaarten met opkomstpercentages van eerdere verkiezingen zijn te vinden op het [O&S Dashboard Verkiezingen \(z.d.\)](#).

Figuur 3.1 Opkomst gemeenteraadsverkiezingen 2022, naar wijk* (procenten)

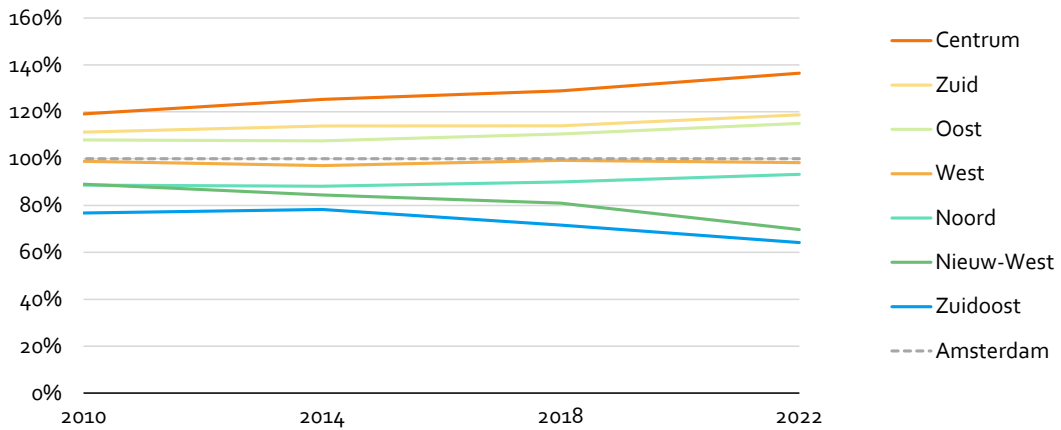

*Wijken zonder stembureaus zijn grijs

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

De geografische verschillen in opkomstpercentage binnen Amsterdam zijn de afgelopen tien jaar groter geworden. In stadsdelen Nieuw-West en Zuidoost is de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 lager dan bij de verkiezingen van 2010. In de andere stadsdelen is de opkomst juist licht toegenomen. Met name in stadsdeel Noord ligt het opkomstpercentage in 2022 dicht bij het stedelijk gemiddelde dan in 2010. In Zuidoost en Nieuw-West ligt de opkomst in 2022 juist verder onder het stedelijk gemiddelde dan in 2010 (zie figuur 3.2).

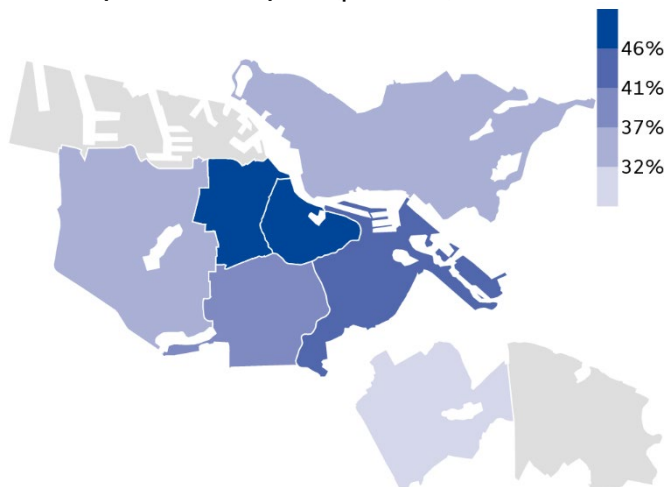
Figuur 3.2 Opkomstpercentage gemeenteraadsverkiezingen per stadsdeel als percentage van de gemiddelde opkomst in Amsterdam, 2010-2022

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Ook voor andere vormen van participatie zien we grote verschillen tussen stadsdelen. Inwoners van Centrum en West hebben het vaakst een lokale politieke activiteit ondernomen, inwoners van Zuidoost het minst vaak (zie figuur 3.3). Zo wordt er door inwoners van de stadsdelen Centrum en West relatief vaak deelgenomen aan een participatietraject of buurtbudget. Dit zijn ook de stadsdelen (naast Oost) waar de meeste van deze trajecten hebben plaatsgevonden (Necker, 2024). Er is een overlap tussen de verschillende vormen van participatie met opkomst bij verkiezingen. De stadsdelen waar de verkiezingsopkomst relatief hoog is, zien we ook een hoger aandeel bewoners dat in 2021 een politieke activiteit heeft ondernomen.

Figuur 3.3 Percentage Amsterdammers dat een lokale politieke activiteit heeft ondernomen in de afgelopen 12 maanden, naar stadsdeel, 2021 (procenten)

Bron: O&S: Burgermonitor 2021

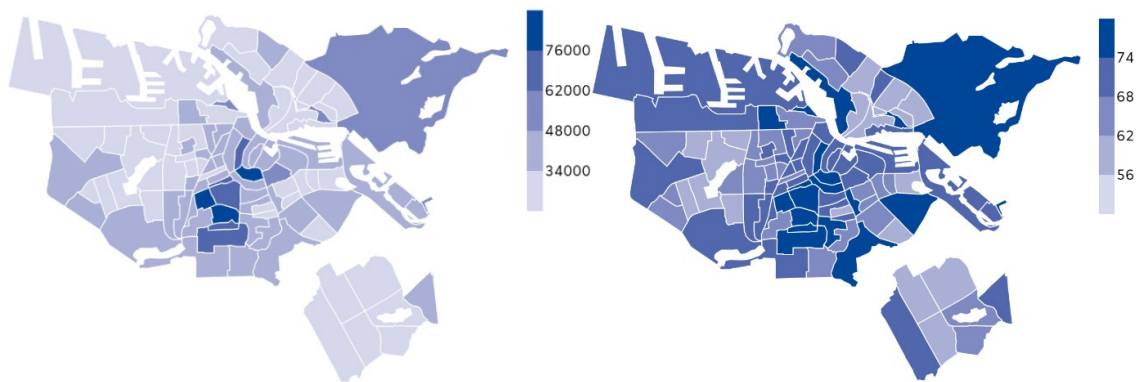

3.2 In wijken met lage opkomst zijn relatief veel buitenstaanderstemmen; dit zijn wijken met relatief veel armoede, uitkeringen, eenzaamheid en slechte gezondheid

Opkomst en partijkeuze laten een duidelijk verband zien tijdens de gemeenradsverkiezingen van 2022 en Tweede Kamerverkiezingen van 2023: in wijken waar de opkomst relatief laag was, ging een groter aandeel van de stemmen naar de zogenaamde buitenstaanderpartijen (SP/FvD/50Plus/PvdD/DENK/JA21/BIJ1). Dit betreft vooral wijken aan de randen van de stad (in stadsdelen Noord, Nieuw-West en Zuidoost). Waar de opkomst relatief hoog was, ging juist een groter aandeel van de stemmen naar de zogeheten gevestigde partijen (VVD/D66/GroenLinks-PvdA/CDA/CU/SGP). Dit betreft vooral de centrale stadsdelen (Centrum, Zuid en in zekere mate Oost). Het is aannemelijk dat dit verband ook geldt voor eerdere verkiezingen. *De Atlas van Afgehaakt Nederland (De Voogd & Cuperus, 2021)* constateert een vergelijkbaar patroon op gemeenteniveau. Bijlage B bevat een overzicht van de correlaties tussen opkomst en stemvoorkeur op wijkniveau.

Juist aan de randen van de stad wonen relatief veel Amsterdammers met uitdagingen als armoede, werkeloosheid, een slechtere gezondheid en eenzaamheid (zie figuur 3.4 en paragraaf 2.2 en 2.5)).

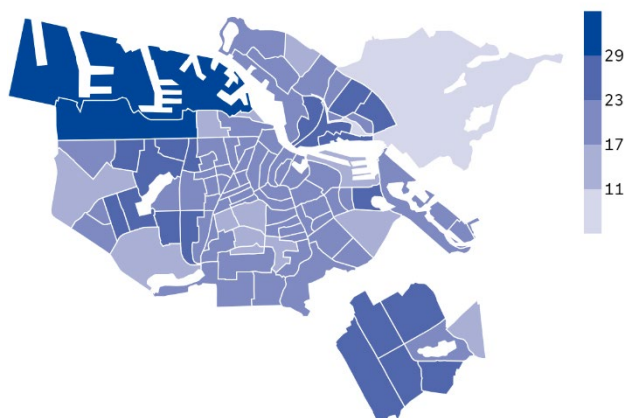
Figuur 3.4 Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen (excl. studentenhuishoudens) per wijk / aandeel inwoners met een goede ervaren gezondheid per wijk / aandeel inwoners dat ernstig eenzaam is per wijk
Gest. besteedbaar huishoudinkomen, 2021 **Goede gezondheid, 2022**

Bron: CBS microdata

bron: CBS microdata

Ernstig eenzaam, 2022

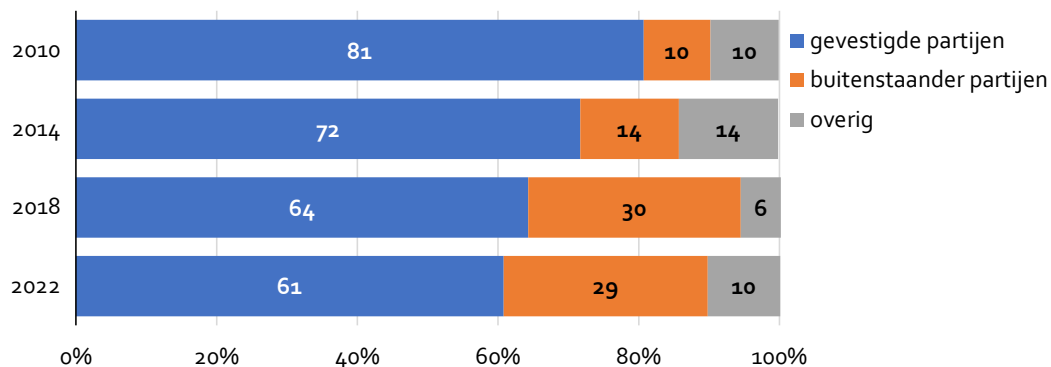

Bron: RIVM Statline

3.3 Steeds meer buitenstaanderstemmen in Amsterdam, sterkste stijging in Nieuw-West en Zuidoost

De meerderheid van de Amsterdamse kiezers stemt op gevestigde partijen. Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen, in 2022, betrof dit ongeveer zes op de tien Amsterdammers. Ongeveer een derde stemde op een buitenstaanderpartij en tien procent op een partij die niet goed in een van de twee categorieën past. Wel zien we dat een steeds groter aandeel van de stemmers voor een buitenstaander partij kiest ten opzichte van eerdere jaren (zie figuur 3.5). De laatste 10 jaar betreft dat een stijging van +19%-punt bij de gemeenteraadsverkiezingen (2022 ten opzichte van 2010). In Nieuw-West (31%-punt) en Zuidoost (29%-punt) is die stijging sterker dan in ander stadsdelen. Tweede Kamerverkiezingen laten ook een toename aan buitenstaanderstemmen zien (zie bijlage A). Daarbij is goed te vermelden dat van de buitenstaanderpartijen in 2010 en 2014 alleen de Partij voor de Dieren en de SP meededen.

Figuur 3.5 Aandeel Amsterdamse stemmen op gevestigde en buitenstaanderpartijen, gemeenteraadsverkiezingen 2010-2022

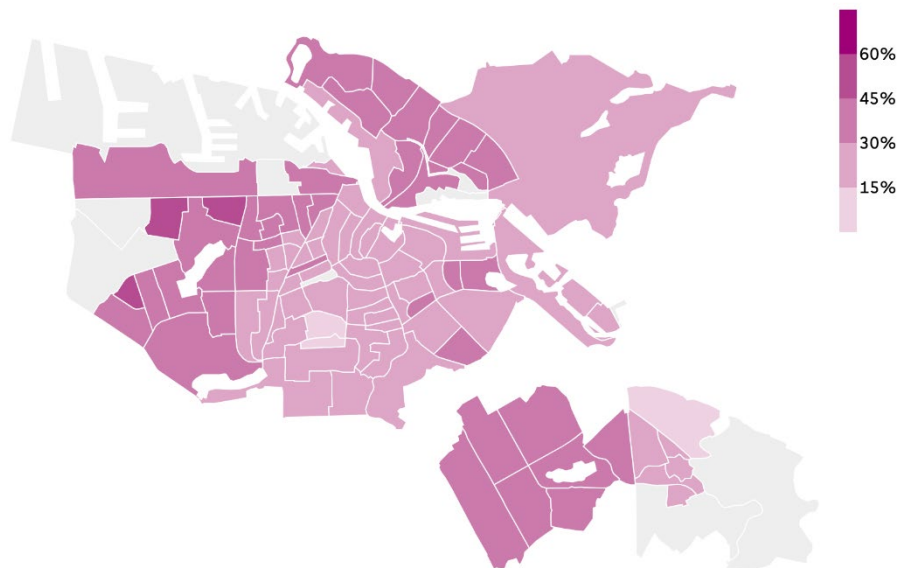
Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Het aandeel stemmen op partijen die niet goed passen in deze categorisering verschilt per gemeenteraadsverkiezing. In 2014 was het aandeel het hoogst met 14 procent van de stemmen. Naast Volt, deden de Partij van de Ouderen, RED AMSTERDAM en TROTS het relatief goed.

3.4 Buitenstaanderpartijen zijn het grootst in Nieuw-West en Zuidoost; gevestigde partijen zijn het grootst in Centrum en Zuid

Zoals in de vorige paragraaf beschreven heeft zo'n dertig procent van de Amsterdammers bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen op een buitenstaanderpartij gestemd. Vooral in de stadsdelen Nieuw-West en Zuidoost hebben relatief veel Amsterdammers op buitenstaanderpartijen gestemd (beiden 39% tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in 2022). Ook in een aantal wijken in Noord wordt relatief vaak op een van deze partijen gestemd. De enige uitzondering op dit patroon zijn de kiezers van de Partij voor de Dieren (een buitenstaanderpartij). Deze kiezers wonen verspreid over de hele stad en we zien daarbij weinig verschil naar wijken. Alleen in de wijken langs het IJ wordt iets vaker dan gemiddeld op de Partij voor de Dieren gestemd.

Figuur 3.6 Aandeel stemmen op SP/FvD/50Plus/PvdD/DENK/JA21/BIJ1 per wijk bij de Gemeenteraadsverkiezingen 2022*

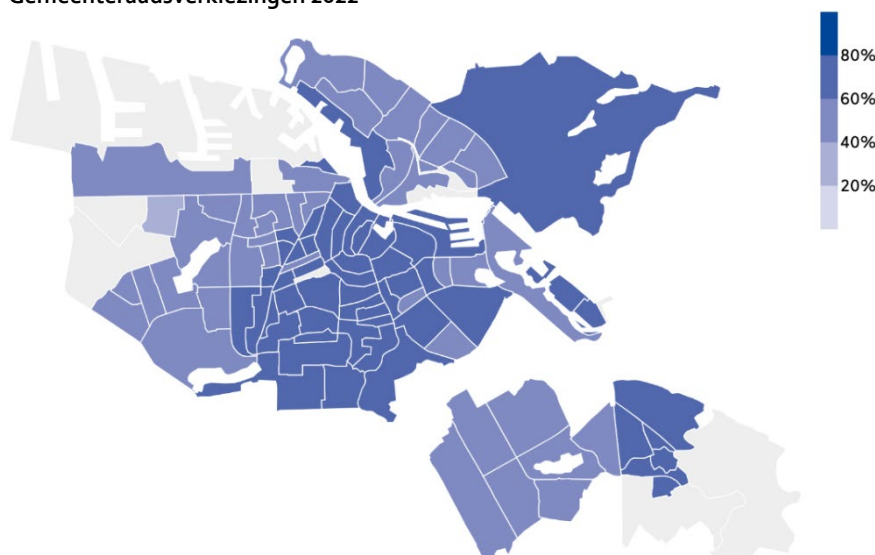

*Wijken zonder stembureau zijn grijs.

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Wanneer we kijken naar het geografische patroon van stemmen op buitenstaanderpartijen (figuur 3.6), zien we een spiegelbeeld met de kaart met stemmen op gevestigde partijen (figuur 3.7). Vooral in de stadsdelen Centrum en Zuid stemmen relatief veel Amsterdammers op deze partijen (65% en 69% bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen). Ook in een aantal wijken in Oost stemde meer dan 60 procent van de kiezers op een gevestigde partij. Voorgaande Tweede Kamerverkiezingen tonen ook ongeveer dit geografische patroon.

Figuur 3.7 Aandeel stemmen op VVD/D66/PvdA/CDA/CU/GroenLinks/SGP per wijk bij de Gemeenteraadsverkiezingen 2022*

*Wijken zonder stembureau zijn grijs.

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

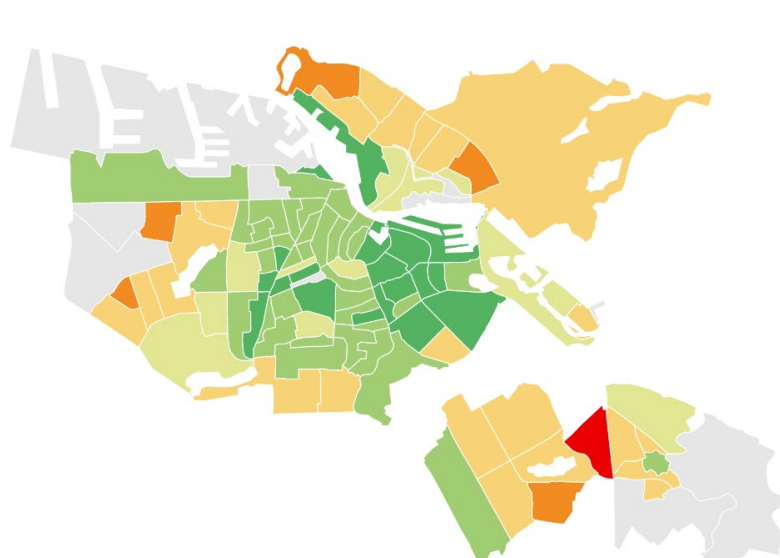

3.5 Meer stemmen op coalitiepartijen in centrale stadsdelen

Nu we hebben gezien dat er duidelijke geografische en sociaaleconomische verschillen zijn in opkomst en stemvoorkeur op wijkniveau, zoomen we verder in op de partijen die in de Amsterdamse gemeenteraad de coalitie vormen. De politieke invloed van de coalitiepartijen op de beleidsuitkomsten in de stad is namelijk het grootst. Ditzelfde geldt voor hun kiezers.

De kiezersbasis van de huidige coalitiepartijen is het sterkst in de centrale stadsdelen. Het aandeel stemmen op coalitiepartijen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 is het hoogst in een aantal wijken in stadsdeel Oost. Ook in de stadsdelen Centrum en Zuid wordt meer dan gemiddeld gestemd op coalitiepartijen (zie figuur 3.8). Dit was ook bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 het geval. De geografische spreiding van steun voor de coalitie lijkt sterk op het patroon van de stemmen op gevestigde partijen. De huidige coalitiepartijen zijn dan ook gevestigde partijen.

Figuur 3.8 Aandeel stemmen op de coalitiepartijen, PvdA, GroenLinks en D66, bij de gemeenteraadsverkiezingen 2022*

*Wijken zonder stembureau zijn grijs.

Bron: Kiesraad / bewerking O&S

De steun voor de coalitiepartijen is juist het minst groot in de stadsdelen buiten de ring en boven het IJ (Noord; zie de oranje en rode wijken). Dit zijn ook de wijken waar relatief veel mensen niet gaan stemmen. Dat betekent dat de gemeenteraad in die wijken een kleiner aandeel van alle kiesgerechtigde Amsterdammers vertegenwoordigt dan in de centrale stadsdelen, en de coalitiepartijen een nog kleiner deel. Met kiesgerechtigden worden hier alle Amsterdammers bedoeld die het recht hebben om te gaan stemmen tijdens de gemeenteraadsverkiezingen.

3.6 Deelconclusie

Ongelijkheid in politieke participatie hangt niet alleen samen met sociaaleconomische en demografische verschillen; er zijn ook duidelijke geografische verschillen. Zo is de opkomst in Nieuw-West, Noord en Zuidoost lager dan in Centrum en Zuid. Ten opzichte van tien jaar geleden zijn de geografische verschillen in opkomstpercentage iets groter geworden. In wijken aan de randen van de stad wordt ook relatief vaak op buitenstaanderpartijen gestemd.

Buitenstaanderpartijen komen uiteindelijk niet vaak in de Amsterdamse coalitie terecht: in de afgelopen 20 jaar is de SP (in de periode 2010-2018) de enige buitenstaanderpartij geweest die aan de coalitie heeft deelgenomen.

De stem van Amsterdammers aan de randen van de stad klinkt dus minder door in de raad. Dat geldt in het bijzonder voor Amsterdammers aan de randen van de stad met bepaalde demografische kenmerken en sociaaleconomische uitdagingen, zoals te zien in hoofdstuk 2. Met name Amsterdammers in kwetsbare posities, die vaker dan gemiddeld afhankelijk zijn van de overheid voor steun, hebben hierdoor minder invloed op de koers van de stad.

Hierbij kan een vicieuze cirkel ontstaan. De belangen van groepen die minder stemmen, komen minder terug in politieke keuzes en beleid. Daardoor werken beleidsuitkomsten minder goed voor hen die niet stemmen en krijgen zij het gevoel niet gehoord en gezien te worden. Dat kunnen weer redenen zijn om niet te participeren ([Boterman en van Gent, 2023](#); [Dagevos & Vermeulen, 2024](#)). De Voogd en Cuperus benadrukken in *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (2021) dat niet deelnemen aan de representatieve democratie niet per se een bewuste keuze is van mensen, maar dat zij soms niet mee kunnen doen. Boterman en Van Gent beschrijven in hun boek *Making the Middle-class* (2023) hoe de hogere middenklasse juist relatief vaak gaat stemmen en de stad mede daardoor steeds meer wordt ingericht om te voldoen aan de wensen van deze groep. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar in de woningmarkt, maar ook in de voorkeur voor fietspaden ten opzichte van autowegen.

Naomi, H-buurt

"Ik woon al mijn hele leven in de Bijlmer. Ik ben hier geboren. De buurt verandert met vlagen. Het is hier gezellig maar ook gevaarlijk. Ik voel me hier thuis maar tegelijkertijd maak ik me heel veel zorgen over mijn zoon die hier opgroeit. Hij is nog maar twaalf maar als je hem zou zien, zou je denken dat hij al zeventien is. Ik ben een strenge moeder en ik zit er echt bovenop maar als hij buiten op straat is heb ik geen controle over hem. Hij is geen stoute jongen maar er is hier veel criminaliteit en foute vrienden maak je snel in deze buurt. Ik ben aan het kijken of ik weg kan gaan. Het maakt me niet zoveel uit waarheen als het maar buiten de Bijlmer is. Ik zou het voor mezelf jammer vinden om te vertrekken maar voor hem zou het echt beter zijn. Ik vind het moeilijk om te zeggen of de gemeente meer zou moeten doen omdat ik vind dat de mensen hier ook veel slecht gedrag vertonen. In mijn flat zijn bijna alle deuren kapotgetrapt. Dat doen mensen zelf. De gemeente is er voor ons in de zin dat je hier stichting Profor hebt. Daar kunnen we altijd terecht met onze vragen. Ik ga daar regelmatig koffiedrinken. In deze buurt wordt stemt bijna niemand. Ik ook niet. Dat komt omdat ik het niet goed begrijp. We spreken misschien wel Nederlands maar we blijven ook maar gewoon buitenlanders. Ik begrijp niks van politiek en zo zijn er hier honderden. Ik heb geprobeerd onderzoek te doen door naar andere mensen in de buurt te luisteren maar alsnog weet ik niet goed hoe het allemaal werkt. Wat misschien zou helpen is als mensen uit onze eigen landen het ons zouden kunnen uitleggen. Als ik politiek iets te zeggen zou hebben dan zou ik graag willen dat er meer gedaan wordt voor de veiligheid van onze kinderen. Daar maak ik mij namelijk heel veel zorgen over." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Deel B.

Deel B. De zorgen van politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers

Uit deel A weten we welke groepen Amsterdammers (en gebieden) politiek minder goed vertegenwoordigd zijn in onze lokale representatieve democratie. In deel B verkennen we hun zorgen: zorgen over de veranderende stad (**hoofdstuk 4**), zorgen over de (eigen positie in de) samenleving (**hoofdstuk 5**) en zorgen over de politiek en overheid (**hoofdstuk 6**). Dit doen we op basis van een enquête onder bijna 2.200 Amsterdammers, verdiepende gesprekken in vijf Amsterdamse wijken en (lokale) onderzoeken naar ondervertegenwoordigde groepen. Vervolgens proberen we deze zorgen te duiden vanuit literatuuronderzoek en interviews met experts.

Inzoomen op *bezorgde* niet- en buitenstaanderstemmers

Uit eerder onderzoek weten we dat mensen die minder dan gemiddeld stemmen of vaker op een buitenstaanderpartij stemmen, over het algemeen pessimistischer zijn over de samenleving en/of over het eigen leven. (*De Voogd & Cuperus, 2021; Vrooman et al., 2023; Geurkink & Miltenburg, 2023; Dekker et al., 2018; Den Ridder et al., 2022; Remkes et al., 2018*)

Om de zorgen van niet- en buitenstaanderstemmers te onderzoeken, zoomen we daarom in de Amsterdamse Burgermonitor (zie p. 38) in op de Amsterdammers die niet of op een buitenstaanderpartij hebben gestemd én die vinden dat het de verkeerde kant op gaat met de stad. We noemen hen *bezorgde* niet- of buitenstaanderstemmers. Wat betreft hun achtergrondkenmerken wordt het beeld van niet- en buitenstaanderstemmers uit deel A grotendeels bevestigd. Onder *bezorgde* niet-stemmers zijn relatief veel Amsterdammers met een leeftijd van 25-40 jaar; een 1e generatie migratieherkomst (binnen en buiten Europa); ervaren eenzaamheid en/of een slechte gezondheid. Onder *bezorgde* buitenstaanderstemmers zijn relatief veel Amsterdammers met een leeftijd van 65+ jaar; een inkomen tot 2.050 euro; een inkomen tussen 2.050 en 4.500 euro; een basis- of mbo-opleiding; geen of 2e generatie migratieachtergrond en/of een slechtere gezondheid. Jongeren tot 25 jaar waren geen onderdeel van de respondentengroep. Zie bijlage C voor een overzicht van de kenmerken. (*Rubingh et al., 2024*)

N.B. Dat pessimisme over de samenleving en stemgedrag samenhangen, betekent niet dat alle Amsterdammers die niet of op een buitenstaanderpartij stemmen hier pessimistisch over zijn. Zo geeft de meerderheid van de niet-stemmers aan het de goede kant op te vinden gaan met Amsterdam, of het niet te weten. Voor deze groep is de reden om niet te stemmen bijvoorbeeld desinteresse, onbekendheid met (de werking van) verkiezingen of juist tevredenheid. Dit geldt in het bijzonder voor gemeenteraadsverkiezingen: veel mensen zien dit als minder belangrijk dan de Tweede Kamerverkiezingen. Ook stemmen op buitenstaanderpartijen gebeurt niet alleen uit onvrede. Mensen die stemmen maken hun keuze vooral op basis van inhoudelijke overwegingen. Hoewel vertrouwen in de politiek een steeds grotere rol speelt in stemgedrag, blijft de inhoud leidend. (Rubingh et al., 2024; Hoofdstuk 2; interview Tom van der Meer, 2024)

Toelichting voornaamste bronnen Deel B

De Amsterdamse Burgermonitor (ABM) Dit is een grootschalige enquête die de afdeling Onderzoek en Statistiek (O&S) van de gemeente Amsterdam sinds 1999 uitvoert. De laatste keer is onder bijna 2.200 Amsterdammers stemgedrag bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen (wel/niet gestemd) en partijvoorkeur uitgevraagd (i.e. "op welke partij men zou stemmen als er morgen verkiezingen waren?"; (Rubingh et al., 2024). Daarnaast zijn opvattingen over (lokale) politiek, politiek (zelf)vertrouwen, gemeentelijke dienstverlening en samenleven in de stad uitgevraagd.

Gesprekken in vijf Amsterdamse wijken Aanvullend op de kwantitatieve data uit de ABM hebben we circa 20 gesprekken gevoerd in vijf Amsterdamse wijken waar weinig mensen stemmen of waar veel mensen op buitenstaanderpartijen stemmen. Deze gesprekken zijn niet bedoeld als een representatieve selectie van bepaalde kiezersgroepen, maar gaven ons wel een beeld van de sentimenten die er in die wijken leven. Het ging om gesprekken met gebiedsmakelaars, maatschappelijk werkers en inwoners van Geuzenveld, De Punt (Nieuw-West), de H-buurt (Zuidoost), Tuindorp-Buiksloot (Noord) en de Indische Buurt-Oost (Oost). Zie bijlage D voor wijkselectie.

Literatuuronderzoek en interviews met experts uit verschillende wetenschappelijke disciplines Op basis van eerder onderzoek hebben we maatschappelijke, economische en bestuurlijke ontwikkelingen in kaart gebracht die invloed hebben gehad op zorgen van Amsterdammers wiens stemmen minder doorklinken. Aanvullend hebben we zeven experts gevraagd vanuit hun vakgebied te reflecteren op de eerste bevindingen uit dit onderzoek. Daarnaast hebben we de auteurs van De Atlas van Afgehaakt Nederland, René Cuperus en Josse de Voogd, en Wibautleerstoelhouder Femke Kaulingfreks gevraagd te reflecteren op de Amsterdamse uitkomsten (zie laatste deel met reflecties).

Gesproken expert	Expertise
Henri de Groot	Hoogleraar Regionaal Economische Dynamiek aan de VU. Lid van de SER.
Tom van der Meer	Hoogleraar Politicologie aan de UvA. Richt zich met name op legitimiteit, ongelijkheid en burgerschap.
Lisanne de Blok	Assistent Professor aan de UU School of Governance. Managing Director van Onderzoek & Communicatie van het Netherlands Institute of Governance.
Halleh Ghorashi	Hoogleraar Diversiteit en Integratie aan de VU. Richt zich op diversiteit, migratie, identiteitsvorming en de positie van minderheden.
Karen van Oudenhoven	Directeur SCP en bijzonder hoogleraar Maatschappelijke Veerkracht aan de VU.
Caelesta Braun	Vicevoorzitter van de Raad voor het Openbaar Bestuur en hoogleraar Openbaar Bestuur en Maatschappelijke Democratie aan de Universiteit Leiden.
Monique Kremer	Bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap aan de UvA. Onderzoekt o.a. bestaans-(on)zekerheid in de stad en verbindingen in de superdiversie wijk.

Deel B.

Hoofdstuk 4. Zorgen over de veranderende stad en leefomgeving

Kernpunten – wat de stad ons vertelt

- Sommige Amsterdammers die al lang in de stad wonen, een basis- of mbo-opleiding en/of een laag of middeninkomen hebben, voelen zich steeds minder thuis. Ze maken zich zorgen over de veranderende stad. De leef- en woonkosten stijgen en het vrije tijds- en winkelaanbod in hun wijk verandert. Voor sommigen neemt het buurtgevoel af door de komst van nieuwe en kapitaalkrachtige Amsterdammers.
- Amsterdammers wonend in wijken aan de randen van de stad maken zich zorgen over de veiligheid, straatvuil en het voorzieningenniveau. Sommige inwoners ervaren dat hun wijk er minder goed aan toe is dan andere wijken. Dat draagt bij aan een gevoel van achterstelling.

Kernpunten – duidingen door experts

- Amsterdam is economisch succesvol, maar niet iedereen profiteert daarvan. Voor lage- en middeninkomens is het steeds moeilijker om in de stad te blijven wonen.
- Middeninkomens hebben in toenemende mate te maken met sociaaleconomische kwetsbaarheid, terwijl ze geen aanspraak kunnen maken op sociale bescherming.
- Nationaal beleid om krachtige stedelijke gebieden te creëren, heeft geleid tot grote verschillen in woningprijzen, kwaliteit van leven en voorzieningenniveaus tussen wijken.
- De vershraling van publieke voorzieningen door bezuinigingen en vermarkting, raakt vooral de mensen die het meest afhankelijk zijn van deze voorzieningen. Denk aan buurthuizen of openbaar vervoer.

4 Zorgen over de veranderende stad en leefomgeving

Verschillende groepen Amsterdammers zijn politiek ondervertegenwoordigd (zie hoofdstuk 2 en 3). Dit betreft met name Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding, een laag inkomen, een slechte gezondheid, ervaren eenzaamheid, een migratieachtergrond en/of een jonge leeftijd. Wij zijn nieuwsgierig naar wat er bij hen speelt: welke zorgen hebben zij, waar ervaren ze onvrede over en wat vinden zij van hun stad? Dit brengen we in beeld door verschillende bronnen samen te brengen. We keken naar ander Amsterdams onderzoek naar onder groepen, voerden gesprekken in vijf wijken waar veel niet- en/of buitenstaanderstemmers wonen, en keken naar een enquête onder bijna 2.200 Amsterdammers (zie introductiekader Deel B, p. 38 voor meer toelichting).

Uit deze eerste verkenning blijkt één van de drie voornaamste zorgen van deze Amsterdammers gaat over de veranderende stad en leefomgeving, waarin ze zich steeds minder thuis voelen. Dit hoofdstuk gaat dieper op deze sentimenten in en plaatst ze vervolgens in een breder perspectief met verschillende experts: welke maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkelingen hebben mogelijk bijgedragen aan de zorgen en onvrede bij bepaalde groepen in de stad?

4.1 Wat de stad ons vertelt

Stijgende leef- en woonkosten

Een van de grootste zorgen van bezorgde niet-stemmers is de betaalbaarheid van woningen en levensonderhoud in de stad. Bijna de helft noemt de woningmarkt als zorg (tegenover 39% gemiddeld), met omschrijvingen als 'hoge huren' en 'weinig betaalbare woningen'. Betaalbaarheid wordt onder deze groep ruim twee keer zo vaak als gemiddeld als zorg genoemd, waarbij ze onder andere kosten van levensonderhoud en inflatie omschreven. Ook stijgende (gemeentelijke) belastingen worden relatief vaak genoemd (zie figuur 4.1).

"Het is een gekke gedachte. Ik ben hier geboren en opgegroeid, maar ik zal hier waarschijnlijk nooit kunnen wonen."

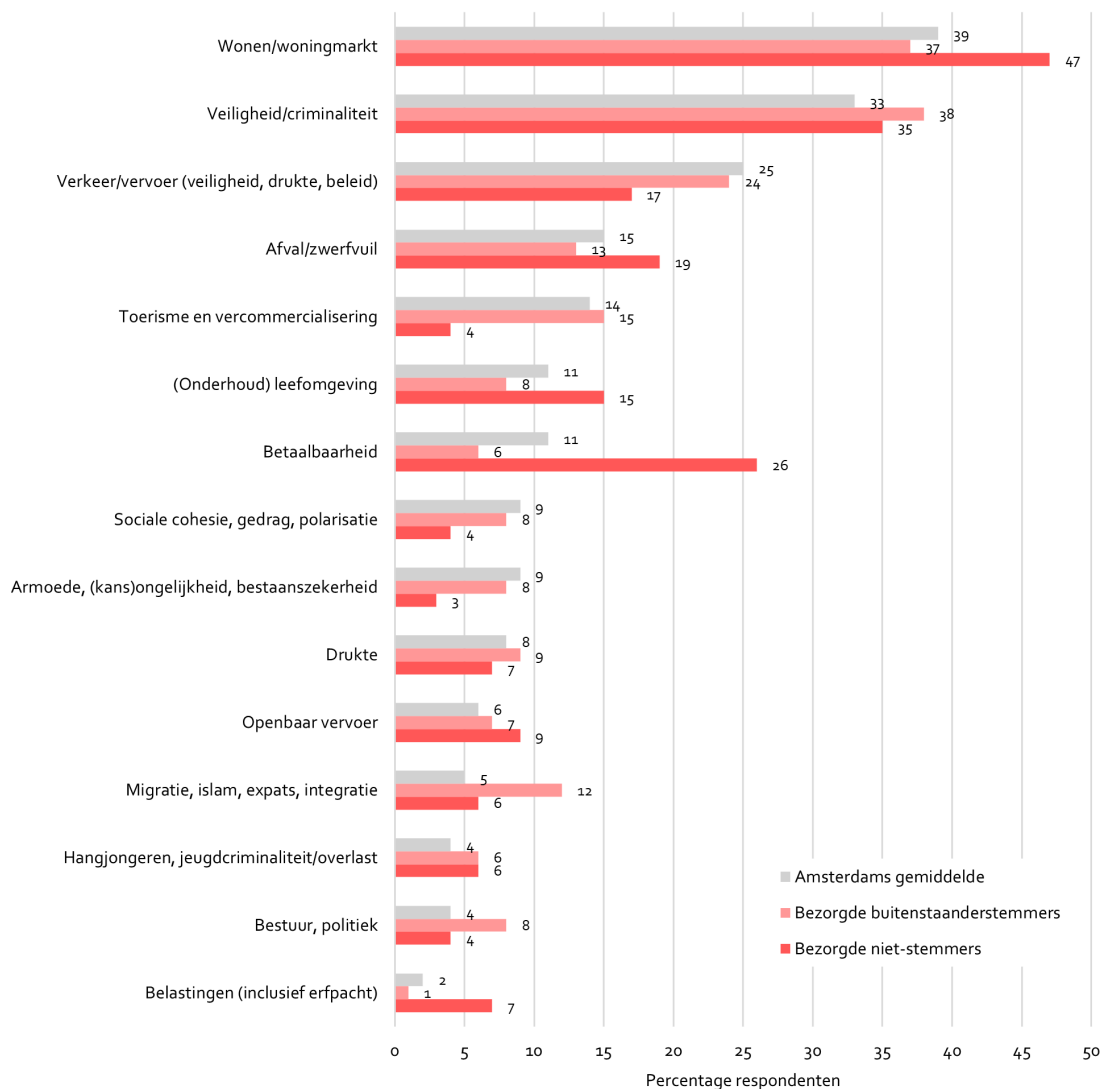
- Mischa (18 jaar), Tuindorp Buiksloot

Bezorgde niet-stemmers lijken een relatief onzeker of instabiel inkomen te hebben: vaker dan gemiddeld verwachten ze dat hun financiële situatie gaat veranderen in de toekomst, negatief óf positief. Voor bezorgde buitenstaanderstemmers geldt dat zij vaker negatief zijn over hun verwachte financiële situatie (zie figuur 4.2).

Ook in de gesprekken die we voerden in de vijf Amsterdamse wijken ging het vaak over geldzorgen. Sommige buurtbewoners zien door de stijgende leef- en woonkosten steeds moeilijker een toekomst voor zich in de stad, voor zichzelf en/of hun kinderen. Ook jongvolwassen Amsterdammers ervaren dit: 45% van hen maakt zich zorgen of ze voldoende inkomen zullen hebben voor een prettig leven (Rubingh *et al.*, 2024). Mede door geldzorgen voelen sommige jongvolwassenen dat hun leven 'op pauze' staat: noodgedwongen stellen ze mijlpalen uit zoals uit huis gaan, een huis kopen of een gezin stichten (Nederlands Jeugdinstituut; gesprekken in Tuindorp

Buiksloot, maart 2024). Ook blijkt dat lastig kunnen rondkomen samenhangt met een daling in het vertrouwen in de toekomst (Lindeman *et al.*, 2023). Dit geldt met name voor jongeren en Amsterdammers met een basis- of mbo opleiding. Een groep Amsterdammers met beide kenmerken zijn ROC-studenten. Zij hebben te maken met uitdagingen zoals een gebrek aan economische kansen en onzekerheden over hun toekomst (Steenvoorden, 2023). Veel mbo-studenten ervaren druk en stress om door te leren, omdat ze met hun huidige opleiding geen voldoende verdienende baan kunnen vinden om rond te komen in de dure samenleving (Dopmeijer *et al.*, 2024).

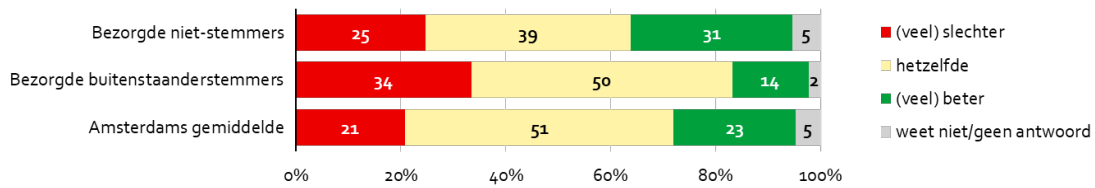
Figuur 4.1 De vaakst spontaan genoemde zorgen van Amsterdammers op de vraag 'Over welke drie zaken maakt u zich persoonlijk het meeste zorgen in Amsterdam?''* (procenten)

* In de *Amsterdamse Burgermonitor 2023* (Rubingh *et al.*, 2024) hebben respondenten in een open vraag aangegeven waar zij zich het meest zorgen om maken in de stad. De antwoorden zijn gecategoriseerd op thema en de vaakst genoemde thema's zijn weergegeven.

Figuur 4.2 Verwachtingen van Amsterdammers over de financiële situatie voor de komende 12 maanden (procenten)

Veranderd vrijetijds- en winkelaanbod

Elke stad ontwikkelt zich – ook Amsterdam. Hoewel continue veranderingen bij het stadsleven horen, hebben recente veranderingen tot een gevoel van vervreemding geleid bij een deel van de Amsterdammers met een laag inkomen die al langer in de stad wonen. Zij zien 'hun Amsterdam' veranderen in een stad voor hoge inkomensgroepen, expats en yuppen (*young urban professionals*). Daardoor voelen zij zich steeds minder thuis in de stad. Hun vertrouwde winkels, buurthuizen en andere ontmoetingsplekken hebben plaatsgemaakt voor commerciële winkels en horeca met hoge prijzen, die niet aansluiten op hun behoeften en portemonnee (gesprekken in de Indische Buurt-Oost, maart 2024). De zorgen over de veranderende stad zijn bijvoorbeeld voelbaar in de Javastraat. Bakkers, slaggers en groenteboeren waar veel buurtbewoners hun boodschappen deden, zijn vervangen door hippe hotspots, dure horecatenten en conceptstores voor een selectief publiek. Bewoners met weinig financiële middelen – 28% van de huishoudens in de Indische Buurt is een minimahuishouden (O&S Dashboard Kercijfers, 2021; zie ook intermezzo p. 18) – worden dagelijks geconfronteerd met aanbod waar ze geen gebruik van kunnen maken. Ondernemers die nu nog betaalbare producten verkopen staan voor een dilemma: de prijzen verhogen om hun omzet te vergroten, of de vaste klanten met een klein inkomen blijven bedienen? (gesprekken in de Indische Buurt-Oost, april 2024).

"Er komen steeds meer expats in deze buurt wonen, en alles is zo ontzettend duur geworden."

–Beverly, Indische Buurt

Vertrekkende en nieuwe bewoners

Sommige Amsterdammers moeten noodgedwongen verhuizen vanwege hun financiële situatie. Veel van hen vertrekken naar omliggende gebieden met een toegankelijker woningmarkt, zoals Almere, Zaanstad en Purmerend (Onderzoek & Statistiek, 2023b). Hun vertrek kan leiden tot ontworteling, zowel bij henzelf als bij de 'achterblijvers': het informele sociale netwerk raakt verstoord. Wanneer opa en oma niet meer om de hoek wonen en kinderopvang te duur is, komen werkende Amsterdammers in de knel (gesprekken in Geuzenveld, mei 2024). Met de nieuwe (vaak jonge, kapitaalkrachtige) bewoners ervaren de 'oorspronkelijke' bewoners een minder sterke sociale band. Als gevolg ervaren ze minder solidariteitsgevoel in hun wijk in vergelijking met het verleden. Ze kennen hun burens niet meer, er is minder een 'ons-kent-ons'-gevoel en bij problemen weten bewoners elkaar minder te vinden (gesprekken in de Indische Buurt, april 2024). De werelden tussen 'oorspronkelijke' en nieuwe bewoners worden als gescheiden werelden ervaren.

"Vroeger was het zo, dan schreef je je kinderen in op een woning van tante Jans om de hoek. [...] Nu woont iedereen ver uit elkaar en worden mensen steeds eenzamer."

–Petra, Tuindorp Buiksloot

Veiligheid en vuil in de wijk

Naast de veranderingen in de stad houdt ook de directe leefomgeving veel Amsterdammers bezig: veiligheid, afval en onderhoud zijn onder alle Amsterdammers veelgenoemde zorgen (zie figuur 4.1). Bezorgde buitenstaanderstemmers en bezorgde niet-stemmers maken zich relatief veel zorgen over veiligheid en criminaliteit; respectievelijk 38% en 35% tegenover 33% gemiddeld. Bezorgde niet-stemmers maken zich ook meer dan gemiddeld zorgen over zwerfvuil en verloedering in de leefomgeving, zo bleek ook uit de gesprekken in de wijken. Een voorbeeld zien we in de H-

"Overdag voel ik mij veilig in de buurt, maar 's avonds ga ik hier de straat niet op."

–Cora, De Punt

buurt in Zuidoost, een wijk met veel niet-stemmers. Bewoners ervaren daar overlast door verval in de openbare ruimte die zich bijvoorbeeld uit in zwerfvuil, vernield straatmeubilair en stank (gesprekken in de H-buurt, april 2024). In vergelijking met andere wijken ervaren bewoners van de H-buurt ook veel onveiligheid, vermijden ze vaak bepaalde mensen of plekken en schatten ze de kans groot dat ze slachtoffer worden van criminaliteit (O&S Dashboard Kerncijfers, 2023). Deze ervaringen zijn in de H-buurt het hoogste van de stad, na Osdorp-Midden en De Punt. In De Punt, één van de wijken met de meeste buitenstaanderstemmers, geven bewoners de veiligheid in hun buurt het laagste rapportcijfer van heel Amsterdam (5.8 tegenover 7.1 gemiddeld; O&S Dashboard Kerncijfers, 2023). Rondom het Dijkgraafplein zijn bijvoorbeeld groepen jongeren te vinden die zich bezighouden met vernieling en intimidatie (Oude Ophuis, 2021). In De Punt wordt ook afvalproblematiek ervaren: slechts 18% van de bewoners vindt dat hun buurt schoon is, tegenover 35% gemiddeld in Amsterdam (Onderzoek & Statistiek, 2024b). Veel afval op straat zorgt voor een verloederde indruk, wat het onveiligheidsgevoel van bewoners verder kan versterken.

Voorzieningenniveau in de wijk

Met name aan de randen van de stad leidt het voorzieningenniveau tot frustratie bij Amsterdammers. Zo wordt het openbaar vervoeraanbod in Nieuw-West, Noord en Weesp het minst positief beoordeeld ten opzichte van de rest van de stad (O&S Dashboard Kerncijfers, 2023). Onder meer inwoners van Geuzenveld ergeren zich aan de slechte bereikbaarheid van hun wijk. Zij geven de parkeervoorzieningen een 5.7 (tegenover 6.4 gemiddeld), en het ov-aanbod een 6.3 (tegenover 7.5 gemiddeld in Amsterdam; O&S Dashboard Kerncijfers, 2023). Ook buurthuizen zijn belangrijke voorzieningen, met name voor ouderen en Amsterdammers met een migratieachtergrond. Het zijn plekken voor ontmoeting, activiteiten en hulp bij de aanvraag van voorzieningen (*Wat Amsterdammers Bezighoudt*, nog te publiceren). In de H-Buurt en de Indische Buurt is het afnemend aantal buurthuizen dan ook een belangrijke bron van teleurstelling en verontwaardiging (gesprekken in de H-buurt en de Indische Buurt Oost, april 2024). Bijna 20 jaar geleden werd het enige buurthuis in de H-buurt gesloten met de belofte dat er binnen een paar jaar een mooiere, nieuwere versie voor in de plaats zou komen. Maar die kwam er jaar op jaar niet; waardoor bewoners

"Mijn zoon kwam laatst thuis, helemaal bedroefd omdat het buurthuis ging sluiten. Als je gaat bezuinigen, dan hebben ze nergens meer om heen te gaan dus dan gaan ze hangen op straat."

– Romeo, Indische Buurt

vele jaren lang een buurthuis bleven missen (gesprekken in de H-buurt, april 2024). Ook in de Indische Buurt sluit binnenkort een buurthuis, terwijl dat voor jongeren een belangrijke plek is om samen te komen en sociale activiteiten te doen (gesprekken in de Indische Buurt-Oost, april 2024). Door het sluiten van buurthuizen, in combinatie met de nasleep van de covidpandemie, hangen jongeren in sommige wijken veel op straat. Maar ook daar zijn ze niet welkom, omdat andere buurtbewoners last van ze hebben. Jongeren hebben het gevoel dat er steeds minder plekken voor hen zijn om hun vrije tijd door te brengen. Sommige van die jongeren ervaren daardoor

ook dat er onvoldoende rekening met hen wordt gehouden (gesprekken in de H-buurt en Indische Buurt-Oost, april 2024).

Aandacht ten opzichte van andere wijken

Uit verschillende gesprekken met gebiedsmakelaars, Amsterdammers en wetenschappers blijkt dat verval in de openbare ruimte en gebrek aan voorzieningen kan bijdragen aan gevoelens van verwaarlozing en achterstelling. Bewoners voelen zich hierdoor onderbedeeld en achtergesteld ten opzichte van omliggende wijken die er wel netjes bij liggen (Huwaë *et al.*, 2023; gesprekken in Tuindorp Buiksloot en Geuzenveld). Daarbij hebben de bewoners van sommige wijken het gevoel dat de belofte van vooruitgang steeds maar niet wordt ingelost. In Geuzenveld (Nieuw-West) is dit sentiment bijvoorbeeld goed voelbaar. Al in de jaren '90 werden er stedelijke vernieuwingsplannen opgesteld voor de wijk. Maar vervolgens kregen bewoners jaar na jaar te horen dat de uitvoering van de plannen werd uitgesteld. Bewoners hadden het gevoel niet gelijkwaardig te worden behandeld, voelden zich tegengewerkt, overgeslagen en zelfs 'het afvoerputje van Amsterdam' (gesprekken in Geuzenveld, maart 2024). Ook in de H-buurt (Zuidoost) hebben instanties zoals woningcorporaties en de gemeente door de jaren heen beloftes aan de bewoners gedaan die niet werden nagekomen. Zo moest een aantal bewoners hun huis uit vanwege sloopplannen, maar werden die plannen vervolgens meerdere malen uitgesteld (NUL20, 2023). Sommige van hen kijken nog elke dag tegen het huis aan waar ze eigenlijk nog jaren in hadden kunnen wonen (gesprekken H-buurt, april 2024).

"De mensen hebben geen vertrouwen meer in de gemeente. Ze hebben de buurt enorm zien veranderen en voelen zich niet gehoord."

– Petra, Tuindorp Buiksloot

4.2 Duiding door experts

Amsterdam is economisch succesvol, maar niet iedereen profiteert

De de-industrialisatie vanaf begin jaren '80 en de groei van de dienstensector was misschien wel het meest zichtbaar in Amsterdam (Vrooman *et al.*, 2023; Manshanden *et al.*, 2011). Deze ontwikkelingen hebben bijgedragen aan het economisch succes van de stad en de regio. Maar niet alle Amsterdammers hebben evenveel kunnen profiteren van de groeiende economie (van Bree *et al.*, 2024). Henri de Groot (interview, augustus 2024) wijst erop dat Amsterdam als het ware twee steden in zich heeft. Enerzijds heeft de stad een groot aandeel inwoners met hoge inkomens en anderzijds huisvest Amsterdam – net als andere grote steden – relatief veel mensen die een onzeker bestaan leven door armoede en flexibele of slecht betaalde dienstverbanden. Ook hun sociale omgeving beschikt over minder inkomen en vermogen. Hierdoor zijn zij minder goed in staat om (tijdelijke) economische schokken, stijgende kosten en persoonlijke tegenslagen op te vangen (interview De Groot, augustus 2024; Bussemaker *et al.*, 2024; Vrooman *et al.*, 2023; Engbersen *et al.*, 2023).

Daar komt bij dat Amsterdams beleid zich van oudsher richt op de bescherming van en voorzieningen voor inwoners in een kwetsbare positie. Dat vormt deels de aantrekkingskracht van de stad voor mensen met minder inkomen en vermogen (interview De Groot, augustus 2024). Maar Amsterdammers met lage inkomens zijn niet de enige groep die met bestaansonzekerheid te maken heeft; ook voor middeninkomens is de betaalbaarheid van wonen in de stad onder druk komen te staan. De (internationale) aantrekkingskracht van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) als woon- en werkregio staat op gespannen voet met het beperkte woningaanbod in het lage en middensegment. Met name jonge gezinnen die meer ruimte willen verhuizen de stad uit

(Onderzoek & Statistiek, 2024a; De Grip, 2024). Sinds 2017 verlaten elk jaar per saldo meer Nederlanders de MRA om elders in Nederland te gaan wonen – dat is voor het eerst sinds de jaren '70 (van Bree *et al.*, 2024).

Toenemende onzekerheid zorgt bij middeninkomens voor maatschappelijk onbehagen

Middeninkomens ervaren toenemende sociaaleconomische kwetsbaarheid, komen steeds lastiger aan een woning en kunnen vaak geen aanspraak maken op sociale bescherming (Geurkink & Miltenburg, 2023; Van Bree *et al.*, 2024). Dit wakkert een 'fear of falling' aan: de angst dat ze hun maatschappelijke positie verliezen. Dit verklaart mede waarom het maatschappelijk onbehagen onder middeninkomens vaak groter is dan onder mensen met de laagste inkomens (Geurkink & Miltenburg, 2023). Uit onderzoek blijkt dat mensen met lage middeninkomens in termen van gedrag, waarden en opvattingen steeds meer gaan lijken op mensen met de laagste inkomens (interview Kremer, september 2024).

Nederlands ruimtelijk-economisch beleid gericht op aantrekkelijke stedelijke gebieden heeft gezorgd voor geografische verschillen in aantrekkelijkheid

Nederlandse ruimtelijk-economische beleid heeft zich de afgelopen decennia sterk gericht op agglomeratievorming: het creëren van stedelijke gebieden en het ontwikkelen van leefgebieden dichtbij ov-knooppunten. De regio Amsterdam is hier een sprekend voorbeeld van. In het essay *Groei en krimp: uitdagingen voor governance en solidariteit* (2019) laten Henri de Groot e.a. zien dat dit agglomeratiebeleid heeft bijgedragen aan grote regionale verschillen in de aantrekkelijkheid van leefgebieden. Deze verschillen zijn ook zichtbaar tussen wijken binnen steden: inwoners met minder kapitaal kunnen alleen nog in bepaalde buitenwijken of buiten de stad wonen (Bakens *et al.*, 2014). Henri de Groot (interview, augustus 2024) bepleit dat dit niet per sé een reden tot zorg is: geografische verschillen in grondprijzen en daarmee in betaalbaarheid van woningen zijn er altijd geweest, en zullen er altijd zijn. Zo wonen inwoners met minder kapitaal gemiddeld genomen vaker in bepaalde buitenwijken of buiten de stad. Dat neemt niet weg dat de basis – wonen, zorg, onderwijs, winkels voor boodschappen, schone en veilige straten – overal in de stad op orde moet zijn. Ook moeten er voldoende en breed toegankelijke vervoersmogelijkheden zijn, zodat bewoners gebruik kunnen maken van voorzieningen buiten de directe woonomgeving (van Bree *et al.*, 2016; interview De Groot, augustus 2024).

Druk op publieke voorzieningen in buitenwijken door vermarkting en gentrificatie

Sinds de jaren '80 heeft nationaal beleid op vermarkting van publieke taken voor een vershraling van publieke voorzieningen gezorgd. Dit terwijl marktwerking juist had moeten leiden tot efficiëntie en een betere kwaliteit van voorzieningen. Ook leidde de komst van nieuwe, meer kapitaalkrachtige bewoners in combinatie met de oververhitting van de Amsterdamse woning- en arbeidsmarkt tot hogere vastgoedprijzen en daarmee een tekort aan betaalbare woningen én minder maatschappelijke ruimten voor voorzieningen. En omdat kapitaalkrachtigen een sterke neiging tot vermijding en zelfsegregatie hebben (Crul *et al.*, 2024), ontstaat er in de wijken waar zij wonen een tekort aan bemensing voor deze voorzieningen (De Groot *et al.*, 2023). Juist de groepen die het meest afhankelijk zijn van publieke voorzieningen worden daar hard door geraakt. Dit doet vervolgens weer afbreuk aan het solidariteitsgevoel van de oorspronkelijke bewoners met minder financiële middelen (interview De Groot, augustus 2024). Problemen zoals moeilijke toegang tot huizen, afval op straat en gebrek aan voorzieningen zijn voor sommige Amsterdammers symbool komen te staan voor een overheid en samenleving die zich niet om hen bekommert (zie ook paragraaf 4.1 en 6.1).

4.3 Deelconclusie zorgen veranderende stad en leefomgeving

Stijgende leef- en woonkosten en een veranderend vrije tijds- en winkelaanbod maken dat sommige Amsterdammers zich steeds minder thuis voelen in hun stad. Dit zijn vaak Amsterdammers die al lang in de stad wonen, lastig rondkomen en/of basis- of mbo-opgeleid zijn. Voor sommige van hen draagt ook de komst van nieuwe, kapitaalkrachtige Amsterdammers in de wijk bij aan een verminderd thuisgevoel. Jongvolwassenen Amsterdammers maken zich zorgen over hun financiële situatie en of er voor hen nog wel een toekomst is in de stad. Bezorgde niet-stemmers maken zich vaker dan gemiddeld zorgen over betaalbare woningen en levensonderhoud en in wijken met veel niet-stemmers en buitenstaanderstemmers leeft ongenoegen over onveiligheid, straatvuil en het voorzieningenniveau. Bij sommige wijkbewoners vertaalt dat zich in het gevoel achtergesteld te worden ten opzichte van andere wijken.

Deze zorgen over de veranderende leefomgeving en stad kunnen onder andere worden geduid in het licht van het economische succes van Amsterdam: vooral Amsterdammers met lage en middeninkomens hebben daar weinig van geprofiteerd. Voor zowel lage als middeninkomens is de bestaansonzekerheid toegenomen. Het vinden van betaalbare woningen wordt steeds lastiger voor hen. Middeninkomens ervaren toegenomen sociaaleconomische kwetsbaarheid, terwijl zij geen aanspraak kunnen maken op de sociale bescherming die er is voor lage inkomens. Verder heeft nationaal ruimtelijk-economisch beleid tot verschillen in de aantrekkelijkheid van leefgebieden geleid: buitenwijken zijn gemiddeld minder aantrekkelijk. Juist daar is het van belang om (basis)voorzieningen op orde te hebben, omdat er vaak relatief meer mensen wonen die daar afhankelijk van zijn. Echter, vermarkting en gentrificatie hebben juist geleid tot vershraling van publieke voorzieningen in onder andere buitenwijken.

Petra, Tuindorp Buiksloot

"Kijk vroeger was het zo, dan schreef je je kinderen in op een woning van tante Jans om de hoek, en dan hadden ze eerder een kans om in de buurt te blijven wonen. Nu is het zo dat de hoogste bidder de woning krijgt en dat kunnen wij helemaal niet betalen. In Noord was er altijd veel sociale controle. De hele familie woonde bij elkaar om de hoek, daardoor was de familiestructuur hecht en was het sociale vangnet groot. Nu woont iedereen ver uit elkaar en worden mensen steeds eenzamer. Daarnaast is er overal op bezuinigd. Ik ben zelf jarenlang alleenstaande moeder geweest, ik ben een partner verloren. Ik weet hoe het is om er alleen voor te staan. Daarom ben ik een buurtwinkel begonnen waar buurtbewoners spulletjes kunnen verkopen. Vanuit mijn winkel organiseer ik bingoavonden en tijdens de feestdagen doe ik inzamelingen voor cadeautjes de kinderen. Er is hier veel armoede en ik hoor vaak van klanten dat ze het echt niet meer zien zitten. Ik maak me vooral zorgen om de ouderen. Mensen met een AOW konden voor al die crisissen en inflatie nog wel een stukkie vlees op hun bordje krijgen, maar nu is de rek er echt uit. Kun je nagaan, dit zijn de mensen die Nederland hebben opgebouwd na de Tweede Wereldoorlog. De mensen hebben geen vertrouwen meer in de gemeente. Ze hebben de buurt enorm zien veranderen en voelen zich niet gehoord. Door de toeslagenaffaire zijn veel ouders ook bang geworden om hulp te vragen. De gezelligheid is er nog wel, maar het is bij lange na niet meer zoals het was. Toch blijven de mensen in de buurt elkaar ondanks alles ondersteunen en helpen. Dat vind ik heel mooi aan Noord. Daarom voel ik mij thuis hier." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Deel B.

Hoofdstuk 5. Zorgen over de (eigen positie in de) samenleving

Kernpunten – wat de stad ons vertelt

- Een vijfde van de Amsterdammers heeft wel eens te maken met discriminatie, met name vanwege hun migratieachtergrond. Sommige van hen ervaren politieke en maatschappelijke achterstelling en ongelijke behandeling.
- Er zijn Amsterdammers zonder migratieachtergrond die ervaren dat nieuwkomers met een migratieachtergrond worden 'voorgetrokken'. Twee keer zo vaak als gemiddeld maken bezorgde buitenstaanderstemmers zich zorgen over migratie.
- Ook zijn er Amsterdammers die achterstelling ervaren op basis van opleidings- en inkomensniveau. Zij ervaren dat hun harde werk voor de samenleving niet gezien en gewaardeerd wordt, en dat hun problemen minder aandacht krijgen van de politiek.
- 70% van de Amsterdammers ervaart dat polarisatie toeneemt. Feitelijk valt dit mee. Hoewel de meeste Amsterdammers positief zijn over de omgang tussen verschillende groepen, zijn bezorgde buitenstaanderstemmers hier negatiever dan gemiddeld over.

Kernpunten – duidingen door experts

- Normdenken (de macht van de heersende norm) in de samenleving en binnen organisaties zorgt voor structurele onderwaardering van mensen met een migratieachtergrond en/of praktisch beroep. Normdenken zit de erkenning van de waarde van ieders leefwereld en maatschappelijke bijdrage in de weg.
- In grote steden zoals Amsterdam leven rijk en arm in gescheiden werelden, maar wel naast elkaar. Daardoor zijn verschillen tussen arm en rijk beter zichtbaar en voelbaar dan elders in het land. Dit kan leiden tot gevoelens van achterstelling ten opzichte van anderen (relatieve deprivatie).
- Ondanks de grote maatschappelijke zorgen over toenemende polarisatie zijn de verschillen in inhoudelijke opvattingen relatief stabiel. Deze zorgen worden met name gevoed door de politiek en (sociale) media. Het gevoel 'achter te blijven' en niet serieus genomen te worden, kan leiden tot negatievere denkbeelden over anderen.

5 Zorgen over (de eigen positie in) de samenleving

Het vorige hoofdstuk bracht de zorgen van Amsterdammers die minder geneigd zijn te stemmen of stemmen op buitenstaanderpartijen over de veranderende stad en hun leefomgeving in beeld. Dit hoofdstuk verkent de politieke en maatschappelijke achterstelling die Amsterdammers met een migratieachtergrond en een praktisch beroep ervaren, en welke Amsterdammers negatiever over (de omgang met) anderen denken. Wederom plaatsen we deze sentimenten vervolgens in een breder perspectief met behulp van verschillende experts: welke maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkelingen hebben mogelijk bijgedragen deze sentimenten onder Amsterdammers?

5.1 Wat de stad ons vertelt

Ervaren achterstelling op basis van migratieachtergrond

Een aanzienlijke groep Amsterdammers heeft wel eens te maken (gehad) met discriminatie of ongelijke behandeling. Bijna een vijfde geeft aan zich wel eens gediscrimineerd te hebben gevoeld in het afgelopen jaar (zie figuur 5.1). Bij bezorgde niet-stemmers is dit aandeel twee keer zo groot (37% tegenover 18% gemiddeld). We weten dat er onder bezorgde niet-stemmers relatief veel Amsterdammers met een migratieachtergrond zijn (zie hoofdstuk 2). Discriminatie komt het meest voor bij Amsterdammers met een Marokkaanse of Surinaamse achtergrond, tweede generatie migranten en jonge Amsterdammers (15 tot 35 jaar; Rubingh *et al.*, 2024). Amsterdammers die discriminatie ervaren hebben, wonen daarnaast vaker dan gemiddeld aan de randen van de stad (O&S Dashboard Kerncijfers, 2023). Deels gaat het om incidenten, maar sommige Amsterdammers hebben te maken met stelselmatige discriminatie. Zij voelen zich door de maatschappij en/of door instanties weggezet als 'tweederangsburger' en ervaren dat politici er niet voor hen zijn. Landelijke ontwikkelingen, zoals het toeslagenschandaal en de Tweede Kamerverkiezingsuitkomst dragen

"Kijk hoeveel polarisatie er is. Doet een 'buitenlander' iets dan wordt het groot uitgemeten in de krant, maar doet een geboren en getogen Nederlander iets, dan gebeurt er niks."

- Romeo, Indische Buurt

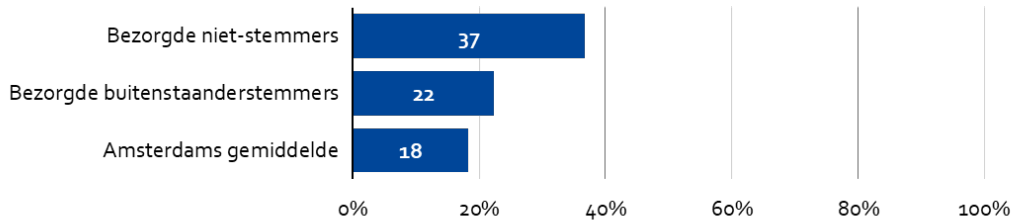
"Door de toeslagenaffaire zijn veel ouders bang geworden om hulp te vragen."

- Petra, Tuindorp Buiksloot

daar aan bij (gesprekken in Geuzenveld en Tuindorp Buiksloot, maart 2024). Zo zijn in de stadsdelen Nieuw-West, Zuidoost en Noord relatief veel inwoners gedupeerd van het toeslagenschandaal. In Zuidoost gaat het zelfs om ca. 2.000 gezinnen (Onderzoek & Statistiek, 2023a). Mede door deze landelijke ontwikkelingen hebben sommige inwoners een diepgeworteld gevoel dat de samenleving generatie op generatie niet het beste met hen voorheeft.

Figuur 5.1 Aandeel Amsterdammers dat discriminatie heeft meegemaakt in de afgelopen 12 maanden (procenten)

Ervaren achterstelling op basis van opleidings- en inkomensniveau

Amsterdammers met een praktisch beroep, een basis- of mbo-opleiding en/of die moeilijk rondkomen, voelen zich ondergewaardeerd in relatie tot hun werk en inzet voor de samenleving (Steenvoorden, 2023; Dopmeijer *et al.*, 2024; gesprekken in Tuindorp Buiksloot, maart 2024). Vaak leveren basis- en mbo-opgeleiden fysiek zwaar werk en verdienen zij minder dan mensen die hbo/wo-geschoold zijn (Federatie Nederlandse Vakbeweging, geraadpleegd 2024). In hun

"Ze hebben het vaak over laag-opgeleiden. We betitelen mensen in dit land, maar ze vergeten dat je de tegelzetter en de fietsenmaker nodig hebt. Met een bachelor leer je geen wc ontstoppen."

- Romeo, Indische Buurt

omgeving zien zij dat ouderen niet meer rondkomen ("nota bene de mensen die Nederland hebben opgebouwd na de Tweede Wereldoorlog"), of dat hun kinderen straks niet meer in de stad kunnen wonen (gesprekken in Tuindorp Buiksloot, maart 2024). Velen van hen ervaren dit als een omgekeerde wereld: de problemen van de mondige nieuwe burens met meer geld worden direct opgelost, terwijl Amsterdammers die hier al jaren wonen en een bijdrage hebben geleverd aan de stad het onderspit delven (gesprekken in Tuindorp Buiksloot en de Indische Buurt Oost, maart

en april 2024). Bij mbo-studenten kan onvoldoende erkenning en waardering vanuit de samenleving leiden tot gevoelens van onzekerheid en een minderwaardigheidscomplex (Dopmeijer *et al.*, 2024). Ook Amsterdamse ROC-studenten voelen zich buitengesloten van de kansen die voor anderen wel beschikbaar lijken (Steenvoorden, 2023).

Ervaren achterstelling in vergelijking met nieuwkomers

Sommige Amsterdammers zonder migratieachtergrond, vaak met, ervaren dat nieuwkomers met een migratieachtergrond worden 'voorgetrokken' ten koste van hen. Dit sentiment leeft bijvoorbeeld bij Amsterdammers met een praktisch beroep, een basis- of mbo-opleiding en/of Amsterdammers die moeilijk rondkomen. Zij vrezen voor een verandering van de samenstelling en daarmee identiteit van 'hun' wijk, en voor het wegvallen van de hulp en het vangnet waar zij op leunen (gesprekken in Tuindorp Buiksloot, maart 2024). Bezorgde buitenstaanderstemmers maken zich twee keer zo vaak als gemiddeld zorgen over migratie en integratie (zie figuur 4.1, p.39). In hun omschrijving gebruiken ze daarbij termen als 'te veel (of 'meer') buitenlanders', 'allochtonen', 'asielzoekers', 'vluchtelingen', 'migranten' en 'moslims'. In mindere mate worden de toename van 'expats', en 'vreemde talen' in de stad genoemd. Dat deze Amsterdammers zich hier relatief veel zorgen over maken, hangt mogelijk samen met het feit dat migratie voor verschillende buitenstaanderpartijen een belangrijk thema is. Uit landelijk onderzoek blijkt dat het meeste maatschappelijk onbehagen leeft onder groepen met cultureel conservatievere opvattingen (Geurkink & Miltenburg, 2023). Onbehagen

"Wij zijn niet buitenlands genoeg. De hardwerkende Hollander krijgt niks, terwijl er voor migranten van alles geregeld kan worden."

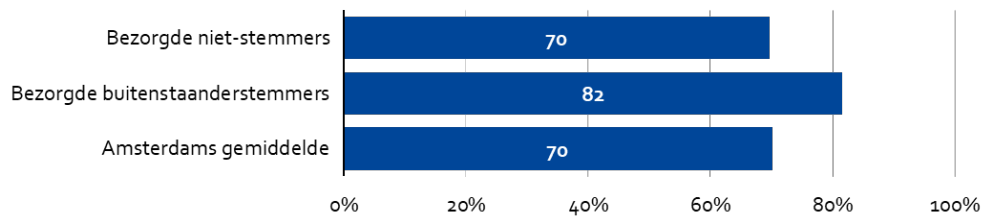
- Inwoner Tuindorp Buiksloot

uitte zich onder een deel van de cultureel conservatieve Nederlanders zonder migratieachtergrond in partijkeuze tijdens de Tweede Kamerverkiezingen. Ook in Tuindorp Buiksloot (Noord), waar een groot deel van de inwoners geen migratieachtergrond heeft (61% tegenover 40% gemiddeld in Amsterdam), stemde 29% op de PVV tijdens de Tweede Kamerverkiezingen '23 (O&S Dashboard Kerncijfers, 2023; Dashboard Verkiezingen O&S, 2023).

Perceptie van polarisatie

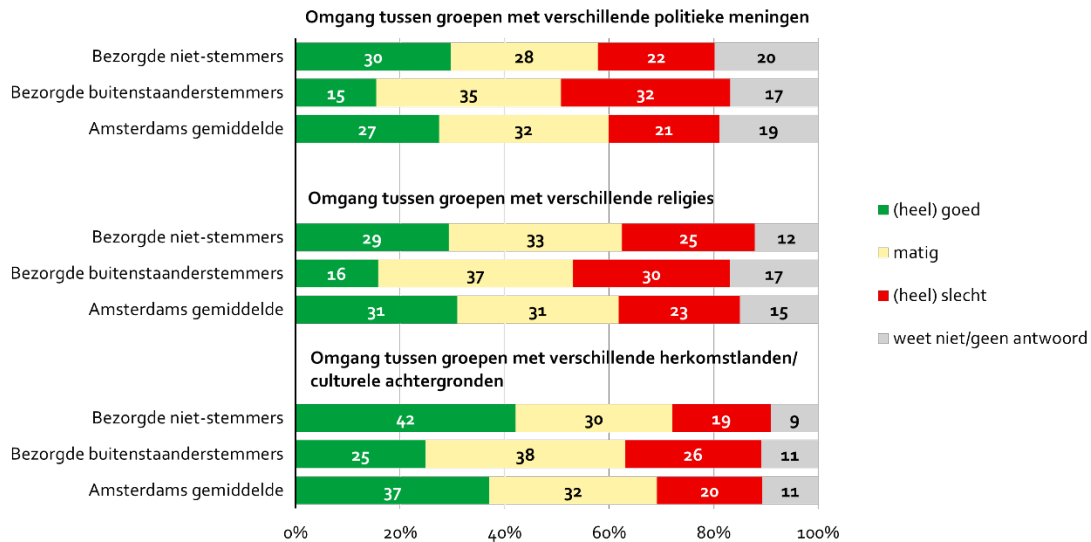
In Nederland en breder in Europa leeft de perceptie dat verschillende groepen steeds meer tegenover elkaar komen te staan (Europese Commissie, 2022). Ook in Amsterdam vindt 70% dat de meningsverschillen over maatschappelijke kwesties steeds groter worden. Onder bezorgde buitenstaanderstemmers is dat zelfs 82% (zie figuur 5.2).

Figuur 5.2 Aandeel Amsterdammers dat het (helemaal) eens is met de stelling 'In ons land worden de verschillen van mening over maatschappelijke kwesties steeds groter' (procenten)

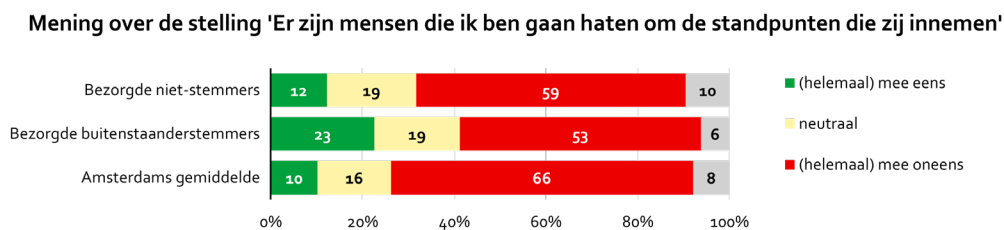
Bezorgde buitenstaanderstemmers zijn ook negatiever dan gemiddeld over de omgang tussen groepen met verschillende politieke meningen, religies, herkomstlanden of culturele achtergronden dan gemiddeld (zie figuur 5.3). Dit sluit aan bij de bevinding dat bezorgde buitenstaanderstemmers zich twee keer zo vaak als gemiddeld zorgen maken over migratie en integratie (zie figuur 4.1, p.39). Bezorgde niet-stemmers kijken minder af van het Amsterdamse gemiddelde; wel zijn zij iets positiever over de omgang tussen groepen met verschillende herkomstlanden en culturele achtergronden dan gemiddeld (zie figuur 5.3). In deze groep zitten relatief veel Amsterdammers met een migratieachtergrond, die vaak heterogene netwerken hebben.

Figuur 5.3 Mening van Amsterdammers over de omgang tussen groepen met verschillende politieke meningen, verschillende religies en verschillende herkomstlanden of culturele achtergronden (procenten)

Hoewel veel Amsterdammers grotere meningsverschillen ervaren en niet altijd vinden dat verschillende groepen goed met elkaar omgaan, is het niet zo dat veel Amsterdammers zelf anderen zijn gaan haten om hun meningen (affectieve polarisatie). Een ruime meerderheid van de Amsterdammers verwerpt de stelling dat zij mensen zijn gaan haten om hun standpunten (zie figuur 5.4). Daarbij valt het wel op dat bezorgde buitenstaanders ruim twee keer zo vaak als gemiddeld aangeven wel anderen te zijn gaan haten om hun standpunten.

Figuur 5.4 Mening van Amsterdammers over de stelling 'Er zijn mensen die ik ben gaan haten om de standpunten die zij innemen' (procenten)

5.2 Duiding door experts

Normdenken zorgt voor structurele onderwaardering van mensen met een basis- of mbo-opleiding en/of een migratieachtergrond

Het SCP-rapport *Eigentijdse Ongelijkheid* (Vrooman *et al.*, 2023) laat zien dat er sprake is van een nieuwe klassenstructuur in de Nederlandse samenleving, waarin opleidingsniveau het meest bepalend is voor de maatschappelijke positie. Halleh Ghorashi (interview, augustus 2024) stelt dat mensen in Nederland geacht worden zich aan te passen aan de heersende norm die grotendeels bepaald wordt door opleidingsniveau (en daarmee samenhangend, inkomen) en migratieachtergrond. Dit normdenken is zichtbaar in de structurele onderwaardering van mensen met een basis- of mbo-opleiding, maar ook van mensen met een migratieachtergrond (Ghorashi, 2023b; interview Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024). Zo ervaart de tweede generatie

Nederlanders met een migratieachtergrond meer uitsluiting en discriminatie dan hun ouders, terwijl hun maatschappelijke positie gemiddeld beter is (Dagevos *et al.* 2022). Desondanks tonen mensen met een tweede generatie migratieachtergrond zich maatschappelijk betrokken: zij zijn vaker politiek actief middels fysieke en online (protest)acties dan mensen zonder migratieachtergrond (Dagevos & Vermeulen, 2024; interview Kremer, september 2024). Deze participatievormen worden alleen vaak niet op waarde geschat of als ondergeschikt gezien aan 'conventionele' activiteiten zoals stemmen of lid zijn van een politieke partij (interview Ghorashi, augustus 2024). Zo zit normdenken de erkenning van de waarde van ieders leefwereld en maatschappelijke bijdrage in de weg. Ghorashi (2023a) geeft aan dat het nodig is om de heersende normen en vooronderstellingen over groepen met een migratieachtergrond en/of een basis- of mbo-opleiding los te laten om beleid te maken dat aansluit bij de realiteit van deze groepen. Recent onderzoek laat zien dat binnen superdiverse buurten waar er geen duidelijke norm is, nieuwe verbindingen en heterogene netwerken van mensen met verschillende achtergronden ontstaan (Waldring *et al.*, 2024).

Gevoel van achterstelling en onbehagen versterkt door tastbare verschillen tussen gescheiden leefwerelden

In Amsterdam delen rijk en arm een stad met elkaar. In *De leefwerelden van arm en rijk* (Vermeij & Thijssen, 2024) wordt duidelijk dat de afstand tussen arm en rijk groter wordt in ons land. Niet alleen economisch, maar ook sociaal-cultureel. De sociale en professionele netwerken van de rijkste Nederlanders zijn het meest homogeen: zij hebben het minst contact met mensen buiten hun eigen 'bubbel'. Ook de armste inwoners ontmoeten in hun buurt, op het schoolplein, bij familie en op hun werk vooral mensen uit hun eigen leefwereld, die net als zij weinig hulpbronnen hebben. Onder hulpbronnen verstaan we iemands inkomen en vermogen (economisch kapitaal), maar ook contacten, professionele netwerken en mate van sociaal vangnet (sociaal kapitaal), kennis, vaardigheden, opleiding en levensstijl (cultureel kapitaal) en zelfvertrouwen en gezondheid (persoonlijk kapitaal). De scheiding van leefwerelden is met name in de Randstad aanwezig (Vermeij & Thijssen, 2024).

In een stad als Amsterdam zijn de contrasten op het gebied van rijkdom en leefwereld voelbaar en zichtbaar in het straatbeeld. De zogenaamde relatieve deprivatie is daardoor groot: dit is de ontevredenheid die iemand ervaart door de relatieve positie ten opzichte van een ander (interview Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024). Een gebrek aan hulpbronnen doet iets met de grip die mensen ervaren op hun leven, en met de mate waarin zij zich gesteund voelen door de samenleving en overheid. Mensen met minder hulpbronnen ervaren relatief vaak maatschappelijk onbehagen. Ditzelfde geldt voor mensen die hun maatschappelijke positie laag inschatten, zich minder onderdeel voelen van de samenleving, meer wrijving in de samenleving ervaren en zich minder vertegenwoordigd voelen in de politiek (Geurkink *et al.* 2023; interview Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024).

Ondanks zorgen is daadwerkelijke toename polarisatie beperkt; gevoel van 'achterblijven' en niet serieus genomen worden kan affectieve polarisatie voeden

De zorgen over polarisatie in de samenleving nemen toe. Toch blijkt uit recent onderzoek dat de *ideologische* polarisatie, ofwel de verschillen in inhoudelijke opvattingen tussen burgers, niet gegroeid is (Dekker & den Ridder, 2022; Van Oudenhoven-van der Zee, 2024). Ook de *affectieve* polarisatie, ofwel negatieve gevoelens jegens mensen met andere opvattingen, is relatief stabiel alhoewel er een lichte stijging lijkt ingezet (Van Oudenhoven-van der Zee, 2024). Uit SCP onderzoek (Miltenburg *et al.*, 2022) blijkt dat de ervaring van toegenomen polarisatie vooral komt door verharding van de toon en verslechterde omgangsvormen in het publieke debat. Mensen geven aan polarisatie vooral in de politiek en op sociale media te zien.

Hoewel ideologische polarisatie gemiddeld niet is toegenomen, laat het SCP rapport (Miltenburg *et al.*, 2022) zien dat mensen op bepaalde onderwerpen wel degelijk tegenover elkaar zijn komen te staan. Zo hebben de covidpandemie en discussies over vaccineren gezorgd voor spanningen tussen vrienden en familie. Het SCP-onderzoek *Sceptische visies in het coronadebat* (Schaper & Hartman, 2023) toont zelfs dat sommige mensen met coronasepsis zich door hun omgeving en de overheid buitengesloten, gecensureerd en weggezet voelden. De onderzoekers benadrukken dat de overheid er ook moet zijn voor mensen met afwijkende opvattingen over maatschappelijke thema's zoals de covidpandemie, klimaat en stikstof. Wanneer dit niet gebeurt, kunnen de politiek en de overheid – onder versterking van sociale media – zélf bijdragen aan toename van affectieve polarisatie (Schaper & Hartman, 2023). Ook kunnen gevoelens van 'achterblijven' ten opzichte van anderen de onderlinge solidariteit verminderen en antipathie richting anderen vergroten (Van Oudenhoven-van der Zee, 2024).

Mensen die zowel bij de politiek, de maatschappij als hun omgeving geen aansluiting vinden kunnen overgaan op extremere acties om hun situatie kenbaar te maken – acties die zich ook tot de overheid kunnen richten. Uit recent onderzoek blijkt dat 18% van de Nederlanders vindt dat de overheid zo slecht functioneert dat het systeem het beste omvergeworpen kan worden en 6% vindt zelfs dat geweld daarbij geoorloofd is (Miltenburg *et al.* 2023). Het groeiend aantal Nederlanders dat zich onafhankelijk van de Nederlandse Staat verklaart, zogenaamde soevereinen, kunnen in het licht van deze ontwikkelingen worden gezien (Zuidervaart, 2023).

5.3 Deelconclusie zorgen over de (eigen positie in de) samenleving

Amsterdammers met een migratieachtergrond en/of een praktisch beroep ervaren maatschappelijke en politieke achterstelling en onderwaardering. Amsterdammers met een migratieachtergrond krijgen vaak te maken met discriminatie en voelen zich soms weggezet als 'tweederangsburger'. Ook Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding voelen zich ondergewaardeerd: ondanks hun harde werk plukken zij niet de vruchten van de welvaartsgroei in de stad. Sommige Amsterdammers zonder migratieachtergrond ervaren dat nieuwkomers met een migratieachtergrond worden 'voorgetrokken'. Verder zijn Amsterdammers over het algemeen positief over de omgang tussen groepen met verschillende politieke opvattingen, religies en culturele achtergronden. Toch geeft het overgrote deel van de Amsterdammers aan dat verschillen van mening groter te lijken worden. Bezorgde buitenstaanderstemmers zijn negatiever dan gemiddeld over de omgang tussen verschillende groepen.

Verklaringen voor deze gevoelens van achterstelling en onderwaardering kunnen onder meer gevonden worden in het diepgewortelde normdenken in de Nederlandse maatschappij (i.e. de macht van de heersende norm). Dit zorgt mede voor structurele onderwaardering van mensen met een migratieachtergrond en/of praktisch beroep. Ook de zichtbare verschillen tussen arm en rijk leiden in een stad als Amsterdam tot sterke gevoelens van relatieve deprivatie (i.e. achterstelling ten opzichte van anderen). De toename van ideologische polarisatie is beperkt, maar mensen maken zich wel zorgen over affectieve polarisatie. Dit wordt gevoed door de politiek en de media. Wanneer mensen het gevoel hebben maatschappelijk 'achter te blijven' of niet serieus genomen te worden, kan dit leiden tot negatieve gevoelens jegens anderen.

Barnas, K-Buurt

"Ik woon al dertig jaar in de buurt. Toch ken ik de buurt niet zo goed. Ik ga alleen naar bepaalde plekken waar ik mij vertrouwd voel. De gemeente zou meer kunnen doen aan het afval op straat. Ik vind dat daar echt meer aan gedaan zou kunnen worden. Ik zie regelmatig mensen blikjes vissen uit de vuilnisbakken. Als je dan in de supermarkt je blikjes wil inleveren, staan er altijd heel veel mensen met grote zakken blikjes te wachten om ze in te leveren. Daaraan zie ik dat er veel armoede is in de buurt. Ik stem eigenlijk nooit. Ik heb een Indonesisch paspoort waardoor ik niet voor de nationale of Europese verkiezingen mag stemmen. Er zijn veel mensen in de buurt met dezelfde situatie als ik. Ik mag wel voor de gemeenteraadsverkiezingen stemmen. Toch heb ik dat de afgelopen keer niet gedaan. Ik heb niet genoeg informatie en ik verdiep me er eigenlijk ook niet echt in. Politiek heeft me nooit echt geïnteresseerd. Ik ben geen politiek mens. Politiek is een vak; je kan je mening geven, maar als het puntje bij het paaltje komt, doen ze toch wel wat ze zelf willen. Misschien zou ik wel stemmen voor de nationale verkiezingen, maar ze zeiden dat ik dan moest kiezen voor een Nederlands paspoort. Ik zou dan mijn Indonesische paspoort moeten opgeven. Dat vond ik toch wel moeilijk. Ik voel nog steeds een hele sterke band met mijn familie daar, waardoor ik het niet wil opgeven." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Deel B.

Hoofdstuk 6. Zorgen over de politiek en overheid

Kernpunten – wat de stad ons vertelt

- Amsterdammers zijn positiever over lokale dan landelijke instituties. Desondanks is het vertrouwen in lokale instituties laag onder bepaalde groepen. Vooral Amsterdammers met een migratieachtergrond, een laag inkomen, een basis- of mbo-opleiding en ouderen hebben relatief weinig vertrouwen.
- Deze groepen ervaren relatief vaak dat de belangen van mensen zoals zij niet goed vertegenwoordigd worden in de Amsterdamse gemeenteraad. Zij ervaren dat de politiek niet naar hen luistert en dat ze weinig invloed op besluiten hebben.
- Met name Amsterdammers met een jonge leeftijd, een migratieachtergrond en/of een basis- of mbo-opleiding vinden dat lokale politici en ambtenaren hun dagelijkse realiteit onvoldoende begrijpen. Zij ervaren een gebrek aan inlevingsvermogen.
- Amsterdammers met weinig hulpbronnen lopen tegen drempels aan in hun contact met instanties. De juiste hulp krijgen, vraagt te veel financiële, digitale en taalvaardigheden. Sommigen van hen Amsterdammers voelen zich in contact met instanties niet serieus genomen en zijn soms zelfs niet meer geneigd aan te kloppen bij de overheid.

Kernpunten – duidingen door experts

- Politieke participatievormen zijn vooral ingericht op mensen met een hbo-/wo-opleidingsniveau en veel tijd en hulpbronnen. Dit draagt bij aan de uitsluiting van andere groepen.
- De verschillen tussen Nederlanders met weinig en veel politiek vertrouwen worden groter. Politiek vertrouwen is steeds vaker een motivator voor stemgedrag en partijkeuze. Wantrouwende burgers zijn vaker ontevreden over politieke besluitvormings- en uitvoeringsprocessen dan vertrouwende burgers.
- De overheid kan de hoge verwachtingen van burgers niet (allemaal) waarmaken. Politieke beloften sluiten niet altijd aan bij de weerbarstige praktijk. Versnipperde verantwoordelijkheden voor beleid en uitvoering belemmeren daadkracht.
- Vermarkting en decentralisatie in het openbaar bestuur hebben tot verschraling van publieke diensten en toenemende afstand tussen overheid en burger geleid. Dit raakt met name burgers die afhankelijk zijn van deze diensten.
- Maatschappelijke organisaties, verenigingen en burgerinitiatieven weten wat er bij verschillende (ondervertegenwoordigde) groepen in de samenleving speelt. Hun kennis en ervaring wordt nog onvoldoende op waarde geschat en benut in democratische besluitvorming en beleid.

6 Zorgen over de politiek en overheid

Eerder lieten we zien dat groepen Amsterdammers die minder geneigd zijn te stemmen of stemmen op buitenstaanderpartijen zorgen ervaren over de veranderende stad en leefomgeving (hoofdstuk 4) en over (hun positie in) de samenleving (hoofdstuk 5). Dit laatste hoofdstuk verkent hun zorgen en onvrede over de politiek en de overheid. Daarbij is goed om aan te geven dat uit onderzoek blijkt dat Amsterdammers het onderscheid tussen landelijke en lokale politiek en overheid vaak niet maken. Dit betekent dat de lokale politiek ook wordt afgerekend op landelijke ontwikkelingen, zoals de Toeslagenaffaire, het debat in de Tweede Kamer en de houding van landelijke politici (Vermeulen *et al.*, 2023). Desalniettemin vinden we het belangrijk om deze sentimenten onder Amsterdammers in kaart te brengen; dit is immers wat leeft in de stad. Vervolgens schetsen we samen met experts de bredere maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkelingen die mogelijk hebben bijgedragen aan deze sentimenten in de stad.

6.1 Wat de stad ons vertelt

Laag vertrouwen in de politiek en overheid

In Amsterdam is het vertrouwen in lokale instituties – de burgemeester, wethouders, de gemeenteraad en ambtenaren – over het algemeen hoger dan het vertrouwen in landelijke instituties (Rubingh *et al.*, 2024). Dit verschil tussen vertrouwen in lokale en landelijke instituties zien we ook in de rest van Nederland (De Blok & Brummel, 2022). Desalniettemin hebben bepaalde groepen Amsterdammers weinig vertrouwen in Amsterdamse instituties: Amsterdammers met een migratieachtergrond, een laag inkomen, een basis- of mbo-opleiding en/of oudere Amsterdammers (Rubingh *et al.*, 2024). Illustratief hiervoor is een onderzoek onder vier groepen Amsterdammers over de nationale politiek: marktpersoneel, ROC-studenten, advocaten en leden van een bridgeclub (Steenvoorden, 2023). Het marktpersoneel en de ROC-studenten delen een gebrek aan politiek vertrouwen en voelen zich genegeerd door de politiek. Het marktpersoneel voelt zich kwetsbaar voor de regelingen van de overheid die hen verrassen en soms hard raken. ROC-studenten ervaren de politiek als een oneerlijk spel, waarin zij buitenspel staan vanwege de discriminatie en ongelijkheid in de samenleving en het onderwijs.

"Je kunt je mening geven, maar als het puntje bij het paaltje komt doen ze toch wel wat ze zelf willen."

- Barnas, K-buurt

Ook de manier waarop nationale politiek bedreven wordt, ervaren veel Amsterdammers als problematisch. Oorzaken daarvoor zijn 'loze beloftes' bij verkiezingen, schofferende taal in het debat en politici die de waarheid ontwijken (Steenvoorden, 2023). Dit blijkt ook uit Amsterdams onderzoek onder jongeren, Amsterdammers met een migratieachtergrond en met een basis- of mbo-opleiding. Hoewel is gevraagd naar wat men vindt over de politiek in Amsterdam noemen mensen vaak landelijke politici en schandalen. Amsterdammers hebben het gevoel dat nationale politici hun fouten niet erkennen en de belangen van mensen in een meer kwetsbare positie niet oprecht vertegenwoordigen. Dat beeld straalt af op de lokale politiek (Vermeulen *et al.*, 2023).

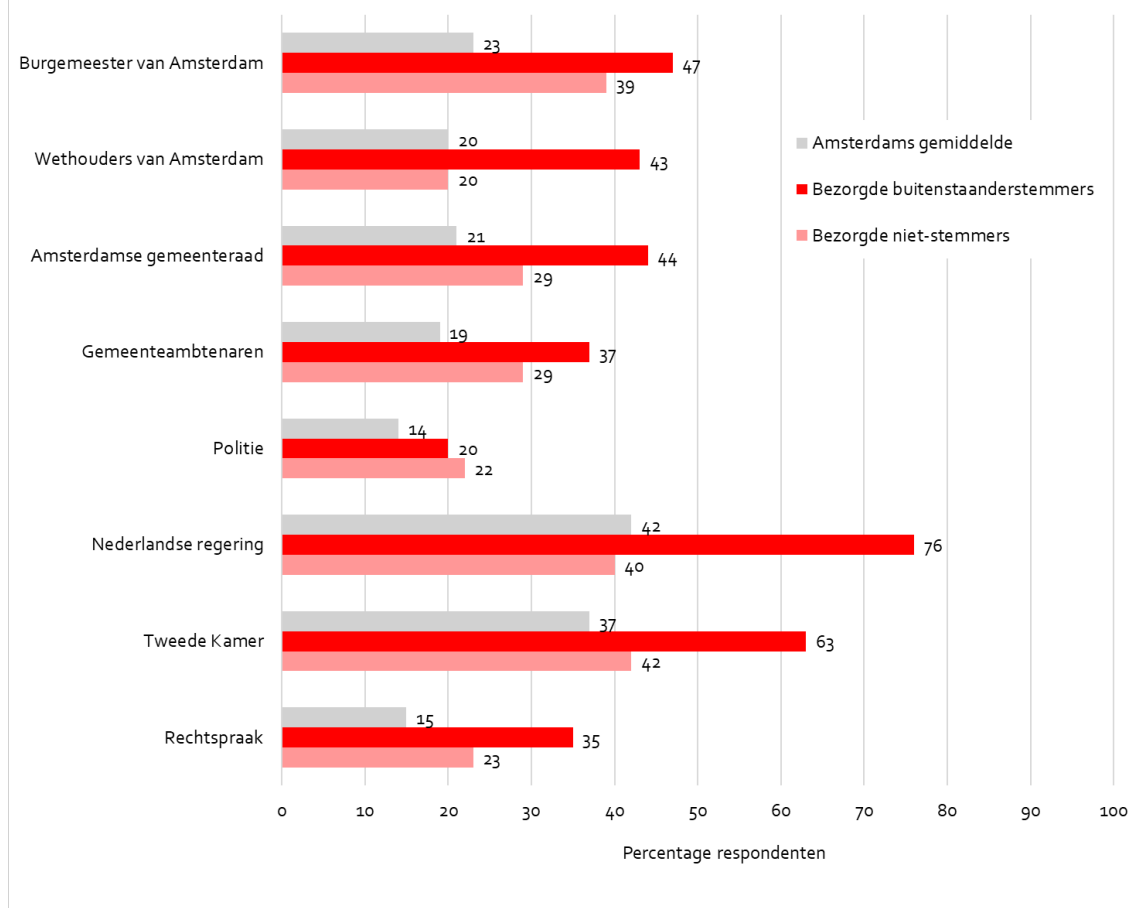
Als we naar verschillende groepen stemmers kijken, valt op dat bezorgde buitenstaanderstemmers twee keer zo vaak als gemiddeld aangeven weinig vertrouwen te hebben in instituties, zowel lokaal als landelijk (zie figuur 6.1). Deze groep maakt zich ook twee keer zoveel als gemiddeld zorgen over het bestuur en de politiek in de stad (zie figuur 4.1, p.39). In deze groep zitten relatief veel mensen

"Ik ben mijn vertrouwen in de overheid lang geleden verloren. [...] Ik stem niet. Ik vind het allemaal bullshit. Ze zijn zo respectloos tegen elkaar."

- Romeo, Indische Buurt-Oost

met een lager en middeninkomen en basis- of mbo-opleiding. Bezorgde niet-stemmers lijken in hun antwoorden meer op het Amsterdamse gemiddelde; alleen over de meeste lokale instituties zijn zij iets negatiever dan gemiddeld. Ook geven zij vaker aan 'niet te weten' of ze vertrouwen hebben in lokale instituties, wat kan duiden op onbekendheid met de lokale overheid en politiek. Dit kan ermee te maken hebben dat in deze groep veel eerste generatie migranten zitten.

Figuur 6.1 Aandeel Amsterdammers dat aangeeft weinig vertrouwen te hebben in lokale en landelijke instituties (procenten)

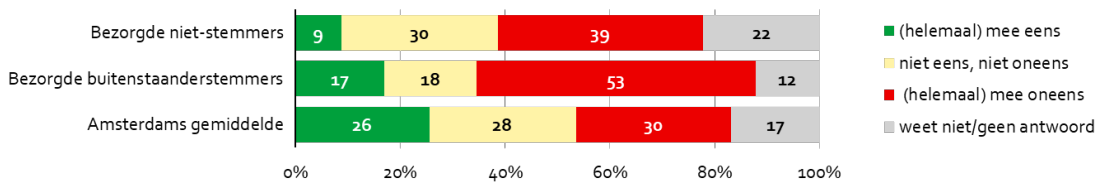

Ervaren gebrek aan representatie

30% van alle Amsterdammers vindt dat de belangen van mensen zoals zij niet goed vertegenwoordigd worden in de Amsterdamse gemeenteraad (zie figuur 6.2). Amsterdammers die zich *niet* vertegenwoordigd voelen, vinden ook vaker dan gemiddeld dat het de verkeerde kant op gaat met de stad (Rubingh *et al.*, 2024). Dit geldt vooral voor Amsterdammers die wel eens discriminatie hebben ervaren, Amsterdammers met een hoge leeftijd, een basis/mbo-opleiding en/of een laag inkomen (Rubingh *et al.*, 2024). Ook uit Amsterdams onderzoek onder niet-stemmende jongeren, Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding en Amsterdammers met een migratieachtergrond blijkt een gedeeld gevoel dat de politiek niet naar hen luistert en hen in de steek laat. Dat zorgt voor afstand, weinig gevoelde betrokkenheid en desinteresse in de lokale

politiek (Vermeulen *et al.*, 2023). Deze kiezers, vooral (maar niet uitsluitend) wonend aan de randen van de stad, voelen zich achtergesteld door de politiek: politici komen niet uit hun buurt en luisteren niet naar hen. Dit voedt wantrouwen (Vermeulen *et al.*, 2023). Als we naar verschillende groepen stemmers kijken, vallen vooral de bezorgde buitenstaanderstemmers op: ruim de helft van hen vindt dat hun belangen onvoldoende vertegenwoordigd worden in de gemeenteraad tegenover 30% gemiddeld (zie figuur 6.2). Hierin zitten veel lage en middeninkomens en Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding. Ook 39% van de bezorgde niet-stemmers, met relatief veel eerste generatie migranten, vindt dit. Daarnaast denkt ongeveer 40% van zowel de bezorgde niet- als buitenstaanderstemmers dat raadsleden en wethouders niet geven om wat mensen zoals zij denken (tegenover 22% gemiddeld; Rubingh *et al.*, 2024).

Figuur 6.2 Mening van Amsterdammers over de stelling 'de belangen van mensen zoals ik worden in de Amsterdamse gemeenteraad goed vertegenwoordigd' (procenten)

Uit de toelichting van bezorgde buitenstaanders bij hun zorgen over bestuur en politiek spreekt onvrede over het 'linkse stadsbestuur' (zie figuur 4.1, p.39). Ook uit gesprekken in Tuindorp Buiksloot en De Punt kwam frustratie naar voren over bestuurders 'die zich alleen maar met diversiteit en klimaat bezighouden' (maart 2024). In Amsterdam hebben buitenstaanderpartijen de afgelopen decennia zelden onderdeel uitgemaakt van de coalitie; de SP is de enige uitzondering.

Ervaren gebrek aan inlevingsvermogen

Door de manier waarop politici en beleidsmakers communiceren en beslissingen nemen, hebben sommige Amsterdammers het gevoel dat zij niet begrijpen wat er werkelijk in hun leven en buurt speelt. Met name Amsterdammers met een jonge leeftijd, een migratieachtergrond en/of een basis- of mbo-opleiding ervaren een gebrek aan inlevingsvermogen en empathie van lokale politici en ambtenaren (Vermeulen *et al.*, 2023). Zij ervaren niet altijd dat politici en ambtenaren hun dagelijkse realiteit onvoldoende begrijpen. Dat maakt hen onzeker, omdat ze er niet op vertrouwen dat er bij beleid goed wordt nagedacht over nadelige effecten voor hen en ervaren dat besluiten in hun nadeel uitpakken (Vermeulen *et al.* 2023; Steenvoorden, 2023). Een voorbeeld waar dit gevoel tot uiting kwam, is een nieuw gezondheidscentrum in de H-buurt voor Amsterdammers met een West-Afrikaanse achtergrond. Hoewel er een bekende en vertrouwde West-Afrikaanse dokter actief was in de buurt, leidde de gemeentelijke aanbesteding tot een gezondheidscentrum van een nationaal conglomeraat met dokters zonder West-Afrikaanse binding en wortels in de wijk (interview gebiedsmakelaar H-Buurt, maart 2024). Dergelijke keuzes kunnen bewoners in hun beeld bevestigen dat de overheid niet opkomt voor mensen zoals zij. Als we naar verschillende groepen stemmers kijken, vindt een groot aandeel van de bezorgde niet-stemmers (38%) en de bezorgde buitenstaander-stemmers (41%) dat de overheid

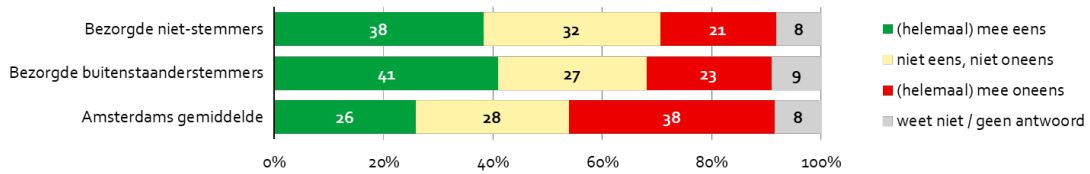
"Je moet meer kunnen dan alleen maar een beetje smerig spelletjes spelen in de politiek. Je moet je kunnen inleven, je moet weten wat er in de bevolking speelt. Ga bij scholen langs, praat met mensen, praat daarmee."

- Man met Caraïbische migratieachtergrond, respondent 'Lage lokale betrokkenheid en grote ongelijkheid' 2023

onvoldoende doet voor mensen zoals zij ten opzichte van het Amsterdamse gemiddelde (26%; zie figuur 6.3).

Figuur 6.3 Mening van Amsterdammers over de stelling 'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik' (procenten)

Ervaren gebrek aan toegankelijke informatie en dienstverlening

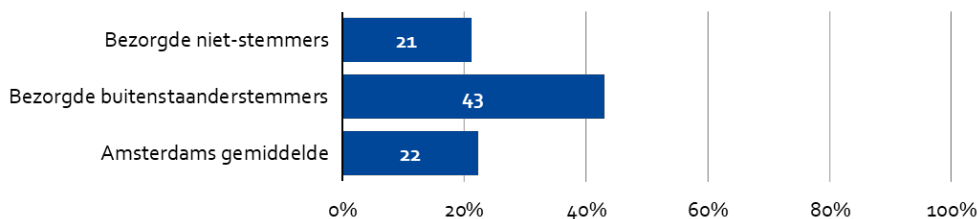
Contact met de overheid vereist goed begrip van overheidssystemen, taalvaardigheid en financiële en digitale vaardigheden. Amsterdammers die hier niet of in mindere mate over beschikken lopen dikwijls tegen obstakels aan (Vermeulen *et al.*, 2023; gesprekken in Geuzenveld en de Indische Buurt, maart en april 2024). Voor sommige Amsterdammers hebben de obstakels en het ervaren onbegrip in hun contact met instanties ervoor gezorgd dat zij helemaal geen contact meer willen opnemen (gesprekken in Geuzenveld en de Indische Buurt Oost, maart en april 2024; Vermeulen *et al.*, 2023). Als we naar verschillende groepen stemmers kijken, zijn met name bezorgde buitenstaanderstemmers negatiever dan gemiddeld over de gemeentelijke dienstverlening (zie

“Het gaat inmiddels een stuk beter met mij, maar ik heb eigenlijk nog steeds een begeleider nodig. Maar door mijn slechte ervaring neem ik die stap niet meer richting de gemeente.”

- Beverly, Indische Buurt-Oost

figuur 6.4). Amsterdammers die negatief zijn over de gemeentelijke dienstverlening geven onder meer aan dat ze zich niet serieus genomen voelen (*Wat Amsterdammers Bezighoudt*, nog te publiceren). Ze hebben ook relatief weinig vertrouwen in Amsterdamse instituties en voelen zich onvoldoende vertegenwoordigd door de Amsterdamse gemeenteraad (figuur 6.1 en 6.2; Rubingh *et al.*, 2024).

Figuur 6.4 Aandeel Amsterdammers dat een rapportcijfer van 5 of lager gaf aan de dienstverlening van de gemeente Amsterdam, gebaseerd op het laatste contact (procenten)

Niet alleen inwoners geven aan te maken te hebben met ingewikkelde eisen en controles; ook lokale initiatiefnemers in onder andere de Indische Buurt-Oost ervaren dit. Deze kleinschalige buurtinitiatieven hebben veel waarde voor en kennis over de buurt. Ze hebben alleen vaak weinig tijd, capaciteit of kennis om aan alle eisen van gemeentelijke subsidies te voldoen. Hierdoor kunnen zij lastig concurreren met grote gemeentelijke partners die wel beschikken over 'systeem-professionaliteit', mede doordat de gemeente daar soms al een subsidierelatie mee heeft (gesprekken in de Indische Buurt-Oost, april 2024).

"Ze [ambtenaren] kunnen toch ook een paar keer bij m'n initiatief langskomen om te kijken wat voor goeds ik met het geld doe?"

- Maatschappelijk werker, Indische Buurt

6.2 Duiding door experts

De representatieve democratie lijkt met name ingericht op mensen met een hbo-/wo-opleidingsniveau en met veel tijd en hulpbronnen; dit sluit vooral jongeren, mensen met een basis of mbo-opleiding, een migratieachtergrond en/of een slechtere gezondheid uit.

Nederlanders zijn redelijk tevreden met het functioneren van de democratie, zowel op lokaal als op nationaal niveau (De Blok & Brummel, 2022). Toch werkt de Nederlandse democratie niet voor iedereen even goed, stelt de Staatscommissie Parlementair Stelsel in het rapport *Lage drempels, hoge dijken* (Remkes *et al.*, 2018). Er is sprake van ongelijkheid in representatie, politieke participatie en ervaring van maatschappelijk onbehagen. Verschillende onderzoeken laten zien dat die ongelijkheden een sterke sociaaleconomische en culturele dimensie hebben (Vrooman *et al.*, 2023; Vermeulen *et al.*, 2023; De Voogd & Cuperus, 2021; Vollaard *et al.*, 2022). Zo ervaren mensen met weinig hulpbronnen zoals tijd, geld, opleiding, sociaal netwerk en democratische vaardigheden relatief veel maatschappelijk onbehagen en weinig vertrouwen in de politiek (Vrooman *et al.* 2023). In het algemeen is politieke participatie laag onder mensen met weinig politiek zelfvertrouwen en (een omgeving met) weinig politieke interesse. Dit betreft vooral jongeren, mensen met een basis of mbo-opleiding, een migratieachtergrond en/of een slechtere gezondheid (Vrooman *et al.*, 2023; Bovens & Wille, 2011; Vermeulen *et al.*, 2023).

Voor deze groepen is de drempel voor politieke participatie (te) hoog. Dat gaat zowel voor stemmen als voor andere politieke activiteiten zoals inspraakrecht, participatietrajecten of burgerberaden. Dit soort participatiekanalen worden onvoldoende ingericht op mensen met andere sociaal-culturele waarden dan de norm, mensen die de Nederlandse taal niet goed spreken en/of mensen die – bijvoorbeeld door zorgen in hun dagelijkse leven – weinig tijd of aandacht hebben voor de politiek (Vrooman *et al.*, 2023; Bovens & Wille, 2011; Vermeulen *et al.*, 2023). Deze groepen participeren eerder op manieren die als ondergeschikt aan 'conventionele' politieke activiteiten worden gezien in de maatschappij (interview Ghorashi, augustus 2024). Denk aan protesteren, online activisme of aansluiten bij een sociale beweging versus stemmen of lid zijn van een politieke partij. Zo zijn mensen met een tweede generatie migratieachtergrond vaker politiek actief middels fysieke en online (protest)acties dan mensen zonder migratieachtergrond (Dagevos & Vermeulen, 2024). Verschillende groepen herkennen zich daarnaast niet of minder in politici, bestuurders en ambtenaren. Nederlanders met een migratieachtergrond voelen zich weinig vertegenwoordigd, vinden de politiek te weinig divers en ervaren dat de politiek niet naar hen luistert (Dagevos & Vermeulen, 2024). Ook mensen met een basis- of mbo-opleiding ervaren dat de politiek er niet voor hen is. Zo blijkt uit onderzoek dat volksvertegenwoordigers en ambtenaren vaak hbo- of wo-opleid zijn en dat de standpunten van politici grotendeels overeenkomen met de voorkeuren van

hbo- en wo-opgeleide burgers (Vollaard *et al.*, 2022; Schakel, 2020; Schakel & Van der Plas, 2021; Bovens & Wille, 2011). Dit speelt ook in Amsterdam (Boterman & van Gent, 2023). Daar komt bij dat bestuurders vaak moeilijke taal gebruiken en uit een welgesteld milieu komen. Dat draagt voor bepaalde groepen bij aan een gevoel van afstand met de overheid (interview Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024). Het gebrek aan herkenning in de politiek leidt bij deze groepen tot het gevoel dat hun problemen niet erkend worden (Dagevos & Vermeulen, 2024; Vrooman *et al.*, 2023; Vermeulen *et al.*, 2023).

De verschillen tussen Nederlanders met weinig en veel politiek vertrouwen worden groter

De afgelopen 15 jaar is het *gemiddelde* vertrouwen in de politiek stabiel gebleven, maar is het *verschil* tussen Nederlanders met meer en minder politiek vertrouwen groter geworden. De toename in het verschil komt vooral doordat wantrouwende burgers steeds meer wantrouwen ervaren. Daarbij speelt de tevredenheid met het besluitvormings- en het uitvoeringsproces voor politiek wantrouwende burgers een veel grotere rol in hun vertrouwensoordeel dan voor vertrouwende burgers (De Blok & Brummel, 2022). Het vertrouwen van Nederlanders op een eerlijk verkiezingsverloop hangt sterk samen met politieke voorkeur. Kiezers van PvdA, GroenLinks en Volt geloven het sterkst in een eerlijk verloop, terwijl kiezers van PVV, DENK en vooral FVD daar het minst in geloven (Van Noije, & Den Ridder, 2024). Er zijn grote verschillen in vertrouwen tussen mensen die goed kunnen meekomen in de samenleving en mensen die achterblijven (De Ree, 2024). Omdat politiek vertrouwen steeds vaker meespeelt bij partijkeuze, ontstaat er ook een steeds duidelijker onderscheid tussen partijen met 'vertrouwende kiezers' (o.a. VVD, D66, CDA, CU) en partijen met 'wantrouwende kiezers' (o.a. PVV, FvD, JA21, BBB; CBS, 2019; interviews Van der Meer & De Blok, augustus 2024).

Een kritische houding ten aanzien van de politiek is niet problematisch. Sterker nog: het houdt gezagsdragers scherp en draagt daarmee juist bij aan de betrouwbaarheid van politiek en overheid (Zmerli & Van der Meer, 2017). Maar een te groot verschil in politiek vertrouwen tussen groepen is onwenselijk. Dat duidt namelijk op het onvermogen van de representatieve democratie om met het maatschappelijk onbehagen van bepaalde groepen om te gaan (interview Van der Meer, augustus 2024). Met name onder kiezers op partijen aan de flanken groeide het sentiment dat stemmen 'toch geen zin heeft'. Zij zagen Nederland de afgelopen twaalf jaar bestuurd worden door coalities van gevestigde (midden)partijen zonder uitzicht op een realistisch alternatief (interview Van der Meer, augustus 2024). Wanneer partijen structureel geen onderdeel van de regeringscoalities zijn, kan dit bij hun kiezers leiden tot wantrouwen (Kern & Kölln, 2022). Niet toevallig staan kiezers met weinig politiek vertrouwen vaak positief tegenover vormen van directe democratie zoals het referendum: een rechtstreekse manier om invloed uit te oefenen (Ouattara & Van der Meer, 2023). Anderen hebben de voorkeur voor bijvoorbeeld protesteren, online activisme of aansluiting bij een sociale beweging. Wanneer deze participatievormen niet erkend worden, kan dit leiden tot twijfels over de legitimiteit van de politieke macht of zelfs het democratisch systeem (interviews Van der Meer & De Blok, augustus 2024).

Iemands vertrouwen in het nationale bestuur hangt samen met vertrouwen in het lokaal bestuur. Beiden worden beïnvloed door iemands algemene houding tegenover een politiek systeem. Ook is het vertrouwen in de nationale politiek vaak een maatstaf voor vertrouwen in minder bekende bestuurslagen. Wel wordt lokaal vertrouwen ook bepaald door de tevredenheid met lokale prestaties (Blok & Brummel, 2022).

De overheid kan de hoge verwachtingen van burgers niet (allemaal) waarmaken

In tijden van grote maatschappelijke opgaven en crises wordt er veel verwacht van de politiek en overheid (Miltenburg *et al.*, 2024). De meeste Amsterdammers maken hierin geen onderscheid tussen de landelijke en lokale overheid (Vermeulen *et al.*, 2023). Die verwachtingen worden onder andere gevoed door grote politieke beloften en ruimhartige compensatieregelingen – bijvoorbeeld bij de covidpandemie en de toeslagenaffaire (interviews De Groot & Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024). Mede hierdoor is er een vals verwachtingspatroon ontstaan dat de overheid complexe problemen eenvoudig kan oplossen, maar de praktijk blijkt weerbarstiger. In hun handelen hebben lokale en landelijke overheden zich aan financiële en juridische kaders te houden, waardoor niet alles snel kan (Van Oudenhoven-van der Zee, 2023). Daarnaast beperkt versnippering van verantwoordelijkheden de slagkracht van overheden: deze zijn verspreid over verschillende bestuurslagen (Rijk, provincies, gemeenten), uitvoeringsinstanties en maatschappelijke organisaties. Een gemeente kan er bijvoorbeeld op worden aangesproken als een woningcorporatie of zorgaanbieder niet levert, terwijl de gemeente niet de regie heeft over het nationale beleid (en daarmee de corrigerende middelen). Uiteindelijk zijn met name burgers die afhankelijk zijn van publieke diensten hier de dupe van (Kruiter *et al.*, 2023). De discrepantie tussen grote politieke beloften en de weerbarstige praktijk heeft invloed op het politiek vertrouwen. De huidige regeringspartijen hebben over het algemeen kiezers met lager politiek vertrouwen. Sinds hun verkiezing zien we een lichte stijging in vertrouwen, vooral onder mensen die basis- en mbo-opgeleid zijn (Den Ridder *et al.*, 2024; Nieuwkerk & Hekkema, 2024). Wanneer deze partijen er niet in slagen hun verkiezingsbeloftes waar te maken, kan dat het vertrouwen van kiezers met relatief weinig vertrouwen verder schaden (interviews De Groot, De Blok & Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024).

Vermarkting en decentralisatie in het openbaar bestuur hebben geleid tot verschraving van publieke diensten en toenemende afstand tussen overheid en burger

In de jaren '80 ontstond in Nederland de overtuiging dat de markt en de zelfstandigheid van burgers centraal moesten staan, en dat de overheid dit op afstand moest faciliteren (Polman *et al.*, 2022). Dit leidde tot de vermarkting van verschillende maatschappelijke instituties en de decentralisatie van publieke taken zoals jeugdzorg, maatschappelijke ondersteuning en asielopvang. Hoewel het idee was dat gemeenten dichterbij de burger stonden dan het Rijk, leidde de decentralisatie paradoxaal genoeg juist tot een grotere afstand tussen overheid en burgers. Gemeenten moesten hun nieuwe taken namelijk met minder geld uitvoeren, wat leidde tot automatisering, minder persoonsgerichte dienstverlening en verschraving van voorzieningen in bepaalde wijken (Polman *et al.*, 2022; De Groot, 2022; Amagir & Kremer, 2024; interview De Blok, augustus 2024). Gedigitaliseerde dienstverlening heeft de overheid voor velen een onpersoonlijk instituut gemaakt (o.a. Staatscommissie Rechtstaat, 2024).

Het ontbreken van een gezicht is juist voor mensen met een hulpvraag lastig, omdat het aanvragen van steun een hele stap kan zijn. Het kan bijvoorbeeld ingewikkeld zijn om de juiste hulp te krijgen bij hulp- en zorgvragen: men krijgt te maken met bureaucratische procedures, voelt zich van het kastje naar de muur gestuurd en wordt dikwijls te woord gestaan door ambtenaren die vanuit regelingen in plaats van de persoon denken (interviews Kremer & Braun, september 2024; Plaisier *et al.*, 2023; Staatscommissie Rechtstaat, 2024; Amagir & Kremer, 2024). De houding van instanties speelt hierin mee: sommige burgers ervaren een onverschillige of afhoudende opstelling, of voelen zich benaderd met wantrouwen of paternalisme (interview Kremer, september 2024). Het gevolg is dat veel mensen niet meer voor hulp bij de overheid willen of durven aankloppen (interviews Kremer & Braun, september 2024; Plaisier *et al.*, 2023; Staatscommissie Rechtstaat, 2024; Amagir & Kremer, 2024). Daar komt bij dat juist burgers met weinig hulpbronnen vaak onvoldoende bescherming door en tegen de overheid ervaren (Staatscommissie Rechtstaat, 2024) – iets wat

bijvoorbeeld in het Toeslagenschandaal pijnlijk bloot werd gelegd. Ook is de toegang tot rechtsbescherming voor mensen met weinig hulpbronnen verslechterd door bezuinigingen op de rechtsbijstand (Staatscommissie Rechtstaat, 2024).

De drempels die deze burgers ervaren in hun interactie met instanties kunnen leiden tot wantrouwen en soms zelfs tot angst voor de overheid (Staatscommissie Rechtstaat, 2024): het vertrouwen wordt gemaakt of gebroken in het contact met de overheid. Dit zien we ook in Amsterdam terug (Amagir & Kremer, 2024; interview Kremer, september 2024; De Blok & Brummel, 2022; Rubingh *et al.*, 2024). Verschillende experts benadrukken in dit kader ook het belang van *procedurele rechtvaardigheid*: wanneer een proces eerlijk is verlopen zullen de meeste mensen begrip voor de uitkomsten hebben – ook als dit niet hun gewenste uitkomst is (interviews De Blok & Van Oudenhoven-van der Zee, augustus 2024; interviews Kremer & Braun, september 2024). Bij procedurele rechtvaardigheid is heldere communicatie over de uitkomsten van belang, net als 'zachte' waarden: burgers moeten gezien, gehoord en begrepen worden, met aandacht voor hun persoonlijke verhaal (Van den Bos, 2023; Lamont, 2023).

Daar komt bij dat in Amsterdam ook de afschaffing van de stadsdeelraden – als gevolg van de nieuwe Gemeentewet in 2014 – heeft bijgedragen aan een grotere afstand tussen bewoners en bestuurders. Het zorgde voor inperking van de democratische invloed van volksvertegenwoordigers dicht op de stad en een afname van de benaderbaarheid van bestuurders. Nog steeds kloppen Amsterdammers die contact zoeken met politici als eerst bij stadsdeelbesturen aan (Rubingh *et al.*, 2024), maar zij maken niet meer de uiteindelijke politieke keuzes. En dat terwijl slechts een klein deel van de Amsterdammers (7%) bekend is met hun stadsdeelvoorzitter (Rubingh *et al.*, 2024).

De maatschappelijke democratie wordt nog onvoldoende op waarde geschat en benut in democratische besluitvorming

In een representatieve democratie is het de meerderheid die bepaalt, maar wordt er rekening gehouden met minderheden. Dit vraagt om het doorlopend ophalen en afwegen van verschillende perspectieven voor het collectief belang (interview Braun, september 2024). We weten inmiddels dat de representatieve democratie niet alle groepen even goed betreft – noch bij verkiezingen, noch bij tussenliggende participatiemogelijkheden. Met deze tussenliggende participatiemogelijkheden worden namelijk vooral groepen bereikt die ook al stemmen bij de verkiezingen (De Voogd & Cuperus, 2021; Binnema & Michels, 2021). Zo krijgen de stemmen die al gehoord worden een extra podium. Terwijl het juist ook *tussen* verkiezingen van belang is om perspectieven breed op te halen, want dan worden de belangrijkste belangenafwegingen gemaakt: in de vertaling van politieke ambities naar beleid en uitvoering (Binnema & Michels 2021).

Maatschappelijke organisaties, verenigingen, burgerinitiatieven, belangenorganisaties en sociale bewegingen – ook wel de *maatschappelijke democratie* – weten beter dan overheden politiek ondervertegenwoordigde groepen te bereiken (Albareda, 2018; Braun, 2022). Doordat deze 'tussenorganisaties' en 'tussenpersonen' weten wat er bij ondervertegenwoordigde groepen speelt en zien hoe overheidsbeleid in de praktijk uitwerkt, kunnen zij volksvertegenwoordigers en ambtenaren waardevolle input geven voor beleid: aan de voorkant en achteraf (Albareda, 2018; Ghorashi *et al.*, 2023; interviews Kremer & Braun, september 2024). Die feedback achteraf is belangrijk: dat er aan de voorkant aandacht is voor de zorgen van de doelgroep, betekent niet automatisch dat het beleid in de praktijk goed voor hen werkt. Vaak is er in het ontwikkelproces toch te weinig rekening gehouden met hun leefwereld. Dit komt mede doordat maatschappelijke expertise en ervaringsdeskundigheid minder op waarde geschat worden door beleidsmakers dan wetenschappelijke of beleidsmatige kennis (Braun, 2022; 'S Jongers, 2022; interview Kremer, september 2024).

6.3 Deelconclusie zorgen over de politiek en overheid

Bezorgde buitenstaanderstemmers zijn relatief negatief in hun oordeel over de overheid en de politiek. Ten opzichte van het gemiddelde hebben zij weinig vertrouwen in lokale instituties vinden ze relatief vaak dat hun belangen niet goed vertegenwoordigd worden in de gemeenteraad. Onder deze groep bevinden zich relatief veel Amsterdammers een laag of middeninkomen en/of een basis- of mbo-opleiding. Van de bezorgde niet-stemmers geeft een relatief groot deel aan geen oordeel over vertrouwen in lokale instituties te hebben. Deze groepen voelen zich onvoldoende politiek vertegenwoordigd en hebben het idee dat de onderwerpen die voor hen belangrijk zijn onvoldoende terugkomen in beleid en politieke keuzes. Vooral Amsterdammers met een migratieachtergrond, een basis- of mbo-opleiding en/of een jonge leeftijd ervaren een gebrek aan inlevingsvermogen en begrip voor hun leefsituatie bij politici, bestuurders en ambtenaren. Amsterdammers met weinig instantiekapitaal ervaren barrières in taal, financiële en digitale vaardigheden in hun contact met instanties. Amsterdammers die negatief zijn over de gemeentelijke dienstverlening, hebben ook minder vertrouwen in Amsterdamse instituties en voelen zich minder vertegenwoordigd door de Amsterdamse gemeenteraad dan gemiddeld.

Politieke participatievormen lijken vooral ingericht op mensen met een hbo-/wo-opleidingsniveau en veel tijd en hulpbronnen. Mensen met weinig hulpbronnen zoals tijd, geld, opleiding, sociaal netwerk en politiek zelfvertrouwen herkennen zich weinig in volksvertegenwoordigers en ambtenaren, voelen weinig begrip voor hun zorgen en zien dat politieke keuzes en beleid vaak in hun nadeel uitpakken. Het verschil tussen Nederlanders met veel of juist weinig politiek vertrouwen is de afgelopen 15 jaar structureel toegenomen, vooral omdat het vertrouwen van sommigen afneemt. Ook lijkt politiek vertrouwen een steeds belangrijkere motivatie voor partijkeuze te worden. Daarmee ontstaat een steeds duidelijker onderscheid tussen partijen van vertrouwende en wantrouwende kiezers. Wanneer partijen structureel niet in regerende coalities worden opgenomen, kan dit bij hun kiezers leiden tot wantrouwen ten aanzien van de eerlijkheid van het democratisch proces, en de ervaring dat stemmen 'toch geen zin heeft'. Politiek wantrouwen wordt ook veroorzaakt doordat de overheid de hoge verwachtingen van burgers niet (allemaal) kan waarmaken. Er is een mismatch tussen politieke beloften en de weerbarstige praktijk. Bestuurders maken onvoldoende duidelijk dat er grenzen zijn aan wat mogelijk is. Versnipperde verantwoordelijkheden voor beleid en uitvoering belemmeren daadkrachtig optreden.

Daarnaast hebben de vermarkting van verschillende maatschappelijke instituties en de decentralisatie van publieke taken zoals jeugdzorg, maatschappelijke ondersteuning en asielopvang de afstand tussen overheid en burger vergroot. Gemeenten moesten hun nieuwe taken namelijk met minder geld uitvoeren, wat leidde tot automatisering, minder persoonsgerichte dienstverlening en verschraling van voorzieningen in bepaalde wijken. Mensen met minder hulpbronnen en mensen die overheidssteuning nodig hebben, worden hier het hardst door geraakt. De drempels die deze burgers ervaren in hun interactie met instanties kunnen leiden tot wantrouwen en soms zelfs tot angst voor de overheid. Maatschappelijke organisaties, verenigingen en burgerinitiatieven weten goed wat er speelt onder ondervertegenwoordigde groepen en hoe beleid neerslaat in de praktijk. Deze kennis wordt alleen nog onvoldoende op waarde geschat en benut in democratische besluitvorming.

Beverly, Indische Buurt

"Ik woon nu al 15 jaar in deze buurt en ik ben blij om hier te wonen. Echter heb ik de buurt in de periode dat ik er woon enorm zien veranderen. Er komen steeds meer expats in deze buurt wonen en alles is zo ontzettend duur geworden. Zelf ben ik hier ook 25 jaar geleden naartoe geëmigreerd vanuit Ierland. Ik ben dus eigenlijk ook een expat, alleen heb ik nooit de voordelen gekend die expats tegenwoordig krijgen. Ik heb echt de moeite genomen om de Nederlandse taal te leren. Ik vond het altijd heel belangrijk om met mijn burens te kunnen communiceren in het Nederlands. Het lijkt erop dat veel van de expats die zich hier nu vestigen enkel voor een paar jaar komen en dus vaak niet hun burens kennen. Ik ben afgekeurd en chronisch ziek. Een paar jaar geleden ging het niet zo goed met mij. Op dat moment had ik schuldhulpverlening en maatschappelijk werk nodig. Ik kreeg toen hulp aangeboden vanuit de gemeente, maar ik was niet in staat om aan al hun eisen te voldoen. Ik had een begeleider nodig die kon functioneren tussen mij en de gemeente. Omdat ik alles zelf moest doen, heb ik uiteindelijk niet veel aan de hulp gehad. Ze verwachtten dat ik op hetzelfde niveau functioneerde als toen ik operations manager was bij een globaal bedrijf, maar dat kon ik niet; dat was juist waarom ik in de problemen was gekomen. Het gaat inmiddels een stuk beter met mij, maar ik heb eigenlijk nog steeds een begeleider nodig. Maar door mijn slechte ervaring neem ik die stap niet meer richting de gemeente. Over 15 jaar ben ik er waarschijnlijk niet meer. Ik zie dat als een privilege. Daardoor maak ik mij niet zo veel zorgen om mijn toekomst. Maar ik ben blij dat ik geen kinderen heb, want als ik nu kinderen zou hebben, zou ik me enorm veel zorgen maken over hun toekomst. Alles wordt tegenwoordig gecontroleerd en geregistreerd. Je laat een scheet en de overheid weet het. Wat echt verbeterd zou kunnen worden, is de woning situatie. Je kunt überhaupt in deze tijd geen woning meer vinden. Ik vind dat er een betere mix moet zijn van sociale huur, koopappartementen en vrije sector huurwoningen." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Hoofdstuk 7. Conclusie

Politieke ondervertegenwoordiging tekent zich in Amsterdam langs dezelfde scheidslijnen af als landelijk

Kernpunten

- De ongelijkheid in politieke participatie tekent zich langs vergelijkbare demografische, sociaaleconomische en geografische scheidslijnen af als landelijk: Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding, een laag inkomen, een migratieachtergrond, een jonge leeftijd en/of een slechte gezondheid stemmen minder dan gemiddeld. Als ze stemmen, doen ze dat relatief vaak op buitenstaanderpartijen. Zij wonen vaker dan gemiddeld in wijken buiten de stadsring.
- Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers maken zich zorgen over de veranderende stad en leefomgeving, (hun eigen positie in) de samenleving en over de politiek en overheid. Deze zorgen komen mede voort uit de (inter)nationale ontwikkelingen en politieke keuzes die de stad in de afgelopen jaren ruimtelijk, economisch, sociaal-cultureel en bestuurlijk hebben gevormd.
- De zorgen van ondervertegenwoordigde groepen onderstrepen het belang van de ambities van het Amsterdamse College om ongelijkheden tegen te gaan en een betrouwbare overheid te zijn. Deze beleidsaandacht leidt er echter niet automatisch toe dat ondervertegenwoordigde groepen zich geholpen en erkend voelen.
- De structurele ongelijkheid in politieke participatie kan worden gezien als een signaal dat de representatieve democratie niet voor alle Amsterdammers even goed werkt. Dit kan leiden tot een vicieuze cirkel van verdere verwijdering, met als risico dat het politici en ambtenaren minder lukt om een goede belangenafweging en effectief beleid te maken.
- Er ligt een doorlopende opgave om de verbinding te verbeteren met Amsterdammers wiens stem niet vanzelfsprekend tot de politiek en overheid doordringen en om ervoor te zorgen dat beleidskeuzes tot stand komen op een manier die voldoende rekenschap geeft van de realiteit van ondervertegenwoordigde groepen.

7 Conclusie: structurele ongelijkheid in politieke participatie tekent zich in Amsterdam af langs dezelfde scheidslijnen als landelijk

In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (2021) stellen De Voogd en Cuperus dat maatschappelijke achterstelling ertoe kan leiden dat mensen 'afhaken' van de 'gevestigde politiek en overheid'. De auteurs schetsen hoe verschillen in opleidingsniveau, inkomen, (mentale) gezondheid en eenzaamheid samenhangen met verschillen in politieke participatie. Ook tonen ze dat niet-stemmers en buitenstaanderstemmers vaker dan gemiddeld wonen in minder welvarende regio's of stadswijken. Door dit kaartbeeld is in het publieke debat over *De Atlas van Afgehaakt Nederland* vaak gesproken over de tegenstelling tussen stad en platteland, of tussen Randstad en de rest van Nederland. Dit onderzoek laat zien dat grote verschillen in (ervaren) politieke vertegenwoordiging en maatschappelijke positie tussen groepen en gebieden ook in Amsterdam bestaan.

Er is structurele ongelijkheid in politieke participatie op basis van opleiding, inkomen, gezondheid, eenzaamheid, leeftijd en migratieachtergrond

Verschillen in politieke participatie tekenen zich af langs vergelijkbare demografische, sociaaleconomische en geografische scheidslijnen als landelijk. Amsterdammers met een basis- of mbo-opleiding, een laag inkomen, een migratieachtergrond, een jonge leeftijd en/of een slechte gezondheid zijn minder geneigd te stemmen. Als ze stemmen, doen ze dat relatief vaak op buitenstaanderpartijen. Deze groepen Amsterdammers zijn daarmee politiek ondervertegenwoordigd in de lokale representatieve democratie. Daartegenover stemmen Amsterdammers met een hbo- of wo-opleiding, een hoog inkomen en zonder migratieachtergrond juist vaker dan gemiddeld, en ook vaker op de partijen die de afgelopen jaren onderdeel uitmaakten van de Amsterdamse coalitie (GroenLinks, D66, PvdA, VVD; zie hoofdstuk 2). Andere participatievormen dan stemmen compenseren de ongelijkheid in politieke participatie niet, integendeel: vooral Amsterdammers die hun weg naar de stembus al wisten te vinden, nemen hieraan deel.

Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers wonen veelal aan de randen van de stad; geografische verschillen in politieke participatie nemen toe

Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers wonen vaker dan gemiddeld in wijken buiten de stadsring en boven 't IJ. De laatste 10 jaar zijn de geografische verschillen in politieke participatie toegenomen: terwijl de opkomst elders steeg, daalde die in Nieuw-West en Zuidoost. Ook het aandeel buitenstaanderstemmers is gestegen met +19%-punt bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 ten opzichte van 2010. In Nieuw-West en Zuidoost is die stijging sterker dan in ander stadsdelen (zie hoofdstuk 3).

Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers ervaren maatschappelijke en politieke achterstelling; maatschappelijke, economische en bestuurlijke ontwikkelingen hebben daaraan bijgedragen

Amsterdam is welvarender, opener en meer divers geworden door onder meer de bloei van een internationaal georiënteerde kenniseconomie, de aandacht voor emancipatie en de vestiging van nieuwe Amsterdammers van over de hele wereld. Veel Amsterdammers hebben geprofiteerd van deze ontwikkelingen. Maar niet voor iedereen is er sprake van een succesverhaal: waar voor sommigen nieuwe kansen ontstonden, werden anderen verder uitgesloten. De stad vormt zich steeds meer rond een groeiende groep kapitaalkrachtige hbo- en wo-opgeleiden. Minder welvarende Amsterdammers kunnen door de stijgende kosten voor wonen, levensonderhoud en vrijetijdsbesteding moeilijker rond- en meekomen. En waar de toenemende diversiteit voor de één tot culturele verrijking leidt, heeft een ander juist te maken met discriminatie of het gevoel 'minder thuis te zijn'. De grote ongelijkheid die wordt ervaren tussen de 'haves' en 'have nots' doet afbreuk aan het solidariteitsgevoel in de stad en kan bij sommigen het gevoel oproepen dat de politiek en de overheid er niet voor hen is.

Net als we landelijk zien, lopen ervaren achterstelling, ongelijke behandeling en gebrek aan erkenning als rode draden door de zorgen die politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers uitten. Een deel van de Amsterdammers die al lang in de stad wonen, een basis- of mbo-opleiding en/of een laag of middeninkomen hebben, ervaren dat er in Amsterdam steeds minder plek voor hen is. De stijgende leef- en woonkosten, het veranderde vrijetijds- en winkelaanbod en de komst van nieuwe, kapitaalkrachtige Amsterdammers dragen hieraan bij. Bewoners van wijken aan de randen van de stad ervaren relatief veel ongenoegen over afval en vuil, de (on)veiligheid en het voorzieningenniveau in hun wijk. Ze ervaren achterstelling in vergelijking met andere wijken waar het gevoelsmatig beter geregeld is. Amsterdammers met een praktisch beroep en/of een migratieachtergrond ervaren vaker dan andere groepen maatschappelijke onderwaardering. Structurele en institutionele discriminatie versterken het gevoel als 'tweedereangsburger' gezien te worden (zie hoofdstuk 4 en 5).

Politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers hebben relatief weinig vertrouwen dat de politiek en overheid deze problemen voor hen gaan oplossen. Hun ervaring is veelal dat politici en ambtenaren hun beloftes niet nakomen, moeilijke taal gebruiken, onvoldoende begrip hebben voor hun realiteit of – zoals in het Toeslagenschandaal – discrimineren en onrechtvaardig handelen. Landelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen hebben invloed op hoe deze Amsterdammers naar 'de overheid' kijken, ook op lokaal niveau. Daarbij zien we landelijk dat de verschillen tussen inwoners met veel en weinig politiek vertrouwen groter worden (zie hoofdstuk 6).

'Ondervertegenwoordigd Amsterdam' bevestigt het belang van langdurige inzet op Amsterdamse ambities voor gelijke kansen en het zijn van een betrouwbare gemeente

De zorgen van politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers kunnen niet los worden gezien van de (inter)nationale ontwikkelingen die de stad in de afgelopen jaren ruimtelijk, economisch, sociaal-cultureel en bestuurlijk hebben gevormd. Denk aan de economische groei waarvan niet iedereen heeft kunnen profiteren, nationale privatiseringen en bezuinigingen die hebben geleid tot verschraving van publieke diensten en maatschappelijk normdenken dat bijdraagt aan achterstelling van bepaalde groepen. Deze ontwikkelingen illustreren de beperkte handelingsruimte van lokale overheden om historische gegroeide ongelijkheden aan te pakken. Amsterdam is hiervoor sterk afhankelijk van keuzes van de Rijksoverheid en samenwerking binnen de regio en met organisaties en inwoners in de stad.

Tegelijkertijd onderstrepen de uitkomsten van dit onderzoek de Amsterdamse ambities op gelijke kansen en bestaanszekerheid voor alle Amsterdammers, verantwoordelijke groei ten behoeve van de hele stad en het zijn van een betrouwbare gemeente. Ook de inzet voor een schone, veilige en leefbare stad en het bestrijden van discriminatie en racisme (ook binnen de eigen organisatie) raakt aan de zorgen van politiek ondervertegenwoordigde Amsterdammers. De impact van sommige van deze interventies zal op de langere termijn zichtbaar worden; dat vraagt langdurige inzet om de gemeentelijke ambities waar te kunnen maken.

Beleidsaandacht leidt er niet automatisch toe dat ondervertegenwoordigde groepen zich geholpen en erkend voelen

Dit onderzoek toont tegelijkertijd dat de eerder genoemde beleidsaandacht van de gemeente er niet automatisch toe leidt dat ondervertegenwoordigde Amsterdammers zich geholpen en erkend voelen. Dit roept de vraag op of de manier waarop beleid tot stand komt voldoende rekenschap geeft van de leefwereld van ondervertegenwoordigde groepen in de stad. Initiatieven om een meer diverse groep Amsterdammers bij beleid en uitvoering te betrekken, zoals participatietrajecten, blijken voornamelijk net zo selectief als verkiezingen: vooral de groepen Amsterdammers die al gaan stemmen, doen hier aan mee. Ook tonen verschillende onderzoeken aan dat de oververtegenwoordiging van hbo- en wo-opgeleiden onder politici en ambtenaren leidt tot beleid dat vaak (onbewust) ingericht is op de voorkeuren van hbo- en wo-opgeleide burgers en/of te weinig rekening houdt met de belangen van basis- en mbo-opgeleiden (zie paragraaf 6.2).

Een doorlopende opgave voor het Amsterdams College, de gemeenteraad en de ambtenarij

De structurele ongelijkheid in politieke participatie kan worden gezien als een signaal dat de representatieve democratie niet voor alle Amsterdammers even goed werkt. Dit kan leiden tot een vicieuze cirkel van verdere verwijdering tussen ondervertegenwoordigde Amsterdammers en de overheid. Wanneer de behoeften van steeds dezelfde groepen minder goed doorklinken, is het risico groter dat beleid minder goed met hen rekening houdt. Dat draagt bij aan minder politiek vertrouwen en minder participatie. Wanneer bepaalde perspectieven structureel onderbelicht blijven, vormt dit daarnaast een risico voor de werking van de democratie. Daarin beslist weliswaar de meerderheid, maar beschermt en representeert deze ook de rechten en behoeften van minderheden. Dit vraagt om het continu ophalen en afwegen van verschillende perspectieven voor het collectief belang.

Dit verkennende onderzoek illustreert een doorlopende opgave voor het Amsterdamse college, de gemeenteraad en de ambtelijke organisatie om de verbinding te versterken met ondervertegenwoordigde Amsterdammers. Het beoogt verdere gedachte-uitwisseling te stimuleren over hoe we als lokale overheid de behoeften en wensen goed meewegen van de groepen die we minder goed horen en zorgen dat beleidskeuzes tot stand komen op een manier die voldoende rekenschap geeft van hun realiteit. Uiteindelijk dragen goed afgewogen en onderbouwde beleidskeuzes, werkende oplossingen en zichtbare resultaten bij aan vertrouwen in de politiek en overheid.

Nusret, Geuzenveld

"Ik woon al 32 jaar hier in Geuzenveld. Vroeger vond ik de buurt fijner. Toen was het 's avonds na tien uur nog rustig, maar nu is er 's avonds veel lawaai. Er zijn hier veel criminelen. Ze rijden hard en maken veel lawaai. Er is ook vaak ruzie op straat. Ik heb long- en hartziekten waardoor ik met mijn ramen open moet slapen. Soms kan ik door de geluidsoverlast niet in slaap komen. Ik ben nooit met mijn klachten naar de gemeente gegaan, omdat mijn Nederlands niet goed is. Ik kan me slecht uitdrukken en ben bang dat ze me niet goed zullen begrijpen. Daarom laat ik het maar zo. Vroeger woonden hier meer Nederlanders en sprak ik het beter. Tegenwoordig wonen er in deze buurt voornamelijk Marokkanen en Turken. Daarom spreek ik vooral Turks en weinig Nederlands, waardoor ik de taal ben verleerd. Ik vind dat heel vervelend. Ik vind dat er meer Nederlanders zouden moeten wonen hier. Dat zou beter zijn voor de buurt en dan komt de rust tenminste terug." Foto en verhaal: Debra Barraud.

Bijlagen

- A. Amsterdamse trends in politieke participatie
- B. Correlatiematrix stemgedrag analyse (bij Deel A)
- C. Kenmerken van bezorgde niet- en buitenstaanderstemmers (bij Deel B)
- D. Toelichting methoden inclusief wijkselectie (bij Deel B)
- E. Bronnenlijst

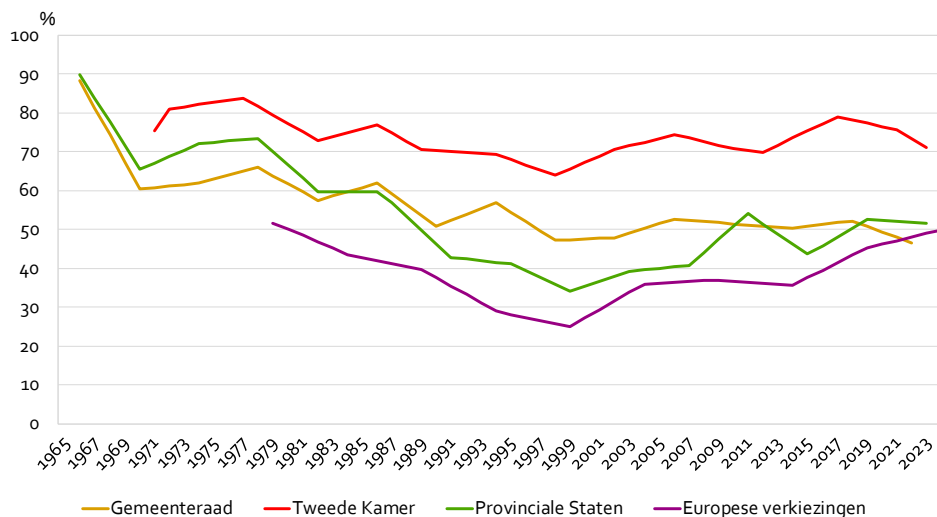
Bijlage A. Amsterdamse trends in politieke participatie

Dit onderzoek creëert inzicht in de stemmen die minder luid doorklinken in de Amsterdamse representatieve democratie. Het brengt zowel sociaaleconomische als geografische ongelijkheden op het gebied van politieke participatie in beeld. We zijn al ingaan op verschillen tussen groepen (hoofdstuk 2) en gebieden (hoofdstuk 3) in Amsterdam. Deze bijlage toont de belangrijkste trends in politieke participatie in Amsterdam. Stemgedrag staat daarbij centraal.

A.1 Opkomst bij verkiezingen stijgt sinds 2000, behalve bij de gemeenteraadverkiezingen

Opkomst verschilt sterk per type verkiezingen. De afgelopen vijftig jaar is de hoogste opkomst te zien bij de Tweede Kamerverkiezingen en de laagste opkomst bij de Europese verkiezingen, met uitzondering van de laatste Europese verkiezingen (zie figuur A.1). Daarbij geldt dat de opkomst fluctueert per jaar. Sinds 2000 zien we voor alle verkiezingen een lichte stijging in opkomst. Alleen voor de gemeenteraadsverkiezingen is de opkomst in deze periode vrijwel stabiel, al was de opkomst bij de meest recente gemeenteraadsverkiezingen in 2022 lager dan in voorgaande jaren.

Figuur A.1 Opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen, Tweede Kamerverkiezingen, Provinciale Statenverkiezingen en Europese verkiezingen in Amsterdam, 1971-2024 (procenten)

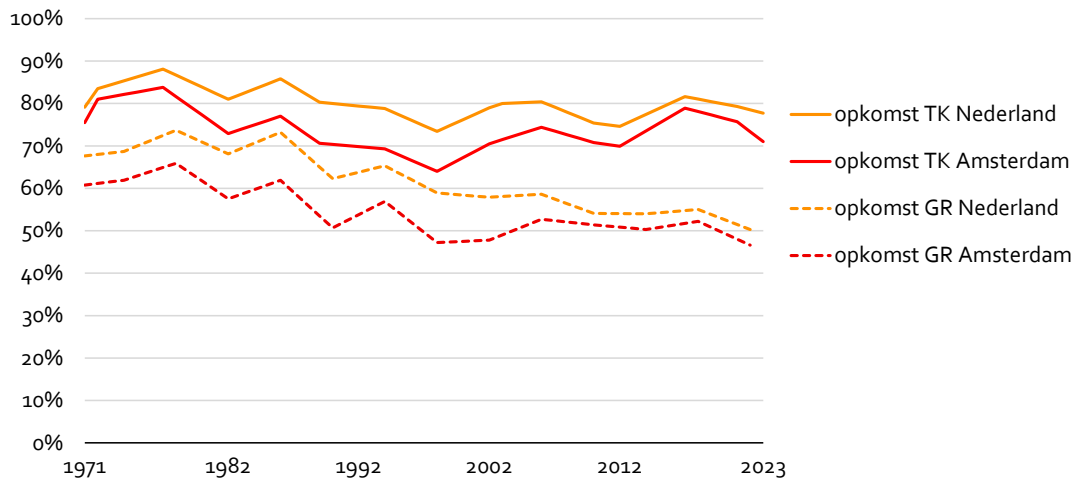

Bron: afd. Basisinformatie/O&S

De verkiezingsopkomst in Amsterdam is structureel lager dan gemiddeld in Nederland, maar volgt wel dezelfde trend (zie figuur A.2 voor de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen en de Gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam en Nederland over de jaren heen). Dat betekent dat wanneer de opkomst in Nederland relatief laag is, dit ook het geval is in Amsterdam. Hetzelfde geldt voor pieken in de opkomst. Het verschil in opkomst tussen Amsterdam en Nederland wordt daarnaast kleiner in de afgelopen jaren (zie figuur A.3 voor de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam als percentage van de landelijke opkomst). Van de

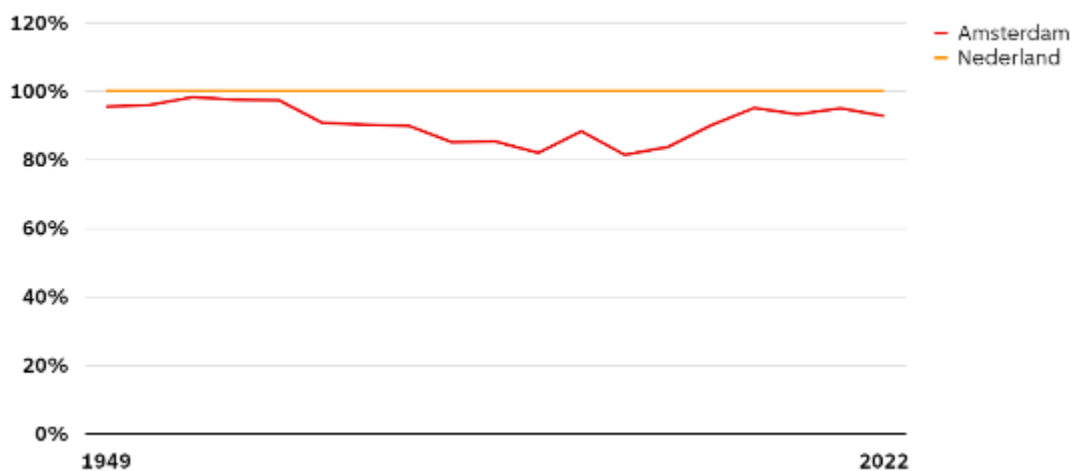
andere G4-gemeenten is alleen in Utrecht de opkomst structureel hoger dan in Amsterdam. In Den Haag en Rotterdam is de opkomst veelal lager dan in de hoofdstad.

Figuur A.2 Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen en Gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam en Nederland, 1971-2023 (procenten)

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Figuur A.3 Opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen Amsterdam als percentage van landelijke opkomst, 1949-2022

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Amsterdam is onderdeel van de metropoolregio Amsterdam (MRA), een samenwerkingsverband van dertig gemeenten, de provincies Noord-Holland en Flevoland en de Vervoerregio Amsterdam. Het is interessant om de opkomst en kiesgedrag breder te bezien dan alleen de gemeente Amsterdam. De Amsterdamse en regionale woning- en arbeidsmarkt zijn immers sterk verweven (Booi, 2024, de Grip, 2024). Landelijk was de opkomst bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen 77,7% (Kiesraad, 2023). In de MRA was de totale opkomst met 74,7%, lager dan landelijk. Dit komt vooral door de lage opkomst in Amsterdam (71,0%). Wanneer we Amsterdam niet meerekenen ligt de totale opkomst in de MRA op 76,6%, net onder het landelijk gemiddelde. De verschillen in opkomst zijn deels te verklaren door de samenstelling van het electoraat van de betreffende gemeenten.

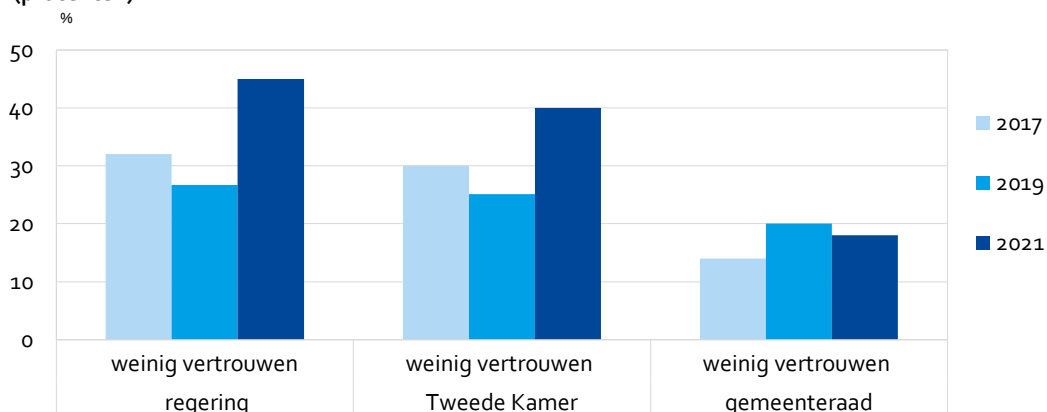

A.2 Opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen lager dan bij Tweede Kamerverkiezingen

Vanwege een combinatie van factoren is de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen structureel lager dan bij Tweede Kamerverkiezingen (Vollaard, *et al.*, 2022). Zo heeft ruim een derde van de Nederlandse kiezers die in 2021 op landelijk niveau hebben gestemd, dat in 2022 bij gemeenteraadsverkiezingen niet gedaan. De oorzaak ligt in de kenmerken van verkiezingen, zoals wie er mogen stemmen, maar ook de “spanning in de verkiezingsstrijd”. Bij de gemeenteraadsverkiezingen ervaart men deze spanning minder dan bij Tweede Kamerverkiezingen. Amsterdammers beschouwen, net als de rest van Nederland, gemeenteraadsverkiezingen als minder belangrijk en minder interessant dan Tweede Kamerverkiezingen (Vermeulen *et al.*, 2023). Ook zijn er mensen die veel vertrouwen hebben in het lokaal bestuur en bij de Tweede Kamerverkiezingen wel stemmen, maar juist thuisblijven bij de gemeenteraadsverkiezingen. Deze kiezers ervaren kennelijk geen behoefte om lokaal te stemmen, wellicht juist vanwege hun vertrouwen in het lokaal bestuur (Vollaard, *et al.*, 2022) in dit onderzoek is gecontroleerd voor verschillen in interesse in de lokale politiek).

Iets soortgelijks zien we in Amsterdam: mensen die wel stemmen bij nationale verkiezingen doen dat niet allemaal ook bij lokale verkiezingen. Van de respondenten die in de Burgermonitor 2021 hebben aangegeven te hebben gestemd bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021, zegt 84 procent dat ook bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 te hebben gedaan. Daarnaast hebben Amsterdammers in 2021 gemiddeld *minder* vertrouwen in de Tweede Kamer dan in de gemeenteraad, terwijl de opkomst voor Tweede Kamerverkiezingen hoger is dan voor de gemeenteraadsverkiezingen (O&S, 2022). Er is dus geen eenduidig verband tussen vertrouwen in een politiek orgaan en wel of niet gaan stemmen over de samenstelling ervan. Daarbij zien we wel dat Amsterdammers vaker geen antwoord weten te geven op de vraag hoeveel vertrouwen zij hebben in de gemeenteraad dan bij dezelfde vraag over de Tweede Kamer. Mogelijk hebben Amsterdammers minder kennis over de lokale politiek of houdt de gemeenteraad en het vertrouwen daarin mensen minder bezig dan de landelijke politiek. Dit zou in lijn zijn met de bevinding dat men bij lokale verkiezingen als minder belangrijk ervaart.

Figuur A.4 Aandeel dat weinig vertrouwen heeft in de regering, de Tweede Kamer en de gemeenteraad 2017-2021 (procenten)

Bron: O&S, Burgermonitor 2021

In Amsterdam gelden daarnaast specifieke redenen waarom de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen lager is dan bij Tweede Kamerverkiezingen. Er zijn veel Amsterdammers zonder de Nederlandse nationaliteit en deze groep is de afgelopen 10 jaar

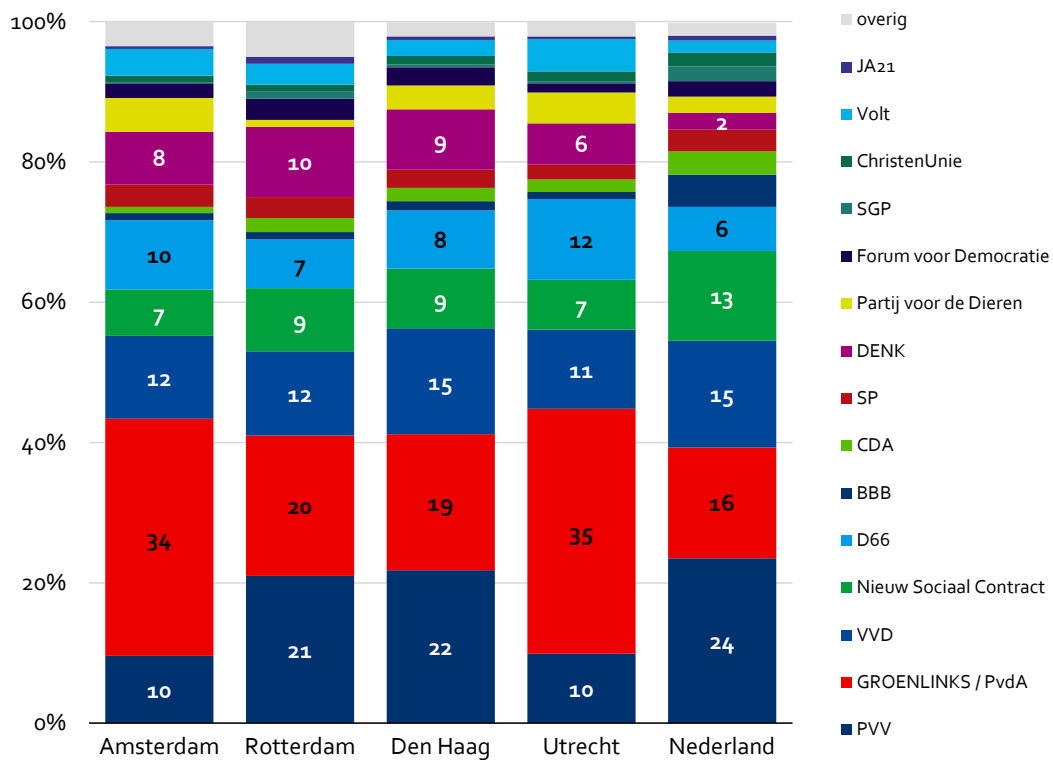
gegroeid ([Tepiç et al., 2023](#), zie onderstaand intermezzo). Zij mogen niet stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen, maar wel voor de gemeenteraadsverkiezingen, mits zij langer dan 5 jaar in de gemeente wonen. Amsterdammers met een paspoort uit een ander land in de EU mogen direct stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen wanneer zij in Amsterdam wonen. Beide groepen samen, EU-burgers en inwoners zonder de Nederlandse nationaliteit die minimaal vijf jaar in Nederland wonen, vormen met ruim 10 procent van het Amsterdamse electoraat een groeiende groep kiezers bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen ([Leiwakabessy et al., 2022](#)). Het feit dat deze groepen mogen stemmen wil echter niet zeggen dat zij dit ook doen. Amsterdammers die pas kort in Nederland wonen, hebben mogelijk onvoldoende informatie (bijvoorbeeld door een taalbarrière) en/of binding met de lokale politiek om te gaan stemmen.

A.3 De Amsterdamse verkiezingsuitslag verschilt sterk van Nederland

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 werd voor het eerst sinds 2006 een andere partij dan de VVD de grootste bij de Tweede Kamerverkiezingen, namelijk de PVV. De PVV werd ook in de meeste gemeenten in Nederland de grootste. In Amsterdam is het beeld anders. GroenLinks-PvdA werd met een derde van de stemmen de grootste. We vergelijken in deze paragraaf de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van Amsterdam met Nederland als geheel en de G4. Voor deze verkiezingen doen doorgaans in elke gemeente dezelfde partijen mee, terwijl dat bij de gemeenteraadsverkiezingen niet het geval is.

In vergelijking met Nederland ziet de Amsterdamse uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen er dus anders uit (zie figuur A.6). De uitslag verschilt ook met die van Rotterdam en Den Haag. De partijkeuze in Amsterdam en Utrecht komt redelijk overeen: GroenLinks/PvdA is in beide steden het grootst. Daarnaast doet D66 het beter in Amsterdam en Utrecht dan in de andere grote steden en in Nederland als geheel. De PVV haalt veel minder stemmen in Amsterdam en Utrecht dan landelijk. Dit geldt ook voor de VVD. De uitslagen in Rotterdam en Den Haag komen meer overeen met de landelijke uitslag. Alleen NSC doet het in de vier grote steden minder dan in Nederland als geheel. DENK doet het in alle vier de grote steden relatief goed en krijgt in Rotterdam zelfs vier keer zoveel stemmen als in Nederland als geheel, net als tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. De uitslag in de andere MRA-gemeenten komt veel meer overeen met de landelijke uitslag dan de uitslag van Amsterdam.

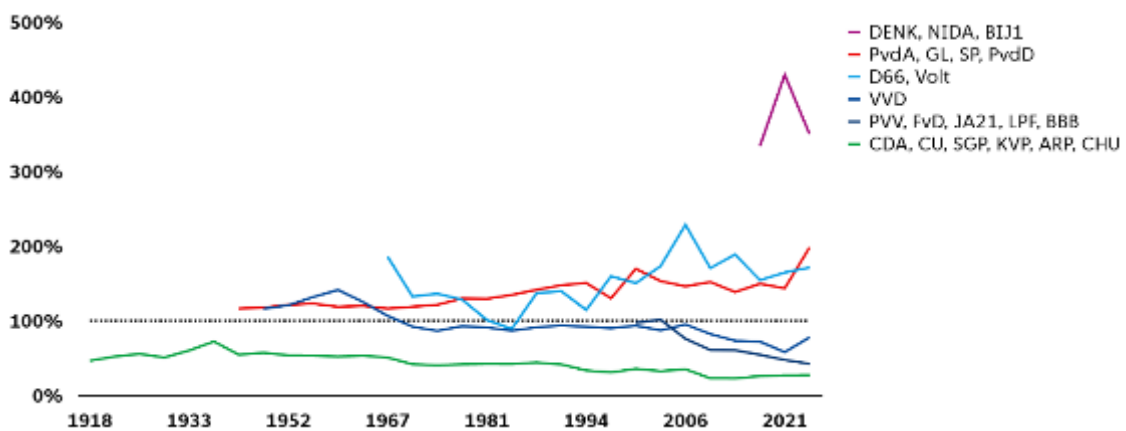
Figuur A.6 Uitslag Tweede Kamerverkiezingen 2023 in de vier grote steden en in Nederland (procenten)

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

De hierboven beschreven patronen zijn niet nieuw. De Amsterdamse verkiezingsuitslag verschilt al heel lang sterk van de landelijke uitslag. In Amsterdam wordt in vergelijking met landelijk relatief veel gestemd op de nieuwere partijen DENK, NIDA en BIJ1, en historisch gezien relatief veel op linkse of liberaal progressieve partijen. Rechtse en christelijke partijen doen het in Amsterdam relatief veel minder goed. In figuur A.7 zetten de we uitslag van Amsterdam procentueel af tegen de landelijke uitslag (100 procent). Daarbij groeperen we partijen die qua standpunten dicht bij elkaar staan. Deze figuur laat zien dat de partijkeuze in Amsterdam al lange tijd sterk afwijkt van de landelijke partijkeuze en dat het verschil over de laatste decennia groter is geworden.

Figuur A.7 Uitslag Kamerverkiezingen Amsterdam als percentage van landelijke uitslag 1918-2023

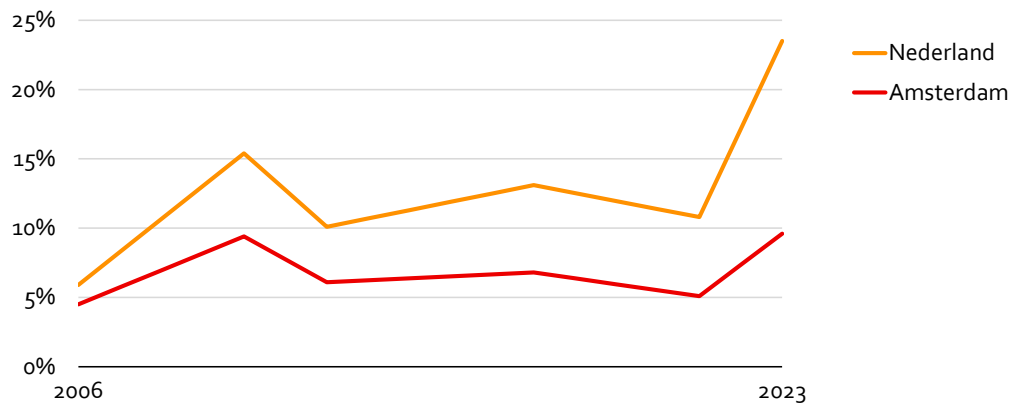

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Toch past de Amsterdamse uitslag ook in de landelijke trends: bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 is het aandeel voor de PVV in Amsterdam verdubbeld ten opzichte van 2021. De partij ging van

vijf procent naar tien procent (zie figuur 2.8). De partij behaalde haar hoogste score in Tuindorp Buiksloot, met 28,6 procent van de stemmen. GroenLinks-PvdA werd in deze wijk echter nog groter en kreeg 31,2 procent van de stemmen.

Figuur 2.8 Aandeel stemmen op PVV bij Tweede Kamerverkiezingen in Nederland en Amsterdam 2006-2023

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

Ook wat betreft de gemeenteraadsverkiezingen verschilt de uitkomst van Amsterdam met de rest van Nederland. In veel MRA-gemeenten werd een lokale partij de grootste. In Amsterdam krijgen lokale partijen nauwelijks stemmen. Dat ook is anders dan in G4-steden Rotterdam en Den Haag, waar een lokale partij de grootste werd. In Utrecht werd GroenLinks de grootste.

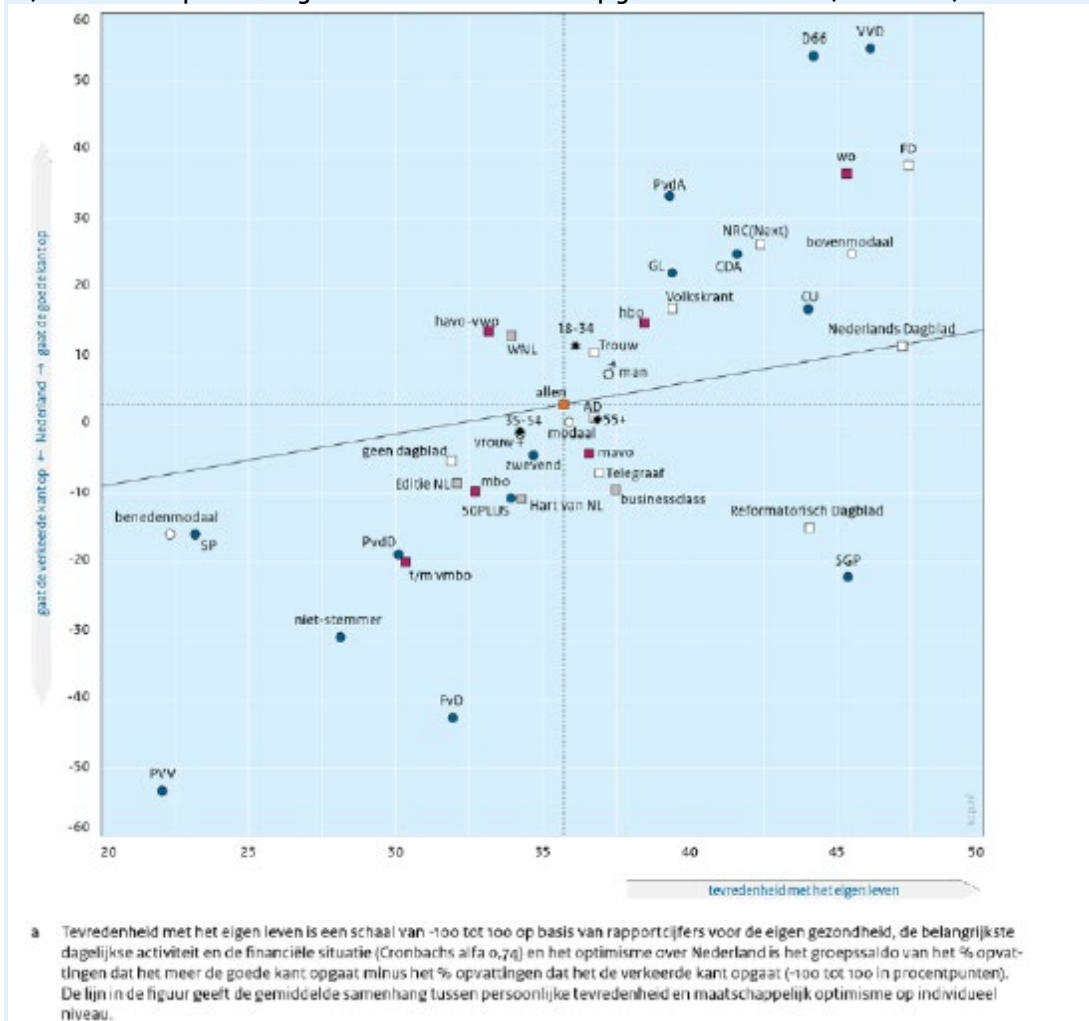
A.4 Een derde van de Amsterdammers stemt op buitenstaanderpartij

De grootste partij bij de verkiezingen haalt in Nederland en Amsterdam zelden de absolute meerderheid van de stemmen. Dat betekent dat de meerderheid van de kiezers op andere partijen stemt. Om het electorale karakter van een plek beter inzichtelijk te maken, kunnen we het aandeel stemmen van verschillende partijen bij elkaar optellen. Die partijen dienen dan wel zekere overeenkomsten te hebben. Daarbij kan gedacht worden aan links en rechts of conservatief en progressief. In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (De Voogd & Cuperus, 2021) is een indeling gemaakt naar 'gevestigden' en 'buitenstaanders.' Daarbij is niet gekeken naar de ideologieën of partijprogramma's van partijen, maar naar twee indicatoren die iets zeggen over de opvattingen van de kiezers die relatief vaak op deze partijen stemmen: de tevredenheid met het eigen leven en het optimisme over de toekomst van het land. Kiezers van gevestigde partijen zijn over het algemeen tevredener met hun eigen leven en vinden vaker dat het de goede kant op gaat met Nederland dan kiezers van buitenstaanderpartijen. Zie ook onderstaande toelichting: "Categorisering partijen als 'gevestigden' en 'buitenstaanders'".

Toelichting: Categorisering partijen als 'gevestigden' en 'buitenstaanders'

Om een tweedeling te maken van de Nederlandse politieke partijen is gebruikgemaakt van twee indicatoren op het niveau van individuele kiezers: tevredenheid met het eigen leven en de mate waarin men het de goede of juist verkeerde kant op vindt gaan met Nederland. Daarbij is gekeken hoe deze individuele kenmerken samenhangen met de partij waar men op stemt. De gegevens hierover zijn afkomstig uit onderzoek van het SCP (2018). Uitgezet in een schema met twee assen vallen daarbij grofweg twee 'wolken' van partijen op (zie figuur A.9). Kiezers van D66 en VVD tonen zich over het algemeen het meest optimistisch en die van de PVV het minst.

Figuur A.9 Positie van groepen respondenten als het gaat om tevredenheid met het eigen leven (horizontale as) en hun visie op of het de goede of de verkeerde kant op gaat met Nederland (verticale as).

Bron: SCP, Continue Onderzoek Burgerperspectieven 2018/4, pagina 14: figuur 1.2

Kiezers van VVD, D66, PvdA, CDA, ChristenUnie en GroenLinks bevinden zich overwegend in de hoek waarin men aangeeft tevreden te zijn met het eigen leven en dat het met Nederland de goede kant op gaat. In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* (2021) krijgen deze partijen het label 'gevestigd'. Voor kiezers van PVV, SP, Forum voor Democratie, Partij voor de Dieren en 50PLUS en voor de niet-stemmers geldt dat zij zich overwegend positioneren in de hoek waarin men weinig tevreden is met het eigen leven en waarin men vindt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat. In *De Atlas van Afgehaakt Nederland* worden dit de 'buitenstaander partijen' genoemd. De aanhang van de SGP valt buiten deze tweedeling: SGP-stemmers zijn tevreden met het eigen leven maar vinden tegelijk dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland. De auteurs hebben ervoor gekozen deze partij in te delen bij de gevestigde partijen, vanwege het lange bestaan van de partij, het feit dat ze meewerken met regeringen en de verworvenheden van de partij, zoals dat verkiezingen niet plaatsvinden op zondagen.

Op basis van data afkomstig uit de Burgermonitor 2021 (O&S) blijkt dat deze indeling in 'gevestigde partijen' en 'buitenstaander partijen' ook bruikbaar is voor Amsterdam. Zo zien we dat bijvoorbeeld ook in Amsterdam PvdA, D66 en GroenLinks-stemmers meer dan gemiddeld tevreden zijn met hun leven en vaker van mening zijn dat het de goede kant op gaat met Nederland, maar ook met Amsterdam. De Amsterdamse VVD-stemmer verschilt wel enigszins van de landelijke VVD-stemmer: Amsterdamse VVD-stemmers zijn net als landelijk relatief tevreden met hun eigen leven

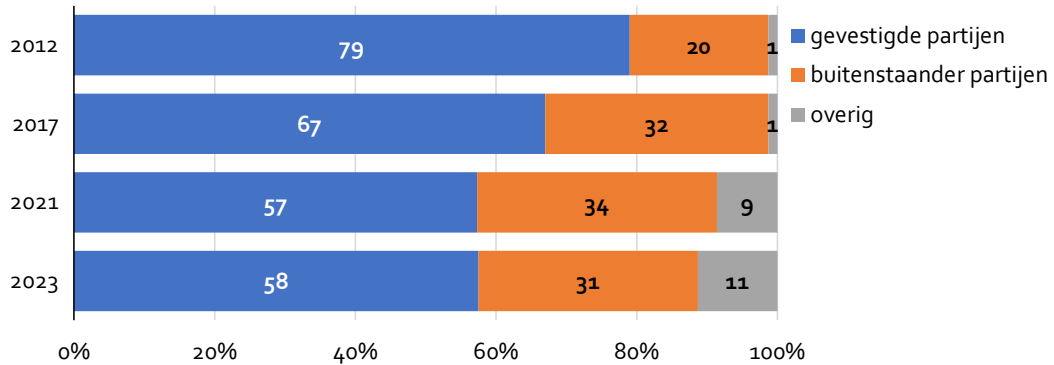
en met welke kant het op gaat met Nederland, maar minder over welke kant het op gaat met Amsterdam. Vanwege de tevredenheid met hun leven en Nederland is de indeling zoals in de Atlas van Nederland gehandhaafd.

De aanhang van DENK is niet meegenomen in het SCP-onderzoek ([Dekker et al., 2018](#)), maar gezien de vooralsnog perifere positie van de partij als het gaat om bestuur en invloed wordt deze partij door de Voogd en Cuperus (2021) tot de buitenstaanderpartijen gerekend. Op basis van de data uit de Burgermonitor (O&S) is dit ook passend. In dit onderzoek over Amsterdam hebben we ook de BBB, JA21 en BIJ1 op deze manier meegenomen, als partijen waarop overwegend mensen stemmen die minder dan gemiddeld tevreden zijn met hun eigen leven en minder optimistisch over de toekomst van Nederland en Amsterdam. Kiezers van Volt passen niet goed in deze tweedeling. Zij zijn bovengemiddeld tevreden met hun eigen leven, maar minder met welke kant het op gaat met Amsterdam en Nederland. Over NSC-stemmers hebben we (nog) geen data. Deze twee partijen zijn dus niet meegenomen in deze indeling. Daardoor tellen in onderstaande analyse het aandeel stemmers op gevestigde partijen en het aandeel stemmers op buitenstaander partijen niet op tot honderd procent.

Bij de meest recente Tweede Kamerverkiezingen (2023) stemde een meerderheid van de Amsterdamse op een gevestigde partij: 57,5 procent. Ruim dertig procent stemde op een buitenstaanderpartij (31 procent). Dit is vergelijkbaar met het aandeel bij de gemeenteraadsverkiezingen 2022 en de Provinciale Statenverkiezingen 2023. In Amsterdam werd meer op gevestigde partijen gestemd dan in Rotterdam en Den Haag. In Utrecht was het aandeel stemmen op gevestigde partijen met 61,2 procent iets hoger dan in Amsterdam. Gemiddeld in Nederland stemde 44,7 procent op gevestigde partijen en 40 procent op buitenstaander partijen.

Als we langer teruggaan in de tijd, zien we dat het aandeel stemmers op gevestigde partijen ten opzichte van tien jaar geleden in Amsterdam is afgenomen: in 2012 stemde 79 procent van de kiezers nog op een partij uit de categorie gevestigd: ruim twintig procentpunt meer dan in 2023. Het aandeel Amsterdammers dat stemt op een buitenstaander partij is juist toegenomen: in 2012 stemde twintig procent van de kiezers op een buitenstaander partij, nu ligt dat aandeel ruim 10 procentpunt hoger (zie figuur A.10). Dit hangt samen met de opkomst van nieuwe partijen: DENK, Forum voor Democratie, BIJ1 deden voor het eerst mee in 2017; JA21, BBB en 50PLUS doen vanaf 2021 mee aan de verkiezingen. Daarbij zien we dat het aandeel stemmen op partijen die niet in deze tweedeling zijn opgenomen ook is toegenomen: in 2021 ging het vooral om Volt (5,9 procent van de stemmen). In 2023 ging het om zowel Volt (3,8 procent) als NSC (6,6 procent). Verder betrof de groep 'overig' kleinere partijen die niet in de Tweede Kamer zitten zoals de Piratenpartij, NIDA en BVNL.

Figuur A.10 Aandeel Amsterdamse stemmen op gevestigde en buitenstaanderpartijen, Tweede Kamerverkiezingen 2012-2023

Bron: Kiesraad/ bewerking O&S

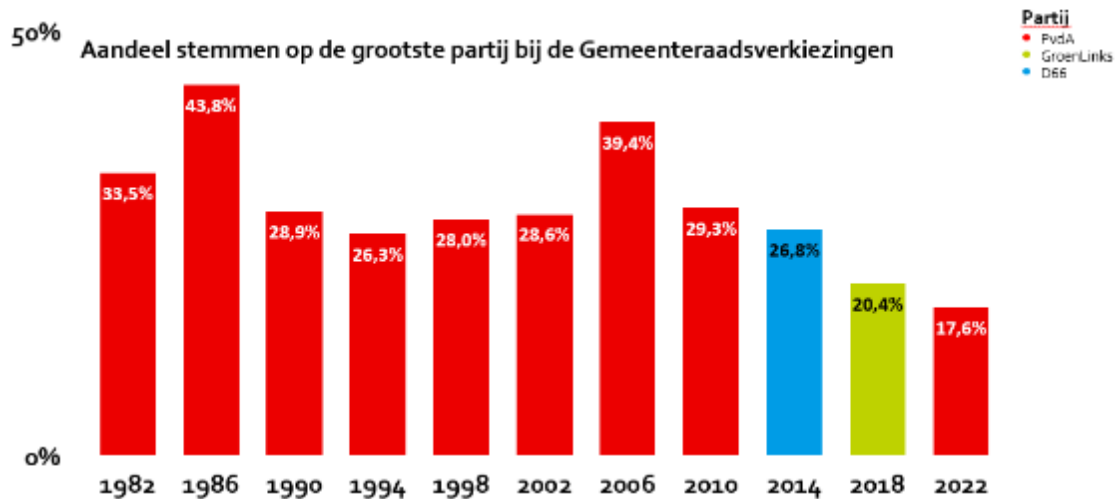
Ook voor de gemeenteraadsverkiezingen kunnen we kijken naar deze categorisering. In paragraaf 3.3 is laten zien dat ook bij deze verkiezingen de meerderheid stemt op gevestigde partijen, maar dat het aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen toeneemt.

A.5 Coalitiepartijen in gemeenteraad hebben een steeds kleinere kiezersbasis

Bij de verkiezingen van de afgelopen jaren, zien we dat landelijk steeds een andere partij de grootste wordt: bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2019 FVD, bij de Europese verkiezingen van 2019 de PvdA, bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 de VVD, bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 verschillende lokale partijen, bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2023 BBB en nu dus de PVV. In Amsterdam is de grootste partij een stuk minder variabel: daar wisselen PvdA, D66 en GroenLinks elkaar af als grootste partij.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 werd de PvdA weer de grootste partij voor het eerst sinds 2010. In 2014 was dat D66 en in 2018 GroenLinks. Maar figuur A.11 laat zien dat de 'grootste partij' een steeds relatiever begrip is. Nog nooit had de grootste partij zo'n lage score als in 2022; ruim de helft minder dan het aandeel van de stemmen in 2006. Ook in de andere G4-gemeenten zien we dat de grootste partij in de gemeenteraad steeds een kleiner aandeel van de stemmen krijgt.

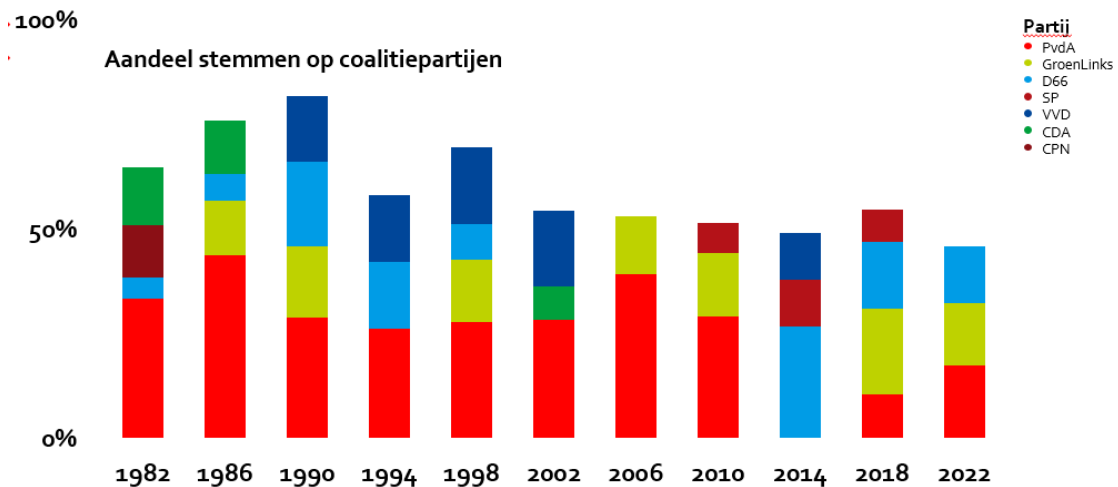
Figuur A.11 Aandeel stemmen op de grootste partij bij de gemeenteraadsverkiezingen, 1982-2022

Bron: Kiesraad/bewerking O&S

Het percentage stemmen van alle coalitiepartijen bij elkaar wordt in de loop der jaren ook steeds kleiner. In 2022 stonde de coalitie op 46% van de geldige stemmen. In 2018 was dit 55%, in 1998 nog 70%. Dat de coalitie minder dan 50% van de geldige stemmen heeft, maar toch een meerderheid in de gemeenteraad is het gevolg, van de verdeling van restzetels.

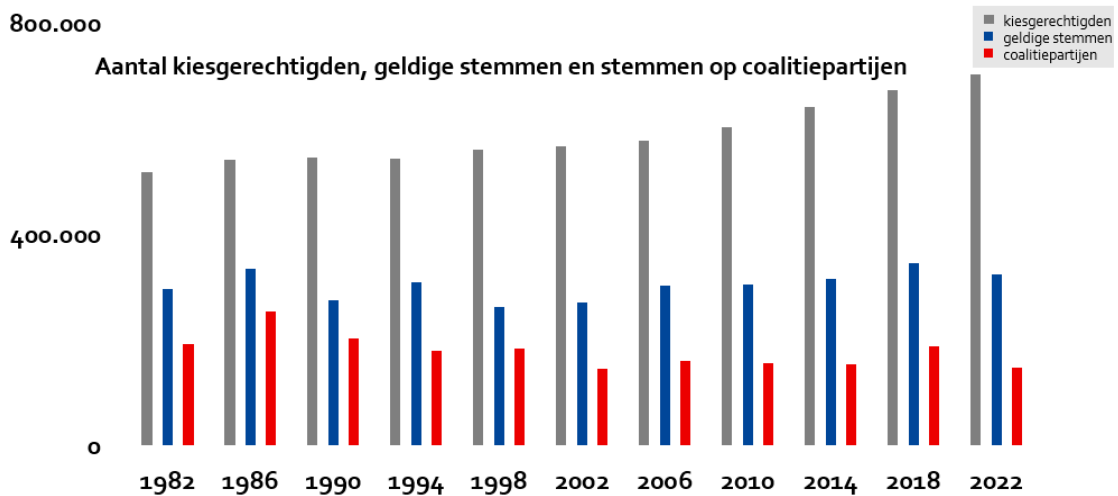
Figuur A.12 Aandeel stemmen op coalitiepartijen bij de gemeenteraadsverkiezingen, 1982-2022

Bron: Kiesraad/bewerking O&S

Onderstaande grafiek laat het aantal kiesgerechtigden, geldige stemmen en stemmen voor een coalitiepartij zien. Allereerst valt op dat het aantal kiesgerechtigden in de stad de afgelopen jaren is gestegen, vooral vanaf 2010, terwijl het aantal geldige stemmen veel minder is gestegen. Hierdoor is het *aandeel* geldige stemmen ten opzichte van de kiesgerechtigden gedaald. Dat heeft te maken met de groei van de bevolking, en die groei komt vooral door buitenlandse immigratie. Mensen die uit EU-landen komen kunnen direct stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen als ze zich inschrijven bij een gemeente. Voor niet EU-burgers is dat na 5 jaar. Maar we weten uit onderzoek dat mensen die uit het buitenland komen meestal weinig gaan stemmen (zie ook paragraaf 2.1.2).

Figuur A.13 Aantal kiesgerechtigden, geldige stemmen en stemmen op coalitiepartijen bij de gemeenteraadsverkiezingen, 1982-2022

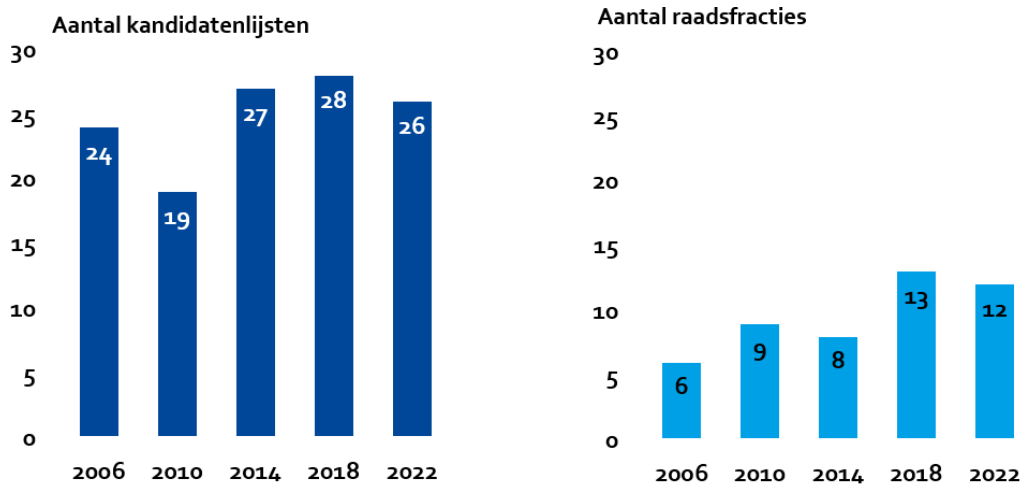

Bron: Kiesraad/bewerking O&S

Zetten we de stemmen voor coalitiepartijen af tegen het aantal kiesgerechtigden, dan stoelt de coalitie op 21% van het aantal kiesgerechtigden. In voorgaande jaren lag dat meer rond de 30 procent. Die daling komt, naast de groei van het aantal kiesgerechtigden, ook vooral door de daling van de stemmen voor coalitiepartijen in de stadsdelen Noord, Zuidoost en Nieuw-West, met name tussen 2018 en 2022. In Centrum, West, Oost en Zuid stemmen Amsterdammers vaker op partijen die de coalitie gaan vormen. Met andere woorden: enerzijds daalt het opkomstpercentage en anderzijds stemmen de Amsterdammers die wel stemmen steeds minder op coalitiepartijen. Die twee mechanismen samen zorgen ervoor dat de coalitie een steeds kleiner deel van de kiesgerechtigden vertegenwoordigt.

Dat de grootste partij steeds kleiner wordt, heeft te maken met dat kiezers hun stemmen over meer partijen verdelen. We zien in het figuur hieronder rechts dat het aantal partijen in de raad sinds 2006 is verdubbeld. Dat ligt echter niet aan het aanbod: het aantal kandidatenlijsten (links) is in dezelfde periode, op 2010 na, vrijwel gelijk gebleven. Overigens zien we die versnippering van de stemmen ook op stadsdeelniveau.

Figuur A.14 Aantal kandidatenlijsten en raadsfracties bij de gemeenteraadsverkiezingen, 2006-2022

Bron: O&S

Bijlage B. Correlatiematrix stemgedrag analyse (bij Deel A)

De samenhang tussen de opkomst en partijkeuze in een bepaalde wijk en de sociaaleconomische kenmerken van inwoners uit die wijk zijn in kaart gebracht aan de hand van correlaties. De uitkomsten hiervan zijn hieronder samengevat in correlatiematrixen voor de gemeenteraadsverkiezingen 2022 en de Tweede Kamerverkiezingen 2023.

Figuur B.1 Correlatiematrix op wijkniveau voor de gemeenteraadsverkiezingen 2022

	opkomstpercentage GR '22	% stemmen op gevestigde partijen GR '22	% stemmen op buitenstaanderpartijen GR '22
opkomstpercentage GR 22		0,34	-0,37
% stemmen op gevestigde partijen GR'22	0,34		-0,97
% stemmen op buitenstaanderpartijen GR'2	-0,37	-0,97	
% basisopgeleiden	-0,25	-0,79	0,81
% mbo-opgeleiden	-0,37	-0,66	0,66
% hbo/wo-opgeleiden	0,36	0,86	-0,87
% Goede ervaren gezondheid	0,26	0,78	-0,82
% Obesitas	-0,31	-0,86	0,86
% Vrijwilligerswerk	0,30	0,47	-0,53
% Ernstig eenzaam	-0,33	-0,55	0,62
% inkomen tot 130% sm	-0,18	-0,63	0,65
% bijstand	-0,14	-0,67	0,67
% WW	0,00	-0,27	0,27
% ao	-0,15	-0,75	0,72

Correlaties op wijkniveau (n= 97)

Figuur B.2 Correlatiematrix op wijkniveau voor de Tweede Kamerverkiezingen 2023

	opkomstpercentage TK '23	% stemmen op gevestigde partijen TK '23	% stemmen op buitenstaanderpartijen TK '23
opkomstpercentage TK '23		0,57	-0,56
% stemmen op gevestigde partijen TK '23	0,57		-0,99
% stemmen op buitenstaanderpartijen '23	-0,56	-0,99	
% basisopgeleiden	-0,56	-0,84	0,86
% mbo-opgeleiden	-0,27	-0,69	0,65
% hbo/wo-opgeleiden	0,49	0,89	-0,88
% Goede ervaren gezondheid	0,58	0,81	-0,82
% Obesitas	-0,56	-0,89	0,88
% Vrijwilligerswerk	0,45	0,56	-0,55
% Ernstig eenzaam	-0,46	-0,58	0,56
% inkomen tot 130% sm	-0,39	-0,58	0,62
% bijstand	-0,51	-0,64	0,67
% WW	-0,43	-0,21	0,20
% ao	-0,48	-0,77	0,79

Correlaties op wijkniveau (n = 97-102)

Bijlage C. Achtergrondkenmerken van bezorgde niet- en buitenstaanderstemmers (bij Deel B)

Om de zorgen van niet- en buitenstaanderstemmers te onderzoeken, gebruiken we in Deel B van dit onderzoek de Amsterdamse Burgermonitor (zie p. 38). Binnen die respondentengroep zoomen we in op de Amsterdammers die niet of op een buitenstaanderpartij hebben gestemd én die vinden dat het de verkeerde kant op gaat met de stad. We noemen hen *bezorgde* niet- of buitenstaanderstemmers.

Van bezorgde niet- en buitenstaanderstemmers hebben we verschillende kenmerken onderzocht: inkomen, opleidingsniveau, herkomst, leeftijd, eenzaamheid en gezondheid. Van deze kenmerken weten we namelijk uit hoofdstuk 2 dat ze samenhangen met stemgedrag van Amsterdammers. Wanneer we de niet-stemmers en buitenstaanderstemmers in deze analyse als één groep bekijken, bevestigt de uitkomst het beeld dat in hoofdstuk 2 ook naar voren kwam: met name onder Amsterdammers met een minder goede ervaren gezondheid, een basisopleiding en ervaren eenzaamheid zijn relatief veel bezorgde niet-stemmers en buitentstaanderstemmers te vinden. Onder basisopleiding verstaan we geen voltooide opleiding, of alleen de basisschool of het vmbo.

Wanneer we inzoomen op beide groepen, ontstaat een meer divers beeld. Bij de groep bezorgde niet-stemmers is er een oververtegenwoordiging van Amsterdammers met een leeftijd van 25-40 jaar, een 1^e generatie migratieherkomst, ervaren eenzaamheid en een (zeer) slechte gezondheid (zie figuur C.2). Onder bezorgde buitenstaanderstemmers zijn relatief vaak Amsterdammers te vinden met een leeftijd van 65 jaar of hoger, een inkomen tot 2.050 euro, een inkomen tussen 2.050 en 4.500 euro, een basis- of mbo-opleiding, geen of 2^e generatie migratieachtergrond, en een slechtere gezondheid (zie figuur C.2).

Figuur C.2 Achtergrondkenmerken van bezorgde niet- en buitenstaanderstemmers op basis van de Amsterdamse Burgermonitor 2023 (Rubingh et al., 2024; procenten)

Aandelen in percentages	Leeftijd 			Inkomen 			Opleiding 		Migratieachtergrond 			Eenzaamheid 		Gezondheid 		
	25-40 jaar	41-64 jaar	65+ jaar	tot €2050	€2050-€4500	vanaf €4500	Basis/mbo	Wo/hbo	geen	1 ^e gen.	2 ^e gen.	niet	wel	(zeer) goed	matig	(zeer) slecht
Gemiddelde Amsterdamse Burgermonitor	43	39	19	20	38	42	27	67	42	44	14	75	25	79	15	5
	101% door afronding						6% onbekend							1% onbekend		
Bezorgde buitenstaanderstemmers	25	47	28	30	47	23	45	48	60	21	19	74	27	71	21	6
							7% onbekend					101% afronding		2% onbekend		
Bezorgde niet-stemmers	66	25	9	13	41	46	24	69	12	80	7	62	38	74	15	10

Allereerst hebben we binnen de ABM het aandeel bezorgde niet-stemmers (8%) en bezorgde buitenstaanderstemmers (9%) binnen de totale populatie vastgesteld. Vervolgens hebben we dit per achtergrondkenmerk bekeken. Zo kunnen we zien bij welke kenmerken er een oververtegenwoordiging is van bezorgde niet-stemmers, bezorgde buitenstaanderstemmers en/of beiden opgeteld (zie figuur C.3). Die kenmerken kunnen we vervolgens beschouwen als typerend voor deze groepen.

Bijlage D. Toelichting methoden inclusief wijkselectie (bij Deel B)

Amsterdamse Burgermonitor, enquête onder bijna 2.200 Amsterdammers

De Amsterdamse Burgermonitor (ABM) is een grootschalige enquête die de afdeling Onderzoek en Statistiek (O&S) van de gemeente Amsterdam sinds 1999 uitvoert onder Amsterdammers. De enquête biedt inzicht in het gedrag en de opvattingen van Amsterdammers op het gebied van (lokale) politiek, politiek (zelf)vertrouwen, de gemeentelijke dienstverlening, samenleven in de stad en het gebruik van media. In de ABM 2023 is onder bijna 2.200 respondenten zowel stemgedrag (wel/niet gestemd bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen) als stemintentie (op welke partij men zou stemmen als er morgen verkiezingen waren) uitgevraagd (Rubingh *et al.*, 2024). Hierdoor is het mogelijk om in te zoomen op de niet-stemmers en buitenstaanderstemmers die aangeven pessimistisch te zijn over de koers van de stad. De respondenten vormen een voldoende representatieve afspiegeling van de Amsterdamse bevolking om iets te kunnen zeggen over de verschillen tussen groepen. Wel is er een ondervertegenwoordiging van niet-stemmers en een oververtegenwoordiging van stemmers op gevestigde partijen ten opzichte van de werkelijke verkiezingsuitslag.

Gesprekken met circa 20 Amsterdammers: gebiedsmakelaars, maatschappelijk werkers en inwoners uit vijf Amsterdamse wijken

Aanvullend op de kwantitatieve data uit de ABM hebben we ca. 20 verdiepende gesprekken gevoerd in vijf Amsterdamse wijken waar weinig mensen stemmen of waar veel mensen op buitenstaanderpartijen stemmen. Het ging om gesprekken met 5 gebiedsmakelaars, 1 gebiedsmanager, een groep van ca. 5 maatschappelijk werkers en 8 inwoners van Geuzenveld, De Punt (Nieuw-West), de H-buurt (Zuidoost), Tuindorp-Buiksloot (Noord) en de Indische Buurt-Oost (Oost). Hoewel dit uiteraard niet de enige wijken in Amsterdam zijn waar weinig mensen stemmen of veel mensen op buitenstaanderpartijen stemmen, geven de verhalen uit deze wijken wel een representatief beeld. De experts die we hebben gesproken (zie hieronder) herkenden de geschetste sentimenten en andere onderzoeken naar ondervertegenwoordigde groepen bevestigden de inzichten.

In Nieuw-West kiezen we voor Geuzenveld en De Punt, omdat beide wijken zich in de verkiezingen in 2023 en 2022 in de top 5 wijken met meeste buitenstaanderstemmers bevonden – vooral DENK, PVV en JA21 waren relatief groot in deze wijken. In Zuidoost kijken we naar de H-buurt, omdat deze wijk zich bij de laatste twee verkiezingen in de top 3 wijken met de laagste opkomst bevond. Omdat de gebiedsindeling na 2022 is veranderd, betreft dit voor de gegevens over de Gemeenteraadsverkiezingen van 2022 de wijk 'Bijlmer Centrum (D,F,H)', waar de huidige H-buurt onderdeel van is. Tuindorp-Buiksloot (Noord) was tijdens de Tweede Kamerverkiezingen '23 de Amsterdamse wijk met het grootste aandeel PVV-stemmers (29%). We kijken naar deze wijk omdat de verkiezingsuitslag afwijkt van het gemiddelde in Amsterdam en meer lijkt op de Nederlandse uitslag. In Oost zoomen we tot slot in op de Indische Buurt-Oost: deze wijk zat bij de Twee Kamerverkiezingen '23 in de top 5 laagste opkomst, en heeft relatief veel buitenstaanderstemmers.

	<i>TK '23 Opkomst (%)</i>	<i>TK '23 Top 3 partijen</i>	<i>GR '22 Opkomst (%)</i>	<i>GR '22 Top 3 partijen</i>
Stedelijk gemiddelde	71	GL-PvdA, VVD, D66	47	PvdA, GL, D66
Geuzenveld (Nieuw-West)	52	DENK, GL-PvdA, PVV	41	DENK, PvdA, D66
De Punt (Nieuw-West)	46	DENK, PVV, GL-PvdA	47	PvdA, DENK, JA21
H-buurt (Zuidoost)	27	GL-PvdA, CU, PVV	22	BIJ1, PvdA, GL
Tuindorp-Buiksloot (Noord)	59	GL-PvdA, PVV, NSC	44	PvdA, GL, PvdD
Indische Buurt-Oost (Oost)	44	GL-PvdA, DENK, PVV	38	GL, PvdA, DENK

Literatuuronderzoek en bijdragen van experts uit verschillende wetenschappelijke disciplines

Op basis van Amsterdams en nationaal onderzoek hebben we maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkelingen in kaart gebracht die invloed hebben gehad op de zorgen en onvrede van groepen die minder politiek participeren. Aanvullend hebben we zeven experts gevraagd vanuit hun vakgebied te reflecteren op de eerste bevindingen uit dit onderzoek. Deze experts zijn in onderstaande tabel te vinden. Daarnaast hebben we de auteurs van de Atlas van Afgehaakt Nederland, René Cuperus en Josse de Voogd, en de Wibautleerstoelhouder van Amsterdam, Femke Kaulingfreks, om een schriftelijke reflectie gevraagd (zie het laatste deel met reflecties).

Gesproken expert	Expertise
Henri de Groot	Hoogleraar Regionaal Economische Dynamiek aan de VU. Lid van de SER.
Tom van der Meer	Hoogleraar Politicologie aan de UvA. Richt zich met name op legitimiteit, ongelijkheid en burgerschap.
Lisanne de Blok	Assistent Professor aan de UU School of Governance. Managing Director van Onderzoek & Communicatie van het Netherlands Institute of Governance.
Halleh Ghorashi	Hoogleraar Diversiteit en Integratie aan de VU. Richt zich op diversiteit, migratie, identiteitsvorming en de positie van minderheden.
Karen van Oudenhoven – van der Zee	Directeur van het SCP en bijzonder hoogleraar Maatschappelijke Veerkracht aan de VU.
Caelesta Braun	Vicevoorzitter van de Raad voor het Openbaar Bestuur en hoogleraar Openbaar Bestuur en Maatschappelijke Democratie aan de Universiteit Leiden.
Monique Kremer	Bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap aan de UvA. Onderzoekt o.a. bestaans-(on)zekerheid in de stad en verbindingen in de superdiverse wijk.

Bijlage E. Bronnenlijst

- Albareda, A. (2018). *Connecting Society and Policymakers? Conceptualizing and Measuring the Capacity of Civil Society Organizations to Act as Transmission Belts*. Vol. 29, 1216–1232. <https://doi.org/10.1007/s11266-018-00051-x>
- Amagir, A. & M. Kremer (2024). *Bestaanszekerheid begint bij een betrouwbare overheid*. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Bakens, J., de Groot, H., Mulder, P. & Pen, C.J. (2014). *Soort zoekt soort. Clustering en sociaal-economische scheidslijnen in Nederland*. Den Haag: Platform31.
- Binnema, H., & A. Michels (2021). *Does Democratic Innovation Reduce Bias? The G1000 as a New Form of Local Citizen Participation*. *International Journal of Public Administration*, 45(6), 475–485. <https://doi.org/10.1080/01900692.2020.1863425>
- Blok, L. de & Brummel, L. (2022). *Gefundeerd politiek vertrouwen. Onderzoek naar de relaties tussen overheidsprestaties en het vertrouwen in politieke instituties*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Booi, H. (2024). *In de stad blijven of verhuizen naar de regio*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/in-de-stad-blijven-of-verhuizen-naar-de-regio-proefschrift>
- Bos, van den K. (2023). *Elkaar eerlijk behandelen. Wantrouwen, polarisatie en complotdenken voor zijn*. Amsterdam: Boom.
- Boterman, W. & W. van Gent (2023). *Making the Middle-class City*. New York: Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-137-55493-2>
- Bovens, M. & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Braun, C. (2022). *Ongekende Belangen. Over maatschappelijke democratie en bestuurlijke responsiviteit*. Oratie van prof. dr. Braun. Leiden: Universiteit Leiden. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/governance-and-global-affairs/bsk/oraties/oratie-braun.pdf>
- CBS (2019). *Statistische Trends. Vertrouwen en stemgedrag*. Den Haag: Centraal Bureau voor Statistiek.
- Crul, M. & F. Lelie (2023). *De nieuwe minderheid*. Amsterdam: Vrije Universiteit Uitgeverij. https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/248778862/De_nieuwe_minderheid_Crul_Lelie_2023_open_access.pdf.
- Crul, M., Kraus, L.M. & Lelie, F. (2024). *The Integration Into Diversity Paradox: Positive Attitudes Towards Diversity While Self-Segregating in Practice*. In: *Social Inclusion*.
- Dagevos, J. & Vermeulen, F. (2024). *Is politiek er voor iedereen? Een onderzoek naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij personen met een migratieachtergrond*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2024/01/25/is-de-politiek-er-voor-iedereen>

Dagevos, J., de Voogd-Hamelink, M. & Damen, R. (2022). *Gevestigd, maar niet thuis. Eerste bevindingen uit de Survey integratie migranten (sim2020)*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

de Grip, F. (2024). *Wie woont en werkt nog in de stad?* Amsterdam: Onderzoek & Statistiek.
<https://onderzoek.amsterdam.nl/artikel/wie-woont-en-werkt-nog-in-de-stad>

De Groot, H. (2019). *Groei en krimp; uitdagingen voor governance en solidariteit*. In: Land in samenhang. Krimp en regionale kansengelijkheid. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

De Groot, H. (2022). *Ruimte voor brede welvaart*. In: Brede welvaart, grote opgaven! Over de bestuurlijke en financiële vraagstukken rond regionale verschillen in brede welvaart en regionale opgaven. Den Haag: Raad voor Openbaar Bestuur.

De Groot, H., Veldboer, L. & Steijn, M. (2023). *Elke regio knelt anders: Accentverschillen tussen stad en platteland nodig bij investeren in publieke voorzieningen*. Den Haag: Platform31.

De Ree, M. (2024). *Gebrek aan vertrouwen in politiek potentiële splijtzwam in de samenleving. Interview Karen van Oudenhoven-van der Zee*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/corporate/2024/04/gebrek-aan-vertrouwen-in-politiek-potentiele-splijtzwam-in-de-samenleving->

Dekker, P. & den Ridder, J. (2022). *Percepties van tegenstellingen en polarisatie*. In: P. Dekker (red.), *Politieke polarisatie in Nederland* (p. 70-85). Utrecht: Wereldvenster.

Dekker, P., den Ridder, J., van Echtelt, P. & van Houwelingen, P. (2018). *Burgerperspectieven bericht 4 – 2018*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
https://repository.scp.nl/bitstream/handle/publications/377/Burgerperspectieven_2018_4.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Den Ridder, J., van 't Hul, L. & Broere, J. (2024). *Burgerperspectieven 2024 | 1*. Onderdeel van Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Dopmeijer, J., Scheeren, L., Bremer, B., Sweijen, S., Schenk, L. & Krämer, T. (2024). *Als je door de bomen het bos niet meer ziet*. <https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/tri-62-058-rapport-als-je-door-de-bomen-het-bos-niet-meer-ziet/>

Engbersen, G., Barendregt, E., Bartelds, A., Berk, S., Caminada, K., Jungmann, N., ... Vliegenthart, A. (2023). *Een zeker bestaan II. Naar een toekomstbestendig stelsel van het sociaal minimum*. Den Haag: Commissie Sociaal Minimum.

Europese Commissie (2022). *Polarisatie, een Introductie*.
https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/7a1ac336-fd2e-4e42-a9e4-bca8cd7db301/IO1_Intro_NL.pdf

Federatie Nederlandse Vakbeweging (geraadpleegd augustus 2024). *Gemiddeld salaris Nederland*.
<https://www.fnv.nl/werk-inkomen/salaris-loon/gemiddeld-salaris-nederland#/>

Geurkink, B. & Miltenburg, E. (2023). *Somber over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Geurkink, B., Miltenburg, E. & den Ridder, J. (2023). *Burgerperspectieven 2023 | extra verkiezingsbericht*. Onderdeel van Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ghorashi, H. (2023a). *Het belang van Insider-outsider perspectief (the importance of insider-outsider perspective)*. *Mens & Maatschappij*, 98(3): 270-274.

Ghorashi, H. (2023b). *Structurele 'bite' van diversiteit en inclusiviteit*. *Beleid en Maatschappij* (14)2: 117-133, doi: 10.5553/BenM/138900692023050002009.

Ghorashi, H., Boersma, K. & Azarhoosh, F. (2023) *Tussen-denken en inclusief besturen rond armoede*. In: *Werken aan maatschappelijke vraagstukken: verbindende bestuurskunde? In het kader van 50 jaar jubileum van Vereniging voor Bestuurskunde (VB)*. Boom, pp. 97-113.

Hoedemaker, R. *Onderzoek & Statistiek*. (2023). *Amsterdam telt steeds meer 'kapitaalstapelaars'*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/artikel/amsterdam-telt-steeds-meer-kapitaalstapelaars>

Hoedemaker, R., de Hoon, M., Michon, L. & Sewdas, R. (2023). *Armoedemonitor 2023*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/armoedemonitor-2022>

Huwaë, S., Welschen, S. & Veldboer, L. (2023). *Verschraling in professioneel perspectief*. Kenniscentrum Ongelijkheid. https://www.kenniscentrumongelijkheid.nl/wp2023/wp-content/uploads/2023/08/Narratievenrapport-HvA-Huwaë_Welschen_Veldboer-18-juli-2023-1.1.pdf

Interview met Caelesta Braun op 4 september 2024.

Interview met Halleh Ghorashi op 29 augustus.

Interview met Henri de Groot op 22 augustus 2024.

interview met Karen Oudenhoven-van der Zee op 28 augustus 2024.

Interview met Lisanne de Blok op 25 augustus 2024.

Interview met Monique Kremer op 3 september 2024.

Interview met Tom van der Meer op 19 augustus 2024 .

Kaulingfreks, F. (april 2023). *Participatielezing 2023*. Utrecht: Movisie.

Kern, A. & Kölln, A. (2022). The consequences of repeatedly losing on legitimacy beliefs. *European Journal of Political Research* (61)4: 997-1018. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12512>

Kiesraad (2023). *Kiesraad stelt uitslag Tweede Kamerverkiezing 22 november 2023 vast*. <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2023/12/01/kiesraad-stelt-uitslag-tweede-kamerverkiezing-22-november-2023-vast>

Kranendonk, M., F. Vermeulen & A. van Heelsum (2017). "Unpacking" the Identity-to-Politics Link: The Effects of Social Identification on Voting Among Muslim Immigrants in Western Europe. *Political Psychology* Vol. 39(1): pp. 43-67. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/pops.12397>

Kruiter, A., de Blok, L., Potjer, S., Groenleer, M., Schuyt, T., Yeşilkağıt, K., ..., Pot, W. (2023). *Realiserend bestuur: daadkrachtig en responsief. Essaybundel bij de Staat van het Bestuur 2022*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Lamont, M. (2023). *Seeing Others. How Recognition Works – and How It Can Heal a Divided World*. New York : One Signal Publishers/Atria.

Leiwakabessy, C., F. Vermeulen, F., L. Michon, L. & S. Rubingh, S. (2022). *Opkomst en stemgedrag van Amsterdammers met een migratieachtergrond tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 16 maart 2022*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam en Onderzoek & Statistiek.

<https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/opkomst-amsterdammers-met-migratieachtergrond-blijft-laag>

Lindeman, E., Cohen, L., ... Slot., J. (2023). *De Staat van de Stad Amsterdam XII*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. O&S. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/de-staat-van-de-stad-amsterdam-xii-2022-2023>

Manshanden, W.J.J., van Bree, T., Lankhuizen, M., de Groot, H.L.F, Esselink, R., Lenderink, ... Veldhuis-van Essen, C. (2011). *De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2011*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur.

Meer, T. van der. (2024). *Waardeloze politiek. Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Amsterdam: Querido.

Miltenburg, E., Geurkink, B., den Ridder, J., Kunst, S. & Sipma, T. (2024). *Burgerperspectieven 2024* | 2. Onderdeel van Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Miltenburg, E., Geurkink, B., Herweijer, L. & den Ridder, J. (2023). *Burgerperspectieven 2023* | 3. Onderdeel van Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Miltenburg, E., Geurkink, B., Tunderman, S., Beekers, D. & den Ridder, J. (2022). *Burgerperspectieven 2022* | 2. Onderdeel van Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Necker (2024). *Ontwikkeling participatiemonitor Gemeente Amsterdam*. <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/14012849/1/09012f9781094c93>

Nieuwkerk, S. & Hekkema, M. (2024). *Prinsjesdagonderzoek 2024*. Ipsos I&O. https://206.wpcdnnode.com/ipsos-publiek.nl/wp-content/uploads/2024/09/24059469-prinsjesdagrapport_2024_v2.0.pdf

Noije, L. van & den Ridder, J. (2024). *Kennisnotitie SCP voor de Staatscommissie rechtsstaat*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2024/01/22/kennisnotitie-scp-voor-de-staatscommissie-rechtsstaat>.

NUL20 (2023). *Hoptille: pleisters plakken en kieren dichten in Zuidoost*. <https://www.nul20.nl/hoptille-pleisters-plakken-en-kieren-dichten-zuidoost>

O&S Dashboard Kerncijfers (z.d.). Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/interactief/dashboard-kerncijfers>

O&S Dashboard Verkiezingen (z.d.). Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/interactief/verkiezingsuitslagen>

Onderzoek & Statistiek (2023a). *Dienstverlening van de hersteloperatie toeslagenschandaal*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/dienstverlening-van-de-hersteloperatie-toeslagenschandaal>

Onderzoek & Statistiek (2024a). *Wonen in de Metropoolregio Amsterdam 2023*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur.

Onderzoek & Statistiek (2024b). *Monitor Afval en Reiniging*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/monitor-afval-en-reiniging-2023>

Onderzoek en Statistiek (2023b). *Wonen in Cijfers*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

<https://onderzoek.amsterdam.nl/artikel/wonen-in-beeld>

Ouattara E. & van der Meer, T. (2023) *Distrusting democrats: A panel study into the effects of structurally low and declining political trust on citizens' support for democratic reform*. European Journal of Political Research. DOI 10.1111/1475-6765.12561.

Oude Ophuis, R. (2021). *Factsheet: significante ontwikkelingen 2019-2021 Nieuw-West*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam

https://openresearch.amsterdam/image/2022/10/10/wia_leefbaarheid_n_w_2021_20220216.pdf

Plaisier, I., Schyns, P., Kadrouch-Outmany, K., Schotel, A.L. & de Klerk, M. (2023). *Gezien, gehoord en geholpen willen worden. Ervaringsverhalen uit het sociaal domein over gemiste ondersteuning*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Polman, H., Termeer, K., Berg, A., Branderhorst, M., Hendriks, F., van Ommeren, F., ... Wilms, P. (2022). *Gezag Herwinnen. Over de gezagswaardigheid van het openbaar bestuur*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.

<https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2022/11/10/gezag-herwinnen.-over-de-gezagswaardigheid-van-het-openbaar-bestuur>

Bussemaker, J., Bogaerts, G., Dannenberg, E., van Eijck, J., Scheepers, F., Hilhorst, P., ... Driessen, S. (2024). *Van overleven naar bloeien: bestaansonzekerheid voorkomen en verminderen*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.

Remkes, J.W., van Baalen, C.C., Janse de Jonge, E.J., Kohnstamm, J., Koole, R.A., Lagerwerf-Vergunst, E.F., ... Quik-Schuijt, A.C. (2018). *Lage drempels, hoge dijken. Democratie en rechtsstaat in balans*. Staatscommissie parlementair stelsel. Amsterdam: Boom.

Rubingh, S., Michon, L., Ahamiane, S. & Slot, J. (2022). *Amsterdamse Burgermonitor 2021*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek.

Rubingh, S., Reches, L., Karacay, E., Michon, L. & Orlemans, I. (2024). *Amsterdamse Burgermonitor 2023*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek.

Rubingh, S., Reches, L., Karacay, E. en Bosveld, W. (nog te publiceren). *Wat Amsterdam Bezighoudt (2024)*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek.

'S Jongers, T. (2022). *Participatielezing 2022*. Utrecht: Movisie.

Schakel, W. & van der Pas, D. (2021). *Degrees of influence: Educational inequality in policy representation*. European Journal of Political Research, 60(2), 418-437.

Schakel, W. (2020). *De politieke dominantie van hoogopgeleiden*. Stuk Rood Vlees.

Schaper, J. & Hartman, C. (2023). *Sceptische visies in het coronadebat*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Smets, K. & van Ham, C. (2013). *The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout*. Electoral Studies Vol. 32 (2): pp. 344-359

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261379412001527>

Staatscommissie Rechtstaat (2024). *De gebroken belofte van de rechtsstaat. Tien verbetervoorstellen met oog voor de burger*. Den Haag: Staatscommissie Rechtstaat.

Steenvoorden, E. (2023). *Waarom woorden meer zeggen dan cijfers. Uiteenlopende betekenissen van (gebrek aan) politiek vertrouwen onder sociale groepen in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Tepić, M., Smits, A., el Moussaoui, N. & Cohen, L. Onderzoek & Statistiek. (2023). *Migratiemonitor 2023*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek.

<https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/migratiemonitor-2023>

van Bree, T., de Groot, H.L.F. Heyma, A., Jongeling, A., Premchand, Y., Verweij, E. & Vlaanderen, M. Gemeente Amsterdam (2024). *De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2024*. Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur in opdracht van Platform Economie Metropoolregio Amsterdam.

van Bree, T., de Groot, H.L.F., van Huis, M., Lankhuizen, M., Manshanden, W.J.J., Rodenburg, C.A. (2016). *De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2016*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur.

Van Oudenhoven-van der Zee, K. (2023). *50 jaar SCP: Op weg naar een empathische en veerkrachtige overheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Van Oudenhoven-van der Zee, K. (2024). *Lecture: Low Confidence in a High Trust Society*.

<https://www.youtube.com/watch?v=gjFtK7OEE50>

Vermeij, L. & Thijssen, L. (2024). *De leefwerelden van arm en rijk*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Vermeulen, F., Hartevelde, E. & Michon, L. (2020). *Opkomst in Amsterdamse buurt bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/opkomst-amsterdamse-buurt-gemeenteraadsverkiezingen-2018>

Vermeulen, F., Kaulingfreks, F. & Redan, S. (2023). *Lage lokale betrokkenheid en grote ongelijkheid. Onderzoek naar opkomst bij Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Hogeschool InHolland.

<https://openresearch.amsterdam/image/2023/1/9/onderzoek-naar-opkomst-amsterdamse-gemeenteraadsverkiezingen.pdf>

Vollaard, H., de Blok, L., den Ridder, J. & Jansen, G. (2022). *De lokale niet-stemmer*. Den Haag: Rijksoverheid. <https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2022/10/01/de-lokale-niet-stemmer>

Voogd, J. de & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland over buitenstaanders en gevestigden*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

<https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland>

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J. & van der Torre, A. (2023). *Eigentijdse Ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/03/07/eigentijdse-ongelijkheid>

Waldring, I., Crul, M. & Lelie, F. (2024). *Belonging and Boundary Work in Majority–Minority Cities: Practices of (In)Exclusion*. In: Social Inclusion.

Zmerli, S., & van der Meer, T. (2017) *Handbook on Political Trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Zuidervaart, B. (2023). *De Hoge Raad ontving duizenden brieven van burgers die zich 'soeverein' verklaren*. Trouw. <https://www.trouw.nl/binnenland/de-hoge-raad-ontving-duizenden-brieven-van-burgers-die-zich-soeverein-verklaren~bcado938/>

Zweegman, S., Kaulingfreks, F., Vermeulen, F., Redan, S., Rosalina, Z. & Ponzoni, E. (. 2023). *Grote afstand en grote betrokkenheid. Politieke participatie van jongeren in Amsterdam*. Link Jong Amsterdam. Amsterdam: Hogeschool InHolland.
<https://www.inholland.nl/onderzoek/publicaties/link-jong-amsterdam-grote-afstand-en-grote-betrokkenheid-politieke-participatie-van-jongeren-in-amsterdam>

Reflecties van auteurs De Atlas van Afgehaakt Nederland en de Wibautleerstoelhouder

Het gemeentelijk onderzoek Ondervertegenwoordigd Amsterdam brengt de Amsterdamse situatie van politieke ondervertegenwoordiging in beeld. De auteurs van *De Atlas van Afgehaakt Nederland* en de Wibautleerstoelhouder zijn gevraagd hierop te reflecteren.

Allereerst laat René Cuperus vanuit zijn sociologische en politieke expertise zien welke vormen van segregatie er in Amsterdam zijn ontstaan: kloven tussen kansarm en kansrijk, tussen stad en regio, tussen burger en overheid, en tussen expats en traditionele migrantengroepen. Hij werpt de vraag op hoeveel segregatie de Amsterdamse democratie eigenlijk kan weerstaan, in tijden waarin deze zowel een representatie- als een prestatiecrisis doormaakt.

Vervolgens zoomt electoraal geograaf Josse de Voogd verder uit en neemt hij de lezer mee de landgrenzen over. Wat maakt de stad zo anders dan de rest van Nederland? Wat doet dit verschil met de wederzijdse beeldvorming tussen stad en land? Hoe verhouden andere Europese hoofd- en grootsteden zich tot hun landen en in hoeverre lijken zij op Amsterdam?

Tot slot brengt Wibautleerstoelhouder en politiek filosoof Femke Kaulingfreks de lezer weer terug naar Amsterdam, naar de interactie tussen Amsterdammers en de gemeente. Ze laat je meekijken in een gesprek zonder gedeelde taal: overheid en burgers geven in hun onderling contact andere betekenissen aan dezelfde woorden, omgangsvormen en kennisbronnen. Een onderwerp dat zij de komende vier jaar als Wibautleerstoelhouder in nauwe verbinding met het Stedelijk Strategieteam verder zal onderzoeken.

Reflectie 1.

De kloven van Amsterdam

Om de kwaliteit van de Amsterdamse
democratie

*René Cuperus – auteur De Atlas van Afgehaakt
Nederland (2021)*

Amsterdam is een stad van vele kloven: kloven tussen kansarm en kansrijk, stad en regio, burger en overheid, expats en traditionele migrantengroepen, tussen *lovely jobs versus lousy jobs* en tussen aangehaakt en afgehaakt. Een stad getekend door eenzijdige leefwerelden en ongelijke kansen, die sociale samenhang en begrip tussen mensen in de weg dreigen te staan. Hoeveel segregatie kan de Amsterdamse democratie weerstaan? Wat kan de stad doen om de representatiecrisis en het ervaren tweederangsburgerschap te lijf te gaan? En in hoeverre heeft deze mini-global city eigenlijk zelf in controle op de marktkrachten achter de segregatie? De antwoorden hierop zijn te vinden in deze reflectie van René Cuperus, waarin hij de vele vormen van segregatie laat zien, aanreikt waar de onderliggende trends vandaan komen en hoe de Amsterdamse politiek aan zet is om samen met buurtgemeenschappen de afstand tussen de Stopera en de stad te verkleinen.

De kloven van Amsterdam

Om de kwaliteit van de Amsterdamse democratie

René Cuperus, auteur *De Atlas van Afgehaakt Nederland*

"Vraag: Hoe ongelijk is Amsterdam? Antwoord: Amsterdam staat bekend om zijn tolerante en progressieve houding, maar net als veel grote steden heeft het te maken met ongelijkheid op verschillende gebieden, zoals inkomen, onderwijs, en huisvesting. Hoewel er veel initiatieven zijn om deze kloof te verkleinen, blijft het een uitdaging."

- ChatGPT

"Want, doen we niks, dan dreigt het Londen-scenario. Het centrum wordt onbetaalbaarder, de middenklasse trekt weg en de armoede in de kwetsbaarste delen van de stad ruikt op. Onze stad kent van oudsher een grote gelijkmatigheid van bevolkingsopbouw, en dat staat onder druk."

- Burgemeester Femke Halsema

"Amsterdam is een stad, maar ook een land op zich, een kleine natie in een grotere. Het is een stad die bovendien steeds meer over het land wordt verspreid. Wie iets wil weten over de toekomst, kan het een niet zien zonder het andere."

- Geert Mak

Amsterdam is nooit een gelijke stad geweest. Tegenover de grandeur van de grachtenpanden stond vroeger de misère in de krottenwijken. In de 20e-eeuw ontstond voor de oorlog de trotse Amsterdamse traditie van de sociale woningbouw, gevolgd door de stadsvernieuwing in de oude buurten na de oorlog. Beiden kwamen de kansengelijkheid in de stad ten goede.

De heftige internationalisering in de afgelopen decennia heeft Amsterdam ongelijker gemaakt. *Mini-Global City* Amsterdam is getekend door nieuwe scheidslijnen en kloven. In Amsterdam zelf is de kloof van bubbels en langs elkaar levende werelden van kansrijken en kansarmen verscherpt. De kloof van de Nieuwe Economie met *lovely jobs* versus *lousy jobs*. De kloof tussen bijstandskinderen in Zuidoost en miljonairskinderen in Zuid. De kloof tussen expats en migranten.

Een kloof ook tussen stemmers en niet stemmers, 'aan- en afgehaakten'. De stad is gespleten geraakt door eenzijdige leefwerelden en ongelijke kansen, die sociale samenhang en onderling begrip tussen Amsterdammers in de weg dreigen te staan.

Ook lijkt zich een steeds grotere kloof af te tekenen tussen Amsterdam en de rest van Nederland, een kloof ook tussen Amsterdam en de omliggende regio, tussen oude en nieuwe Amsterdammers. Is Amsterdam niet de progressief-kosmopolitische enclave in het Land van Wilders geworden? Zorgwekkend is de kloof die zich tussen lokale politiek en burgers aftekent, tussen bestuur en stad. Veel jongeren, Amsterdammers met migratieachtergrond en expats staan op grote afstand van de (lokale) politiek. De verkiezingsopkomst in de welvarende binnenring van Amsterdam wijkt

dramatisch af van de opkomst in de buitenring van Amsterdam, wat vragen oproept over de representativiteit van de hedendaagse Amsterdamse (coalitie)politiek. Veel burgers ervaren een technocratiekloof tussen bestuur en stad, zijn verstrikt in vernederende regels en procedures en wantrouwen de (lokale) overheid.

Hoe is het, tegen dit decor, gesteld met de kwaliteit en de vitaliteit van de democratie in Amsterdam? Hoeveel kloven verdraagt een vitale democratie en lokale lotsgemeenschap? En wat kan er gedaan worden om het Amsterdams samenleven en (zelf)bestuur te verbeteren en versterken? Dat zijn de vragen waar dit essay in essentie om draait, een essay dat geïnspireerd is op de *Atlas van Afgehaakt Nederland*.

Progressieve enclave in het Land van Wilders?

Het heeft iets overzichtelijks om de kloof tussen Amsterdam en de rest van het land zwart/wit voor te stellen. In stereotypen en clichés. Amsterdam zou dan de hoofdstad van hoogopgeleiden zijn, die samen de Republiek Amsterdam vormen. Een progressief-kosmopolitische enclave in het nationaal-populistische Land van Wilders. Een afgezonderde republiek, waarin progressief-liberale waarden *woke* de toon aangeven, waar bijna niemand meer Nederlands spreekt omdat expats, internationale studenten en toeristen het stadsbeeld bepalen. Stad ook van creatieve innovatie, startups & hotspots, maar ook een mini-metropool met een donkere rand: als 'narcostad' zorgt Amsterdam voor heftige stadsproblemen, zoals ondermijning, ontploffingen en straatgeweld.

Maar zo makkelijk komt de werkelijkheid er niet vanaf. Naast en tegenover deze beeldvorming bestaan er heel andere realiteiten. Amsterdam heeft wijken waar geleefd wordt als in de kleinste dorpjes van Friesland. Er zijn straten waar iedereen elkaar kent, en naar elkaar omziet. Zie het verhaal over de 'Noorderparkkamer' in Amsterdam-Noord van Floor Ziegler in *Een Wereld van Gemeenschappen*. Amsterdam heeft ook postcodegebieden die allesbehalve *woke* zijn, maar waar de meeste mensen juist heel conservatieve waarden koesteren en waar de vrijheid om 'te zijn wie je wilt zijn' moeizaam aanwezig is. Vraag het aan Lale Gül. En er zijn wijken en buurtjes waar zelfs in *Amsterdam Diplomastad*, met meer dan 60% hoogopgeleiden, alleen maar laagopgeleiden wonen, zoals in delen van Amsterdam-Noord, 'het Rotterdam van Mokum'.

In veel opzichten is Amsterdam een uitvergroete microkosmos van Nederland als geheel. Veel Amsterdammers zijn import-Nederlanders. Al die hoogopgeleiden van Amsterdam zijn er gekomen via binnenlandse migratie. Twee universiteiten en een hogeschool zuigen massaal jongeren naar Amsterdam, en ook de *booming* Amsterdamse economie en internationale arbeidsmarkt veroorzaken die *braindrain* vanuit 'de regio'. Tegelijk zijn de mobiliteit en roulatie in Amsterdam enorm. De samenstelling van de bevolking is in permanente flux. Veel oud-Amsterdammers hebben de stad verlaten en praten plat-Amsterdams in Almere, Purmerend of Zaanstad. Ze wonen in de zogenaamde Metropoolregio Amsterdam, en pendelen voor werk of een visje op zaterdag op en neer naar Amsterdam-Stad. In Nieuw-West zie je rondom de Slotterplas dan weer het bruisende uitgaansleven van de Turks- en Marokkaans-Amsterdamse middenklasse zich ontwikkelen.

Verder is er een komen en gaan van expats, toeristen, internationale studenten en van voortdurend dolenden op een door grote schaarste en internationale marktkrachten bepaalde woningmarkt. De meest honkvaste Amsterdammers zouden, naar verluidt, de Marokkaanse Amsterdammers in Nieuw-West zijn. Die wonen het langst in hetzelfde huis in dezelfde buurt. Steeds opnieuw wordt

de stad ververst met bewoners die er vaak maar een jaar of drie, vier blijven. Het zijn vooral de internationale studenten en expats die van Amsterdam een dynamisch 'doorgangshuis' hebben gemaakt.

Toch kunnen we, bij alle nuancering en relativering, moeilijk om de constatering heen dat Amsterdam, als mini-*Global City*, een steeds ongelijkere stad is geworden. Met een hardvochtige ongelijkheid in levenskansen en gezonde levenskwaliteit. Tussen de *haves* met koopwoningen in de meer aangeharkte wijken, en de *have-nots* in de sociale huursector, dat steeds meer het afvalputje van alle sociale kwesties van de stad dreigt te worden.

Er gaapt een steeds grotere kloof in de stad, naar opleiding, inkomen, woongenot, levenskwaliteit, gezondheid, en dat ook: naar stemgedrag bij verkiezingen. Die kloof zal er – gegeven de huidige trends – eerder groter dan kleiner op worden. Plat gezegd: de Amsterdamse rijken worden rijker, de Amsterdamse armen worden armer. En de middengroepen en modale gezinnen voor wie op de Amsterdamse woningmarkt minder plek is, trekken weg. En dat heeft impact op de sociale cohesie en het onderling vertrouwen in Amsterdam en op de democratische gemeenschap van burgers die Amsterdam wil zijn. Zie ook de waarschuwing van burgemeester Halsema.

De kloof tussen 'afgehaakt' en 'aangehaakt'

In *De Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden'* (2021) van Josse de Voogd en René Cuperus (ondergetekende) wordt aan de hand van stemgedrag en sociaal-economische en culturele kenmerken en patronen vastgesteld dat aanzienlijke delen van de bevolking zich hebben afgekeerd van de gevestigde politiek. Dat wil zeggen van de traditionele bestuurspartijen. Men stemt niet (meer) of men stemt op 'buitenstaander'- of anti-establishment-partijen.

Aanzienlijke delen van de bevolking voelen zich niet langer vertegenwoordigd of gerespecteerd door de gevestigde (Haagse) politiek. Dit geldt, zo laat correlatie-onderzoek van Pon & Telos zoals uitgevoerd voor *De Atlas van Afgehaakt Nederland* zien, sterker naarmate men lager of middelbaar opgeleid is, ongezonder is, over een migratieachtergrond beschikt, dan wel verder weg woont van de Randstad. De paradox is dat juist die mensen die sterker zijn aangewezen op overheid en politiek, die daar meer van afhankelijk zijn, op de grootste afstand van de politiek staan, het meest het 'geloof in politiek' als instrument voor lotsverbetering zijn kwijtgeraakt.

Data suggereren dat er sprake is van een *opleidingskloof* en een *gezondheidskloof* tussen mensen met meer of minder sociaal, cultureel, financieel en politiek kapitaal. Tussen hen die zijn 'afgehaakt' en hen die zijn 'aangehaakt'. Een kloof ook, zo laat SCP-onderzoek, aangehaald in *De Atlas van Afgehaakt Nederland*, zien, tussen hen die het goed gaat in het persoonlijk leven en die het de goede kant zien uitgaan met Nederland. En hen met wie het persoonlijk niet florissant gaat, en die toekomst-pessimistisch aankijken tegen de richting waarin de Nederlandse samenleving koerst.

Nu in de perceptie van velen sprake is van een gelijktijdige representatiecrisis en prestatiecrisis van de gevestigde politiek, zien we dat niet langer alleen de onderkant van de samenleving is 'afgehaakt', maar dat ook brede groepen in het politieke en sociologische midden voor anti-establishment partijen kiezen, zoals bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in Nederland (november 2023), met een ongekend grote uitslag voor de rechts-radicalen PVV van Geert Wilders.

In een perfecte storm van een gelijktijdige 'input- en output-legitimiteitscrisis' van politiek en bestuur (toeslagenaffaire, gascrisis Groningen, wooncrisis, asielopvang, jeugdzorg, oneerlijke energietransitie) vervalt het *unique-selling-point* van bestuurspartijen, namelijk betrouwbaar bestuur, en ontstaat electorale ruimte voor niet-bestuurspartijen.

'Ondervertegenwoordigd Amsterdam'

In *Ondervertegenwoordigd Amsterdam* heeft de afdeling Onderzoek en Statistiek (O&S) van de gemeente Amsterdam op een inzichtelijke manier de Amsterdamse verschillen in politieke participatie en stemvoorkeur geanalyseerd en in kaart gebracht. Daaruit rijzen sterke beelden op en komen belangrijke vragen aan de orde over het functioneren van de Amsterdamse democratische samenleving.

Zo vallen de afwijkingen van Amsterdam op ten opzichte van het gemiddelde van Nederland (en de Metropoolregio Amsterdamse, de MRA, die als geheel meer op doorsnee Nederland lijkt dan Amsterdam zelf). Amsterdam is in belangrijke mate een hoogopgeleiden-stad geworden, met een groeiend aantal 'kapitaalstapelaars' (O&S). Dat zijn stellen academische professionals met veel cultureel kapitaal (opleiding en netwerken) en financieel kapitaal.

Verder is Amsterdam door migratie en globalisering een 'meerderheid-minderheid' stad geworden, waarin geen enkele herkomstgroep de kwantitatieve meerderheid heeft. De stad kent een sterke mate van segregatie, die tegelijk sociaal-economische en woningmarktsegregatie is. Grofweg loopt de kansengelijkheids- en brede welvaarts kloof tussen binnen en buiten de ring (A10).

Met dien verstande dat met name in Amsterdam-Noord enkele oude volksbuurten binnen de ring liggen, het 'Rotterdam van Amsterdam', waar veel lager opgeleiden niet-progressief op rechts-populistische partijen stemmen. En buiten de ring, in Amsterdam-Nieuw West en Zuidoost, wonen bovengemiddeld veel Amsterdammers met een migratieachtergrond. Met name Surinaamse, Ghanese, Turkse en Marokkaanse Amsterdammers.

Uit het O&S onderzoek blijkt dat de stem van Amsterdammers uit de stadsdelen buiten de ring minder doorklinkt in de gekozen raad. Kiezers met een migratieachtergrond hebben sterk het gevoel niet gehoord en gezien te worden, wat zich vertaalt in stemmen op partijen als Denk en BIJ1, maar vaker nog in niet-stemmen. Dit geldt sterker nog voor de tweede-generatie migranten. Er is sprake van een massale perceptie van discriminatie en uitsluiting en tweederangs burgerschap bij Amsterdammers met een migratieachtergrond. Uit de rapportage schreeuwt een 'representatiecrisis migratie'.

'Ondervertegenwoordigd Amsterdam' krijgt zo een duidelijker gezicht. Niet-stemmers en niet op de bestuurspartijen cq collegepartijen stemmende Amsterdammers zijn vaker te vinden in de stadsdelen buiten de ring. De collegepartijen steunen grotendeels op de electorale steun van hoogopgeleid, welvarend Amsterdam binnen de ring, waar de opkomst groot en stabiel is. Ook al is er relatief veel diversiteit in de gemeenteraad bij de gevestigde partijen, dit blijkt zich niet direct te vertalen in politiek vertrouwen en politieke participatie (aanhaken) buiten de ring.

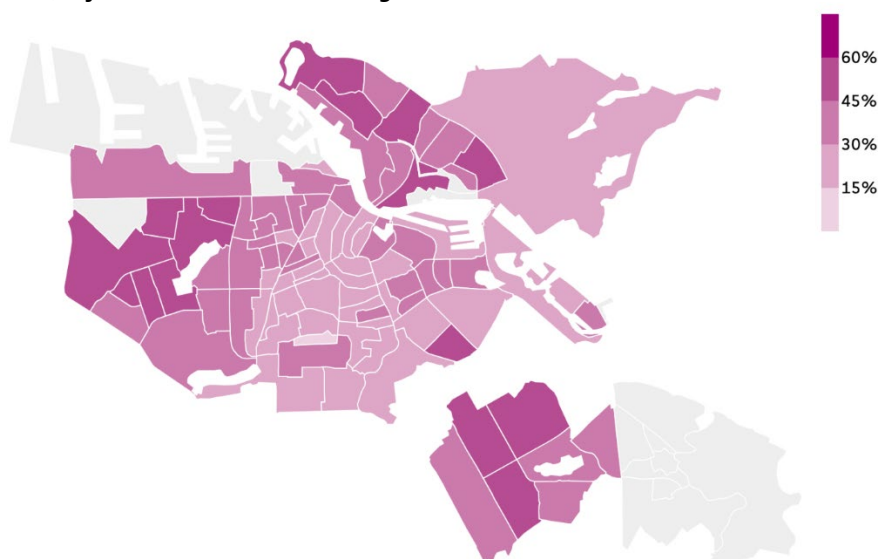
Een speciale casus van 'afhaken' vormt in Amsterdam het grote aantal expats, arbeidsmigranten en EU-inwoners (meer dan 10% van het electoraat). Bekend is dat zij, voor zover ze mogen stemmen

na 5 jaar verblijf in Nederland, veelal weinig binding hebben met de Nederlandse en Amsterdamse politiek. Zij laten een lage opkomst bij verkiezingen zien, wat terug te voeren is op taal- of kennisproblemen en tijdelijk verblijf. Dit vraagt om een specifieke agenda van betrokken burgerschap.

Vervolgonderzoek van *De Atlas van Afgehaakt Nederland* laat zien dat het niet alleen de 'onderkant van de samenleving' is die afhaakt van bestuur en politiek. Het gevoel van politiek wantrouwen en maatschappelijk onbehagen is wijder verbreid en complexer geworden. Nogal wat ondernemers (van MKB tot multinational) zijn als gevolg van dwingende regelgeving vanuit Brussel en Den Haag aan het afhaken van de traditionele politiek. Zie de implosie van CDA en VVD als symbool daarvan. 'Salon-populisme' wordt wel gebruikt als term voor het dedain voor de (lokale) politiek zoals men dat soms aantreft in juist de meest welvarende en kansrijke kringen van de stad, zoals de Amsterdamse ondernemers in De Koninklijke Industriële Groote Club.

Ook blijkt dat veel mensen die aan traditie hechten, aan structuur en houvast, moeite hebben met de snelheid van maatschappelijke veranderingen en de door het politiek bestuur opgelegde 'transities' en leefstijlinterventies, zoals op het terrein van klimaat, gender en diversiteit. Daartegenover staan veel jongeren die zich niet herkennen in de traditionele partijen, instituties en praktijken en juist actief 'af- en aanhaak-gedrag' laten zien in de vorm van activisme en collectieve actie. Zoals bij *Extinction Rebellion* of pro-Palestina demonstraties op de universiteiten.

Figuur 1. Aandeel stemmen op buitenstaanderpartijen ((PVV, SP, FvD, PvdD, 50PLUS, DENK, BBB, Ja21, BIJ1) bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021

Bron: Kiesraad / bewerking O&S

De kloof van Amsterdam

Uit *Ondervertegenwoordigd Amsterdam* komt in zekere zin een bevestiging naar voren van het geschetste beeld uit *De Atlas van Afgehaakt Nederland*. Ook al gaat het ook hier niet om een dichotoom verhaal in zwart/wit tinten, toch rijst ook uit de Amsterdamse data een duidelijk herkenbaar beeld op van Gevestigden naast Buitenstaanders.

En dit betreft geen willekeurige verdeling over de Amsterdamse bevolking, maar laat zich harder en minder hard relateren aan sociaaleconomische en demografische kenmerken en scheidslijnen. Het gaat hier om met elkaar overlappende verschillen in welvaart, gezondheid, opleiding en stemgedrag. Zie daarvoor uitgebreider de Atlas. Drie tamelijk recente koppen uit *het Parool* spreken boekdelen over Ongelijk Amsterdam.

- *Leefwereld van armste en rijkste Amsterdammers nog verder uit elkaar - en vooral de rijken leven in een bubbel* (5 april 2024).
- *Kansenongelijkheid in Amsterdam: wie in Zuid wordt geboren, staat met 5-0 voor* (28 januari 2023).
- *Amsterdammer zit nog even vast in eigen sociale bubbel: Kans op polarisatie* (13 april 2023)

Uit deze *Parool*-artikelen, die zijn gebaseerd op rapporten van SCP (2023) en CBS (2023, 2024), rijst een massief beeld op van ongelijkheid, segregatie, polarisatie en naast elkaar heen leven. De kansengelijkheid in de stad is groot en groeiende. Die kloof versterkt zichzelf, want mensen die in relatieve armoede leven komen al snel in een neerwaartse spiraal terecht, terwijl blijkt dat juist rijke Amsterdammers meer exclusief met elkaar optrekken dan andere Nederlanders met een hoog inkomen en vermogen. 'Op scholen, in de buurt, in de familie en op het werk ontmoeten ze vooral mensen die op hen lijken' (SCP, 2023).

Er is bij deze kloofvorming sprake van elkaar versterkende effecten. Want bedrijven komen daarheen waar veel hoogopgeleiden wonen (Randstad, Brainport Eindhoven), en dat trekt weer nieuwe hoogopgeleiden aan. Dit zijn academische professionals werkzaam in de financiële sector, de zakelijke dienstverlening en ict-bedrijven, de Nieuwe Economie.

Voorals de woningmarkt (koop en dure huur) is de grote ongelijkmaker. Rijke, hoogopgeleiden worden rijker door overwaarde, en bedrijven regelen dure woningen voor hun expats. Dit maakt de stad steeds onbereikbaar voor lagere inkomens, en ook de middeninkomens die een brug kunnen slaan tussen lage en hoge inkomens, verdwijnen meer en meer uit de stad.

Wat zich wereldwijd afspeelt, hebben we ook in Amsterdam zien ontstaan. In de succesvolle *global cities* heeft zich een groeiende bovenlaag gevormd van goed verdienende tweeverdieners. Veel oorspronkelijke bewoners zijn, samen met de vroegere maakindustrie en hun Amsterdamse accent, vertrokken uit de stad. Die wonen inmiddels in Almere of Purmerend. Daarvoor in de plaats kwam een nieuwe groep laagbetaalde werknemers, meestal (arbeids)migranten, die in de *low service sector* werken ten behoeve van welvarend Amsterdam (horeca, detailhandel, oppas - en hondenuitlaat-services, flietsbezorgers). De samenstelling van de Amsterdamse bevolking is daarmee ingrijpend veranderd. 'Van een volkse gezinsstad werd Amsterdam een jongeren- en migrantenstad' (Van Engelen).

Aldus kan men de *Kloof van Amsterdam* schetsen. Een kloof van langs elkaar levende leefwerelden van kansrijken en kansarmen. Een kloof die de Nieuwe Economie genereert tussen hoogopgeleide professionals in de financiële sector en de ICT, tegenover mensen die in kwetsbare flexibele banen werken in de *low service sector*. Een kloof tussen expats en migranten. Een kloof tussen stemmers en niet stemmers, 'aan- en afgehaakten'. Een kloof tussen dynamische, florerende stadsdelen en minder leefbare en veerkrachtige stadsdelen.

Dit alles lijkt het samenlevingsweefsel van Amsterdam in zo'n sterke mate te ondergraven en aan te tasten, dat het London-scenario opdoemt van een 'on-Nederlands verdeelde, ongelijke en naast elkaar levende stad', waarvan het de vraag is hoe deze stad zichzelf democratisch kan besturen.

Hier dient zich een urgente situatie aan. Hoe deze trends te keren, weg van ongelijkheid, polarisatie en gebrek aan onderling vertrouwen en respect? Welke toekomstagenda van de stad Amsterdam gaat deze kloof verkleinen en ontregelen? Wie gaat de langetermijneffecten van internationaal, nationaal en lokaal beleid op deze kloofvorming (en de vermindering ervan) in beeld brengen? Welke gemeentelijke agenda gaat op de kortere termijn de impact en effecten van deze kloof beperken en in zo goed mogelijke banen leiden? Laten we daarvoor eerst nog iets beter inzoomen op de variëteit van Amsterdam.

De Amsterdamse variëteit

Het Amsterdam van 2024 kent een ongelooflijke veelkleurigheid aan bewoners en bezoekers. Wie een uurtje op het Museumplein, in Zuidoost of op de Zuidas rondloopt, komt zo'n beetje de hele wereld tegen, mensen met vrijwel alle in de VN verzamelde nationaliteiten. Amsterdam bruist als internationale handels- en toeristenstad en als nationale hoofdstad. De vraag dringt zich zelfs op of Amsterdam niet te veel bruist. Is de historische binnenstad nog leefbaar voor Amsterdammers, of louter vermaakscentrum voor drommen massatoeristen?

De leefbaarheid van de grachtengordel wordt bedreigd door het *Venetië-syndroom*: een stad geheel ingericht voor toeristen, maar vijandig tegenover de eigen inwoners. Hoe vermijden we het scenario van *Grand Hotel Europa*, waarbij Amsterdam nog louter Museumstad is? Hoe voorkomen we dat Amsterdam ten onder gaat aan het eigen succes, aan haar sexappeal en populariteit, maar ook aan haar vulgaire imago van drugs en seksuele exploitatie? Er zijn grenzen aan de internationale absorptiecapaciteit van het huidige Amsterdam, ook al omdat de sociaaleconomische ongelijkheid en het politiek wantrouwen in de stad, deels onder invloed van de internationalisering van de stad, sterk toenemen. En dat politiek wantrouwen is sterk ongelijk verdeeld tussen verschillende groepen Amsterdammers.

Eefje Steenvoorden heeft onderzoek gedaan naar vier groepen Amsterdamse burgers met sterk uiteenlopend politiek vertrouwen: Zuidas-advocaten, een babyboom bridgeclub, marktkoopmannen en ROC-studenten. In het kort kan met het verschil in politiek (zelf)vertrouwen als volgt omschrijven:

- De *Zuidas-advocaten* prijzen zich gelukkig als inwoners van Nederland, en relativeren politieke problemen
- *Bridgeclub-senioren* beseffen dat zij het goed hebben en hun kinderen ook, maar dat een deel van de samenleving het minder heeft getroffen
- *Marktkooplui* noemen zichzelf "de onderlaag" en voelen zich kwetsbaar voor de grillen van de overheid en voor regelingen die voor hun uit de lucht komen vallen en hen hard treffen.
- *ROC-studenten* voelen zich politiek buitenspel staan door de ongelijkheid in het onderwijssysteem en discriminatie in de samenleving.

Politieke belevingswerelden van theoretisch en praktisch opgeleiden lopen aldus sterk uiteen. 'De marktkooplui en de ROC-studenten voelen zich niet vertegenwoordigd en ervaren een grote afstand tot de politiek. In deze groepen kennen ze persoonlijk slachtoffers van de Toeslagenaffaire.

“Bij de studenten merkte ik bijna apathie, ze voelen zich buitenstaander”. (Eefje Steenvoorden, uva.nl/NRC)

In hun boek *Making the Middle-Class City* laten Willem Boterman en Wouter van Gent (UvA) zien hoe Amsterdam zich in de afgelopen veertig jaar gevormd heeft tot de bruisende middenklasse-stad van professionals die het nu is. In de afgelopen 40 tot 50 jaar is de bevolkingssamenstelling van heel Nederland, en in het bijzonder van Amsterdam, enorm veranderd. Boterman en van Gent verklaren deze veranderende bevolkingssamenstelling vanuit economische herstructurering. Een postindustriële diensteneconomie produceert ‘hoogopgeleide professionals in de dienstensector met een hoog aandeel cultureel kapitaal, die welvarend kunnen zijn maar niet behoren tot de economische elite van Nederland en zorgt ervoor dat de traditionele arbeidersklasse krimpt. Dit fenomeen vindt ook in andere landen plaats.’

Onbesproken in de discussie over de Ongelijke Stad zijn vaak de harde krachten van de (globale) markt: wie zit eigenlijk aan de knoppen van Amsterdam? Wie bepaalt de trends? Wie is *in control*? Het gemeentelijk woonbeleid legt het niet zelden af tegen projectontwikkelaars en onroerend goed-cowboys. Hoe de ontbrekende systeemwereld van mondiale marktkrachten, postindustrialisering en internationale projectontwikkeling waarop de gemeente maar beperkt greep heeft, in de analyse te betrekken? En welk tegenspel kan desondanks geboden worden?

Boterman en Van Gent laten zien hoe de opkomende professionele middenklasse steeds meer de lokale politiek domineert en zo zelf de drijvende kracht wordt achter sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in de stad, vooral gesymboliseerd door de afname van sociale huur en de opmars van koop en midden huur, en de verzwakking van de positie van de traditionele PvdA en het succes van liberale partijen (D66, VVD).

Daarmee is van alles gezegd over de hoogopgeleide professionals die momenteel de Nieuwe Economie van Amsterdam domineren, ik zoom in dit essay nog kort in op drie, deels overlappende, andere groepen Amsterdammers:

1. oud-Amsterdammers in Almere;
2. expats in Amsterdam,
3. Amsterdammers met een migratieachtergrond.

1. Oud-Amsterdammers ‘haken af’ in Almere

Een flink aantal inwoners van Almere kampt met een onzeker bestaan en economische marginaliteit. De groei van het aantal inwoners dat zich in een kwetsbare positie bevindt wordt veroorzaakt door factoren zoals de flexibilisering van de arbeidsmarkt, het gebrek aan passende gezondheidszorg en de toename van woononzekerheid (wachtlijsten in de sociale huursector, het gemis aan betaalbare woningen).

Ook zorgen de open economie van Nederland en oorlogen en conflicten in de wereld ervoor dat de inwoners van Almere steeds weer nieuwe burens krijgen. Denk aan arbeidsmigratie, asielmigratie en de opvang van inwoners uit Oekraïne. Dit doet een groot beroep op het assimilatie- en aanpassingsvermogen van inwoners en zorgt ervoor dat de sociale samenhang in buurten en wijken onder druk komt te staan. (Bron: *Veerkracht van Almere*, Platform31, Movisie, Verwey-Jonker)

Er is in Almere sprake van wantrouwen bij een deel van de inwoners ten aanzien van de gemeente en dit wantrouwen werkt door naar maatschappelijke organisaties, die worden gezien als het

verlengstuk van de overheid. De organisaties die direct contact hebben met inwoners moeten meermaals aangeven dat zij niet van de gemeente zijn. De lage opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is een andere indicatie van dit wantrouwen. In dit verband wordt wel van 'afhaken' gesproken.

Voorlaag opgeleide Nederlanders die zichzelf als 'gewone mensen' beschouwen, lijken zich door politiek en overheid onvoldoende gezien, gehoord en gerepresenteerd te voelen. Ofwel: juist de mensen die de overheid het meest nodig hebben, en er waarschijnlijk het meest mee in aanraking komen, hebben het minste vertrouwen in de overheid. Ze ervaren een neerbuigende behandeling, en door de taal die ambtenaren en politici gebruiken – bijna altijd hoger opgeleiden – voelen ze zich op afstand gezet. Voor hen is dit het zoveelste bewijs dat politiek en overheid ver afstaan van de vragen, zorgen en noden die hen in hun dagelijkse leven bezighouden.

Dat alles vertaalt zich, zeker ook in Almere, in opkomst- en stemgedrag bij verkiezingen. Lager opgeleiden stemmen relatief vaak niet of zij stemmen op anti-establishment- en buitenstaanderspartijen. Daarnaast zijn er frustraties onder bewoners over hun deelname aan recente participatieprocessen (uit: *Veerkracht van Almere*, Platform31, Movisie, Verwey-Jonker).

In dit verband wordt wel gewaarschuwd voor het 'Almere Syndroom': in alle steden, maar vooral in zogenaamde *new towns* is er veel aandacht voor nieuwe ontwikkelings- en bouwprojecten ten koste van sociale kwaliteit in de achterblijvende stadsdelen. Beleidsmakers zijn vaak beter in stenen dan in mensen. Beter in verduurzaming en zonnepanelen dan in gemeenschapsvorming. Veel trends in de woningbouw en het stedelijk beleid gaan ten koste van leefbaarheid, veiligheid en het sociale. De status, het geld en de energie gaan naar 'bouwen, bouwen, bouwen' en 'verduurzamen, verduurzamen, verduurzamen'. Dit gaat niet altijd gelijk op met aandacht voor leefbaarheid en veiligheid, iets wat in een kwetsbare stad als Almere zichtbaar wordt.

2. De bubbel van Amsterdamse expats

De relatie tussen expats en lokale politiek is een apart vraagstuk. Expats (inclusief veel internationale studenten) hebben door hun vaak tijdelijk verblijf in Amsterdam niet zelden een beperkte (ver)binding met de stad. Door onbekendheid, desinteresse of de taalbarrière ervaren zij vaak een grote afstand tot de stad en de lokale politiek. Het gaat hier niet om een kleine bevolkingsgroep, zeker niet als deze geconcentreerd woont in bepaalde buurten en straten. EU-burgers en inwoners zonder Nederlandse nationaliteit die minimaal 5 jaar in Nederland wonen vormen ruim 10% van het electoraat. Bij hen is sprake van een lage opkomst bij verkiezingen, vooral veroorzaakt door taal- of kennisproblemen.

De vraag is of dat wezenlijk te veranderen valt, en of bij expats niet juist op maatschappelijke participatie moet worden ingezet in plaats van op politieke participatie. Dan draait het vooral om stedelijk burgerschap: contact en communicatie met expats daar waar zij wonen, werken, recreëren, of waar hun kinderen op school zitten (vaak niet veel langer dan 5 jaar).

Dat is precies de oproep die burgemeester Halsema deed. Zij riep expats op niet in de eigen bubbel te blijven zitten, maar zich in te zetten voor de buurt waarin ze leven en onderdeel van de Amsterdamse gemeenschap te worden. "Als je een *international* bent en in deze stad voor een langere periode komt wonen: aard hier ook echt. Zorg dat je je inzet voor je buurt. Tegelijkertijd is het een deugd als je de taal van je land leert spreken." (AT5's *Het Gesprek met de Burgemeester* 21 april 2023).

Inderdaad, laat expats zich niet isoleren en afzonderen van de stad of buurt waarin zij wonen en leven, maar betrek hen bij activiteiten, of doe een beroep op hen om zich medeverantwoordelijk te voelen voor de stad. Zet bij expats vooral in op burgerschap, vrijwilligerswerk, maatschappelijke democratie rondom de sferen waarin zij opereren: wonen, werk, onderwijs, buurt en straat.

Amsterdam wordt bevolkt door nieuwkomers van over de hele wereld, met langer of korter verblijf. Hoe onder die condities een politieke gemeenschap te vormen, burgers te representeren in lokale politiek? Veel meer zal het er dan om gaan om een menswaardig, veilig en leefbaar leven te garanderen en organiseren voor zoveel mogelijk mensen. Door het gebruik van publieke voorzieningen zo rechtvaardig mogelijk te organiseren, door burgers toegang te geven tot klachtrecht en juridische bescherming in levenssferen van wonen, werk, gezondheid, voor als rechten worden geschonden. Dat wil zeggen: democratie met recht op volwaardig burgerschap als kern.

3. De representatiecrisis van Amsterdammers met migratieachtergrond

Expats mogen dan een complexe groep Amsterdammers zijn voor de lokale democratie, waar het gaat om burgerschap en gemeenschapsvorming, dat geldt ook in sterke mate voor Amsterdammers met een migratieachtergrond, juist zij die vaak al hun leven lang in Amsterdam wonen, de tweede en derde generatie.

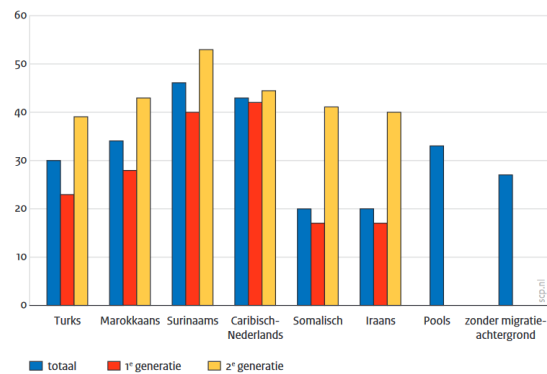
Als iets duidelijk wordt uit *Ondervertegenwoordigd Amsterdam*, dan is het dat kiezers met een migratieachtergrond in grote getalen het gevoel hebben door stad en bestuur niet gehoord en gezien te worden. Amsterdammers met een migratieachtergrond hebben veel vaker het gevoel dat politici niet adequaat opkomen voor hun specifieke belangen in vergelijking met Amsterdammers zonder migratieachtergrond. Het gevoel erbij te horen, je niet gediscrimineerd te voelen, jezelf te herkennen in de politiek en in politici, zijn belangrijke redenen voor mensen met migratieachtergrond om wel of niet te participeren of te gaan stemmen.

Dit geldt sterker nog voor de tweede- en derde generatie migranten. Uit het rapport schreeuwt een 'representatiecrisis migratie'. Er is sprake van een massale perceptie van discriminatie en uitsluiting en tweederangs burgerschap bij Amsterdammers met een migratieachtergrond. En dit ondanks de relatief grote diversiteit van de Amsterdamse gemeenteraadsfracties en het aanbod van partijen als Denk en BIJ1.

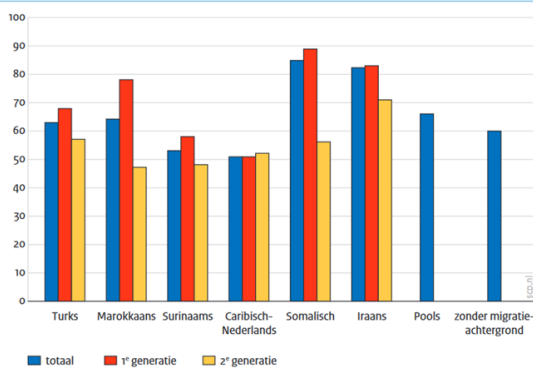
Mensen met een migratieachtergrond die al langer in Nederland zijn of in Nederland zijn geboren, zijn relatief somber over het politieke systeem en ervaren vaak discriminatie vanwege hun afkomst. We stuiten hier op de zogenaamde integratie-paradox bij de tweede generatie met migratieachtergrond. Hoe succesvoller mensen met een migratieachtergrond in Nederland zijn, hoe vaker ze discriminatie ervaren vanwege hun afkomst, zo laat onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) zien.

Figuur 2. Ervaren discriminatie en vertrouwen in de Nederlandse regering, naar herkomstgroep en generatie

(Heel) vaak discriminatie in Nederland van personen met een migratieachtergrond, naar herkomstgroep en generatie, personen van 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

(Heel) veel vertrouwen in de Nederlandse regering, naar herkomstgroep en generatie, personen van 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Dit kan te maken hebben met het feit dat de succesvol geëmancipeerde tweede generatie veel beter geïnformeerd is over de Nederlandse politiek en het publieke debat. Er zou voor andere groepen ook sprake kunnen zijn van een 'dubbele vervreemding'. Niet alleen voelen die Amsterdammers met een migratieachtergrond zich om culturele redenen niet gezien door de (vaak) hoogopgeleide autochtone academici die beleid en politieke cultuur bepalen, maar als vaak lager of middelbaar opgeleiden kijken zij ook nog eens af van de diploma-democratie.

Al staat daar tegenover dat progressieve hoogopgeleiden zich juist wel sterk voorstaan op diversiteit en inclusie (de zogenaamd woke-attitude), wat weer een reden is voor laagopgeleide Amsterdammers zonder migratieachtergrond, zoals die in buurten in Amsterdam-Noord, om in grote aantallen PVV te stemmen. 'Zet de Nederlander weer op 1'-protest tegen vermeend voorrangbeleid voor 'niet-Nederlanders', zoals statushouders bij de woningtoewijzing.

Is politiek er niet voor mensen met een migratieachtergrond? Die vraag laat zich stellen aan de hand van een studie van Jaco Dagevos en Floris Vermeulen naar de politieke attitude van migranten, *Is politiek voor iedereen?* (2024). Hun onderzoek laat zien dat veel Nederlanders met een migratieachtergrond de politiek, met name de Haagse politiek, als weinig divers ervaren. Daarbij gaat het niet alleen om herkomst, huidskleur of religie, maar ook om kenmerken als klasse, gender en opleiding. Respondenten uit hun onderzoek merken op dat de meeste politici afkomstig zijn uit hogere maatschappelijke klassen en theoretisch zijn opgeleid, en als gevolg daarvan de bevolking niet goed representeren en kunnen representeren. "Het ontbreekt aan ruimte voor zowel personen als opvattingen die recht kunnen doen aan de verhalen, behoeften en belangen van bepaalde religieuze en etnische groepen. Dat doet afbreuk aan het idee door de politiek te worden

vertegenwoordigd. Het wordt als uitsluiting ervaren en draagt bij aan het gevoel dat deze groepen geen onderdeel zijn van het systeem en er geen deel van uit mogen maken. Het tast daarmee ook de geloofwaardigheid van de politiek aan.”

Hoe processen van in- en uitsluiting werken aan de onderkant van de multiculturele samenleving, wordt duidelijk in het boek *Ben je verdrietig als ik doodga?* (Nicolas Lunabba, 2024) over Zweedse migrantenwijken. Dat laat zien welke wederzijdse afwijzing er bestaat tussen de Zweedse samenleving en “jonge, bruine en zwarte moslimmannen, die direct worden weggezet als bendelid, terrorist of verkrachter”. De in slecht onderhouden, gevaarlijke flatwijken weggestopte klassenmaatschappij vloekt met het Zweedse zelfbeeld. “Zweden zien zichzelf als uitzonderlijk en lijden aan het groothedswaanzinnige idee dat ze leven in de beste van alle beschavingen en de meest verlichte, gelijkwaardige natie (...) Het is bovendien een door en door geïnstitutionaliseerd land, waar de regels, formuleren, wachtlijsten en sociale codes een systeem vormen. Wie niet meedoet, belandt ‘tussen de paragrafen’ (Lotte Jensen, *Volkskrant*)”.

Een reset van migratie en integratie?

Een van de belangrijkste opdrachten van Amsterdam, van bestuur en stad, is om het divers en multicultureel samenleven in een ‘meerderheid-minderheid’-stad, waarin geen enkele herkomstgroep de numerieke meerderheid heeft, opnieuw te doordenken en nieuw leven in te blazen. Voor een aanzienlijk deel loopt die opdracht parallel met het verkleinen van de (kansen)ongelijkheid in de stad, in het verkleinen van de afstand tussen binnenring en buitenring. Het Amsterdamse Masterplan Zuidoost, Samen Nieuw-West en de Aanpak Noord in het kader van het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid kunnen daarvoor een gouden kans bieden, maar zijn tegelijk een risico.

Er dient opnieuw nagedacht te worden over integratie en divers samenleven: bij alle verschillen, wat verbindt ons? Hoe de ‘leidende’ cultuur van democratie, rechtstaat, rechten en plichten van de verzorgingsstaat, grondrechten, antiracisme en anti-discriminatie en wederzijds respect te garanderen en te communiceren? Wordt (super)diversiteit niet juist door deze leidende spelregels van de samenleving begrensd?

Gegeven de uitkomsten, lijkt een reset van migratie, integratie, acceptatie en divers samenleven urgent geboden. Dat zal niet eenvoudig zijn, omdat sprake is van gescheiden werelden tussen hoog en laagopgeleiden in de stad, en juist progressieve hoogopgeleiden (zie CBS) de grootste naar binnen gekeerde bubbel blijken te vormen.

Er is een reset noodzakelijk van beide kanten. Een nieuw vergelijk tussen binnenring en buitenring, waarbij stigmatisering en stereotypering over en weer moeten worden vermeden. Tegelijk kan deze reset niet voorbijgaan aan, en pas op langere termijn succesvol zijn, als reële stadsproblemen worden benoemd en geadresseerd. Zoals de ontwrichtende en ondermijnende drugseconomie en criminaliteit in de ‘probleembuurt’. Of het liberalisme-probleem van de antiwesterse radicale islam in een westerse liberale democratie. Maar daartegenover staat de legitieme claim van kansengelijkheid en representatie in politieke en maatschappelijke instellingen door Amsterdammers met een migratieachtergrond. Zie de positieve uitwerking van Keti Koti en de snel gegroeide aandacht voor het slavernijverleden op gevoelens van achterstelling en gebrek aan respect en erkenning.

Bij een dergelijke reset moet gewaakt worden voor stigmatisering en zwart/wit-tweedelingslogica. Er is veel in de Amsterdamse dagelijkse werkelijkheid dat clichébeelden ontregelt. Zie de luxeuze Turkse restaurants en het succesvol multicultureel ondernemerschap langs de Sloterplas en in Zuidoost: hoezo kwetsbare wijken? Pas vooral op voor een 'koloniaal' denkschema: de kansrijken interveniëren top-down bij de kanslozen; binnenring helpt buitenring; de kunstmatige wereld van de goed-fout-statistiek.

Alles valt of staat bij wederzijds respect. Zo'n reset van multicultureel (politiek) samenleven zou een belangrijk onderdeel moeten zijn van een Amsterdamse agenda die de kloven in eigen stad wil ontregelen en bestrijden.

Om de kwaliteit van de Amsterdamse democratie: 9 suggesties voor een Amsterdamse agenda

Zoals alle succesvolle en attractieve wereldsteden ondergaat Amsterdam een heftige impact van de internationalisering. Positief en negatief. Van massatoerisme tot nieuw internationaal cultureel en wetenschappelijk talent. Van een ontspoorde onroerendgoedmarkt tot aan de geweldsorgie van de internationale drugseconomie. Amsterdam en de omliggende metropoolregio groeiden uit tot een van de top 5 meest dynamische, welvarende en innovatieve agglomeraties van Europa.

1. Bevorder de goede internationalisering en rem de foute af

Hoe de 'goede' internationalisering te bevorderen en de 'foute' internationalisering af te remmen? De Amsterdamse mini-metropool staat op een driesprong. Gaat Amsterdam met de flow mee, gaat het tegen de flow in of stuurt ze de flow bij? Kiest het voor '*laissez faire*', voor de wilde, ongeremde internationalisering van Amsterdam? Gaat het zich offensief of defensief opstellen tegenover de globaliserende wereld? Of slaagt Amsterdam erin de internationaliseringsdruk op een eigen manier te temmen en te kanaliseren, en via slimme interventies toch zichzelf te blijven in de 21ste-eeuw?

2. Vermijd het Londen-syndroom

En hoe vermijdt Amsterdam het '*Londen-syndroom*', de voortgaande ontwikkeling in de richting van een 'middenklasse-loze' stad, waar verpleegsters, leraren en politieagenten op meer dan een uur forenzen van hun werkplek af wonen. Overkomt Amsterdam passief de globalisering, met de onstuitbare komst van internationale marktpartijen en het grote geld en dus perverse ongelijkheid in de stad? Of kunnen de relatief egalitaire steden van Noordwest-Europa (Kopenhagen, Stockholm, Berlijn, Hamburg, Amsterdam) de globalisering offensief tegemoet treden en toch zichzelf blijven?

Cruciaal is dat zoveel mogelijk Amsterdammers, plus de omliggende regio, profiteren van de verdere expansie en internationalisering van Amsterdam. Wat heeft een dakloze uit Almere aan de metropoolvorming van *Great Amsterdam*? Dat zal niet vanzelf goed gaan, gelet op ontwikkelingen in Londen of metropolen in Amerika en Azië. Hoe kan 'metropool-in zakformaat' Amsterdam, hierop een uitzondering vormen? Dat kan alleen als de sociale en publieke voorzieningen van de stad overeind blijven, en met name aan de onderkant de beschavingsgrenzen worden bewaakt en beschermd. Met betaalbare huisvesting, gespreide welvaart, een hoge kwaliteit van leefbaarheid van de publieke ruimte in alle stadsdelen en (deel)gemeenten, beperkte (kansen)ongelijkheid en duurzaam verantwoorde mobiliteit voor inwoners en bezoekers.

3. Voorkom banlieus en gated communities

Zoveel is zeker, Amsterdam moet koste wat kost het scenario van een pervers ongelijke stad zien te voorkomen. Geen onoverbrugbare kloof tussen arm Amsterdam en rijk Amsterdam. Geen *banlieus* en *getto's*, geen *gated communities*. Het gemeentebestuur van 'ongelijk investeren voor gelijke kansen' (wethouder Moorman) is daarop een cruciale reactie. Ook de meerjarige programma's voor Zuidoost, Noord en Nieuw-West zijn een gouden kans (met lange adem) om de trend naar een hyper-ongelijke stad te doorbreken, en voor een reset van erkenning en integratie van Amsterdammers met een migratieachtergrond. Urgent is een Amsterdamse agenda van herstel van vertrouwen en gemeenschapsvorming voor het onschadelijk maken van de kloven van Amsterdam.

4. Erken de beperkte reikwijdte en representatie van de gemeentepolitiek

Waar het gaat om de kwaliteit van de Amsterdamse democratie, zijn een aantal conclusies uit het *Ondervertegenwoordigd Amsterdam* onderzoek van niet te onderschatten betekenis. Zij stellen vast dat er al met al een smallere kiezersbasis voor de coalitiepartijen in de gemeenteraad is: het opkomstpercentage daalt, plus men stemt minder op coalitiepartijen. Die twee mechanismen leiden tot een fors kleinere representatie van de Amsterdamse bestuurspartijen.

Ook stellen ze vast dat de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam een duidelijk geografische component heeft: de stem van stadsdelen buiten de ring klinkt minder door in de gekozen raad. Ze concluderen dan: "De Amsterdamse coalitie bestaat de laatste twintig jaar vrijwel volledig uit partijen uit de categorie gevestigden, met als uitzondering de SP in 2010-2018. Coalitiepartijen in de Amsterdamse gemeenteraad hebben in de loop der jaren een steeds smallere kiezersbasis gekregen. Dat is vanuit het oogpunt van de legitimiteit en representativiteit van de lokale politiek een aandachtspunt."

Deze representatieproblemen van de gevestigde Amsterdamse politiek zijn uiterst serieus te nemen. Het dramatische verschil in stemgedrag tussen stadsdelen in Amsterdam, dat teruggevoerd kan worden op sociaaleconomische klasse, erkenning en welbevinden, ondermijnt de democratische basisnotie dat elke Amsterdammer (mee)telt. Niet alleen Amsterdammers met een migratiegrond, maar ook veel jongeren en Amsterdamse expats staan op grote afstand van de formele politieke partijdemocratie, van Stopera en bestuur. Hoeveel energie is er (binnen en buiten verkiezingstijd) om deze groepen daadwerkelijk te integreren in de politieke democratie?

5. Reset het multicultureel samenleven

Uit de data blijkt een enorm multicultureel integratieprobleem. Er is bij Amsterdammers met een migratieachtergrond een massaal gevoel van niet-erkenning, van non-representatie en tweederangs-burgerschap. Dat is de echte tijdbom onder de Amsterdamse lokale democratie. Ook al omdat er ook culturele ambivalentie bestaat aan de kant van de gevestigden tegenover met name de niet-westerse, orthodox-autoritaire cultuur die veel migranten met zich mee dragen, en dus een wederzijds geïntensiveerd samenleven (tegenover het *de facto* gesegregeerd naast elkaar leven van nu) niet als vanzelf zal gaan.

6. Maak en denk gemeenschappen!

Een strategie kan zijn om de kwetsbare politieke democratie te compenseren met maatschappelijke participatie. Uit vervolgonderzoek van de *Atlas van Afgehaakt Nederland* in Arnhem (Presikhaaf en Geitenkamp) en in kleine Friese *mienskip*-dorpen in Noordoost-Friesland (omgeving Dokkum) komt

één simpele conclusie: *Maak en denk gemeenschappen!* Voor welbevinden en brede welvaart is erkenning van mensen binnen een gemeenschap van levensbelang. Ook en juist in de moeilijkste wijken, ook en juist met de moeilijkst bereikbare inwoners, zoals daklozen en expats.

Dat betekent, zoals de Noorderparkkamer in Amsterdam-Noord heeft laten zien dat gemeenschapshuizen in wijken en buurten cruciaal kunnen zijn. Liever buurtparticipatie dan burgerparticipatie. Hoe meer gemeenschap mensen ervaren, hoe gelukkiger ze zijn. Dit vraagt eerder om respectvolle gemeentelijke dienstverlening, en om een herwaardering van samenlevingsopbouw en sociaal werk in buurten en bij woningcorporaties, dan om opkomstbevordering bij verkiezingen.

7. Zie de technocratische kortsluiting tussen bestuur en burger onder ogen

Het vraagstuk van vitale Amsterdamse democratie is niet alleen een complex verhaal over (ontbrekende) sociale cohesie, nieuwe scheidlijnen en kloven, en gemeenschapskracht - de vraagzijde van politiek en bestuur. Er is ook een probleem met de aanbodzijde van politiek en beleid. Men zou dit de 'technocratie-kloof' tussen beleid en samenleving kunnen noemen. Hoe bevrijden we ons uit de systeemcrisis van het openbaar bestuur en krijgen we én gelukkiger burgers én gelukkiger ambtenaren?

8. Laat alle beleid een maatschappelijke reality test ondergaan

Bestuurlijk Nederland, in Den Haag en Amsterdam, is te veel gaan samenvallen met een grootstedelijke hoogopgeleiden-democratie, met vaak weinig empathisch contact met uitvoerende ambtenaren en praktisch opgeleide inwoners, of zelfs daarop neerkijkend. Het 'beeldscherm-beleid' van hoogopgeleide beleidsmakers op departementen en stadskantoren mist te vaak een maatschappelijke *reality test*. Men is te veel op de eigen binnenwereld van hiërarchische ambtelijke verhoudingen, regels en budgetten gericht.

Ondanks alle goede bedoelingen is de kloof tussen beleid en uitvoering nog altijd gigantisch. In nogal wat ambtelijke organisaties stapelt men beleid op beleid, zonder leervermogen en beheer. De grote kloof tussen beleidsmakers en samenleving blijft gevoed worden door top-down technocratie, en burgers worden niet zelden vernederd in technocratisch-juridische systemen.

9. Dicht de kloof tussen 'Stopera-logica' en stadslogica

De trend is eerder verdere verwetenschappelijking van beleid (big data) in plaats van vermaatschappelijking van beleid, waardoor de geabstraheerde afstand tot de ervaringen en verhalen van burgers alleen maar toeneemt. Temeer ook omdat de inbreng van praktisch uitvoerende frontlinie-*street-level* collega's, de ogen en oren van de stad, nog altijd op weinig status en aandacht mag rekenen in de grote kantoorgebouwen. Durf radicaal vanuit burgerperspectief naar de Stopera te kijken, en steeds de potentiële kloof tussen 'Stopera-logica' en de logica van de Stad in het zicht te houden.

De Progressief-Amsterdamse-Paradox

Tot slot, en als nabrander: Amsterdam moet met zichzelf in het reine komen over wat ik de Progressief-Amsterdam-paradox noem. Die paradox bestaat uit twee zelfkritische vragen:

- Hoe kan een stad die tegelijk zo progressief tevreden is met zichzelf, en die er het trotse zelfbeeld van de met elkaar solidaire Republiek Amsterdam op nahoudt, toch zo enorm ongelijk zijn in levenskansen. Waarom is Amsterdam wel progressief, maar *in the end* niet sociaal?
- Hoe kan een stad die cultureel-progressief is, tegelijk zo laconiek zijn over grootscheepse migratie die ontegenzeggelijk een influx van antiwesterse, niet-progressieve waarden met zich mee brengt? Superdiversiteit, tot hoever en in welke mate?

Bronnenlijst

- Arink, P. (september 2023). *Alleen maar open deuren in onderzoek naar niet-stemmers in Arnhem*. Arnhem: Arnhemsche Courant. <https://arnhemschecourant.nl/alleen-maar-open-deuren-in-onderzoek-naar-niet-stemmers-in-arnhem/>
- Boterman, W., Van Gent, W. (2023). *Making the Middle-class City: The Politics of Gentrifying Amsterdam*. Berlijn: Springer.
- Dagevos, J. & Vermeulen, F. (2024). *Is politiek er voor iedereen? Een onderzoek naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij personen met een migratieachtergrond*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- De Bruijn, D., Engbersen, R., Cuperus, R. (2023-2025). Project Karavaan van Afgehaakt Nederland. Gemeenschapsonderzoek Movisie in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- De Voogd, J., Cuperus, R. (2021). *De Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Engbersen, R., Uyterlinde, M., Baart, J. ... Van Yperen, P. (2023). *Sociale veerkracht van Almeerders. Advies over de sociale staat van Almere*. Den Haag: Platform31. Utrecht: Movisie, Verwey-Jonker Instituut.
- Gemeente Amsterdam (november 2023). *Amsterdam telt steeds meer 'kapitaalstapelaars'*. Amsterdam: Onderzoek & Statistiek. <https://onderzoek.amsterdam.nl/artikel/amsterdam-telt-steeds-meer-kapitaalstapelaars>
- Gemeente Amsterdam (september 2023). *Trendverkenning Vertrouwen Burger-Overheid*. Amsterdam: Stedelijk Strategieteam. <https://openresearch.amsterdam.nl/page/103263/trendverkenning-vertouwen-burger-overheid>
- Jensen, L. (mei 2024). *In 'Ben je verdrietig als ik doodga?' schetst Nicolas Lunabba een ontluisterend beeld van de Zweedse omgang met migranten*. Amsterdam: Volkskrant. <https://www.volkskrant.nl/boeken/recensie-in-ben-je-verdrietig-als-ik-doodga-schetst-nicolas-lunabba-een-ontluisterend-beeld-van-de-zweedse-omgang-met-migranten-b2d6df42/>
- Milikowski, F. (2018). *Van wie is de stad. De strijd om Amsterdam*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Ombudsman Metropool Amsterdam (2024). *Burn-out bureaucratie. Jaarverslag 2023*. Amsterdam: Ombudsman Metropool Amsterdam.
- Sevil, M. (april 2023). *Amsterdammer zit nog even vast in eigen sociale bubbel: 'Kans op polarisatie'*. Amsterdam: Parool. <https://www.parool.nl/amsterdam/amsterdammer-zit-nog-even-vast-in-eigen-sociale-bubbel-kans-op-polarisatie-bf565427/>
- Sevil, M. (januari 2023). *Kansenongelijkheid in Amsterdam: wie in Zuid wordt geboren, staat met 5-0 voor*. Amsterdam: Parool. <https://www.parool.nl/amsterdam/kansenongelijkheid-in-amsterdam-wie-in-zuid-woordt-geboren-staat-met-5-0-voor-b8f32ce3/>
- Van Engelen, M. (2024). *De stad. Het verhaal van Amsterdam van 1980 tot vandaag*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Reflectie 2.

A-typisch, maar strak in het jasje

Een reflectie op Amsterdam in Nederland en Europa

Josse de Voogd – auteur De Atlas van Afgehaakt Nederland (2021)

Amsterdam is eigenlijk de meest atypische gemeente van Nederland. Josse de Voogd laat zien waardoor dit komt. Daarbij lijken de historische gegroeide bevolkingssamenstelling en de "krappe" gemeentegrenzen bepalende factoren. Daarnaast laat hij zien welke electorale patronen tussen stad en land zichtbaar zijn in andere Europese hoofdsteden. Welke kloven en debatten zien we nationaal en internationaal opdoemen tussen een agenda-settende, stedelijke voorhoede en een soms rancuneus ommeland? De rode draad is de formulering van een antwoord op de vraag wat de bepalende factor is voor electorale patronen: opleidingsgroepen, herkomstgroepen, economische sectoren of toch vooral de stadsgrenzen zelf?

A-typisch, maar strak in het jasje

Een reflectie op Amsterdam in Nederland en Europa

Josse de Voogd, auteur van De Atlas van Afgehaakt Nederland

Amsterdam als minst gemiddelde gemeente van Nederland. Dat concludeerde Bureau Louter (2019) op basis van een hele reeks demografische gegevens. Wat maakt Amsterdam zo anders? Of valt het juist wel mee? Hoe uit zich het verschil als het gaat om politieke kleur? Welk onbegrip leeft er tussen stad en land? En hoe verhouden andere grote steden zich tot hun land?

De progressieve metropool

Een van de factoren waarin Amsterdam sterk afwijkt van de rest van Nederland is de verkiezingsuitslag. Partijen met een progressieve, groene en kosmopolitische inslag zoals GroenLinks-PvdA, D66, Volt en Partij voor de Dieren, evenals partijen met nadrukkelijke aandacht voor Nederlanders met een migratieachtergrond, zoals DENK en BIJ1, doen het substantieel beter dan elders in het land. De vier nieuwe coalitiepartners, PVV, VVD, NSC en BBB, behaalden daarentegen op Saba na nergens in Nederland zo'n laag percentage als in Amsterdam.

In meerdere landen is te zien hoe grote steden progressief afsteken tegenover een conservatiever, rechtser en/of populistischer achterland. De linkse oriëntatie van Amsterdam is niet nieuw. Het was altijd al het bolwerk van de PvdA en van de communistische CPN en later GroenLinks. In andere landen is de progressieve trend meer recent. Parijs en Stockholm klaptten meer recent om naar de progressief-linkse kant. Dit terwijl op het Franse en Zweedse platteland de rechts-populistische partijen winnen. Links was in Zweden vanouds sterker buiten de steden, waar zich ook de meeste industrie bevindt. Een transitie is waar te nemen waarbij progressief links meer gaat leunen op steden met sterke kennissectoren in plaats van industriële. Het maakt dat Amsterdam links was en links blijft, de regio Rijnmond en het oosten van Groningen verrechtsten, terwijl steden die leunen op de overheid, kennis en cultuur, van Stockholm tot Amsterdam, progressiever zijn gaan stemmen, soms gevolgd door welvarende randgemeenten. Nieuwe scheidslijnen tekenen nieuwe kaarten, waarbij opleidingsniveau steeds meer de grote verdeler wordt.

Een progressieve linkse hoofdstad tegenover een conservatief achterland is echter geen universeel gegeven. Madrid blijft vooralsnog rechtser dan Spanje. Dat Spaanse steden zich vaak rechtser aftekenen dan hun omgeving komt deels door woonvoorkeuren van een rechtse elite. Deze is meer stedelijk georiënteerd blijven leven en niet zoals in menig ander land naar suburbane woongebieden vertrokken. Het zijn eerder de buitenwijken en voorsteden die links stemmen, waarbij rijk en rechts en arm en links in Spanje sterker samenvallen dan bij ons. Daarnaast is centralisme en regionalisme in Spanje een belangrijke tegenstelling. Het is rechts en het is Madrid dat de macht naar het centrum trekt, terwijl links meer ruimte biedt voor autonomie van regio's als Baskenland en Catalonië. Qua politiek-cultureel klimaat, historie van havens en industrie en de worstelingen met toerisme lijkt Barcelona wellicht eerder op Amsterdam. Tot slot doet ook de samenstelling van de woningvoorraad ertoe. In Stockholm, Parijs en Madrid is er in vergelijking met Amsterdam weinig sociale woningbouw te vinden in de centrale stadsdelen. Dit maakt dat er vanouds vooral sprake is

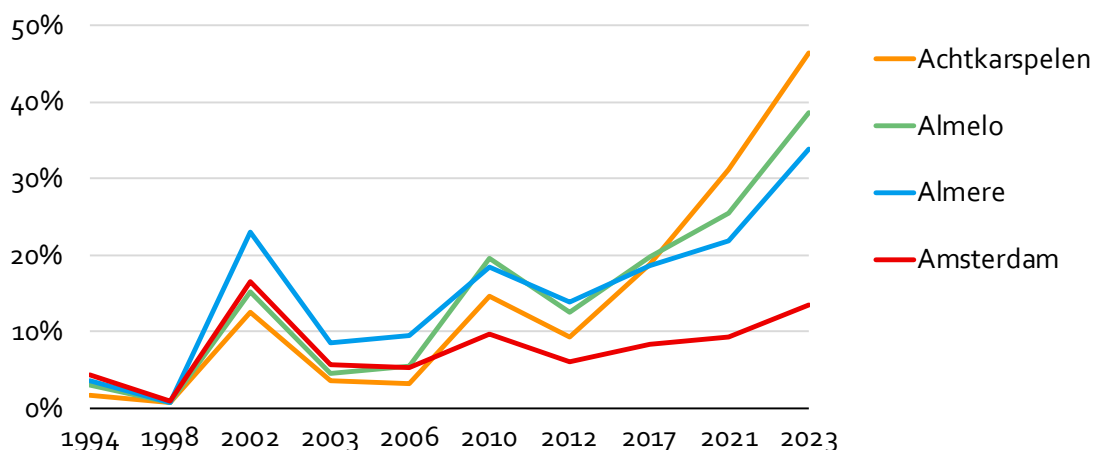
of was van een linkse ring aan arbeiderswijken langs de periferie van de steden terwijl de kern rechtser stemt of stemde.

Periferisering van onbehagen

Ondanks het progressieve en linkse imago is het rechtspopulisme zeker niet afwezig in Amsterdam. Vooral in wijken verder van het centrum, zoals Nieuw-Sloten en De Aker en de tuindorpen in Noord wordt relatief veel op de PVV gestemd. En ook in Amsterdam was de groei van de partij bij de laatste verkiezingen aanzienlijk. Maar ten opzichte van het landelijke gemiddelde voor rechtspopulistische partijen is de algemene trend over de jaren heen in Amsterdam wel neerwaarts. Ook dat geldt over de grens, in bijvoorbeeld Antwerpen en Parijs. De Centrum Democraten scoorden in de jaren negentig in Amsterdam nog ver boven hun landelijke gemiddelde. De Lijst Pim Fortuyn deed het in 2002 in de hoofdstad even goed als landelijk. De PVV zit daar echter ver onder. Dat geldt vanzelfsprekend ook voor de BoerBurgerBeweging, zouden we deze partij ook tot deze politieke familie rekenen. Over de jaren heeft het zwaartepunt van deze partijen zich verplaatst van stadswijken naar suburbane gebieden, en verder het land in naar industriële regio's en plattelandsgebieden; van Amsterdam, via Almere en Almelo naar Achtkarspelen. De proteststem is gesuburbaniseerd en geperiferiseerd.

Deels komt dit door het pregnanter worden van nieuwe maatschappelijke thema's die burgers, kiezers en regio's verdelen. Oude scheidlijnen, zoals religie en links versus rechts, maken plaats voor nieuwe, zoals kosmopolitisch versus nationalistisch. Polarisatie spitst zich toe op thema's als globalisering, Europese eenwording, migratie, diversiteit en bijvoorbeeld de transitie van Zwarte Piet. Regenboogzebrapaden en omgekeerde vlaggen symboliseren deze tegenstellingen. Verschillende werelden staan tegenover elkaar, welke geregeld worden gelinkt aan stad versus platteland. Dit alles is in een stroomversnelling geraakt met de onrust over stikstof en de opkomst van de BBB. Tegenover de grote steden, die van oudsher relatief veel aandacht krijgen, heeft zich een luide tegenbeweging gemanifesteerd vanuit de regio.

Figuur Aandeel rechts-populistische partijen, 1994-2023

Data van Kiesraad, bewerking Josse de Voogd, 2023

Een andere reden voor de verschuivende patronen is dat de samenstelling van de stad over de tijd is veranderd. Waar in het verleden de steden vaak armer waren dan hun ommeland en eerder de

hogere middeninkomens vertrokken, is deze verhuisstroom gaandeweg van karakter veranderd. Tegenover de zichtbare opbloei van de stad staat het subtiele verval van woonerven in de suburbane gebieden. Het zijn nu vaker de lagere en lagere middeninkomens die de sprong van Amsterdam naar bijvoorbeeld de zogenoemde 'groeikernen' zoals Almere maken. Enerzijds nemen deze mensen zelf hun stemgedrag mee. Anderzijds kan het proces het stemgedrag in de gemeenten waar men naar toe trekt beïnvloeden. Mensen zien daar hoe ontwikkelingen vanuit de stad die men achter zich had gelaten (soms als 'witte vlucht') ook in de suburb opduiken. Opvallend is de verkleuring van de groeikernen van VVD en D66; de partijen van de meest optimistische kiezers, aldus onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (2018); naar PVV, de partij met de meest pessimistische kiezers. De sprong naar een randgemeente blijft voor een deel van de verhuizers een vorm van opwaartse mobiliteit. Maar voor anderen is het een onvrijwillige keuze, ingegeven door de dure en krappe woningmarkt in de grote stad. De grote dure stad wentelt haar onbehagen als het ware af op de regio. En achter positieve macro cijfers van bloeiende regio's gaat ook het individuele leed van verdringing schuil. De kinderen van het oorspronkelijke minder welvarende autochtone electoraat, in hun kielzog gevolgd door de kinderen van mensen met een migratieachtergrond, duiken op in Purmerend, terwijl de tuindorpen veryuppen en naar GroenLinks opschuiven.

In Amsterdam blijken het dan ook vaker de oudere kiezers te zijn die op de PVV stemmen. Dit werd zichtbaar toen 70-plussers tijdens de Coronapandemie per brief mochten stemmen. Buiten de Randstad kwam echter een ander beeld naar voren. In het oosten van Groningen waren het juist de jongere kiezers die massaal PVV en FvD stemden, terwijl de ouderen eerder de PvdA trouw bleven. Te verwachten valt dan ook dat de kloof tussen grootstad en periferie de komende jaren verder zal verscherpen. Dit door een mix van demografische veranderingen en de grotere nadruk van nieuwe tegenstellingen onder jongere kiezers.

Nuances bij de kloof

Anderzijds behoeft de genoemde kloof tussen stad en land nuance. De meeste Nederlanders wonen niet in Amsterdam of Staphorst. De meeste Nederlanders wonen in een middelgrote plaats die niet eenvoudig bij stad of platteland valt in te delen. De meerderheid van de Nederlanders woont in grote dorpen en kleine of middelgrote steden. Zeg alles van maatje Lichtenvoorde tot Alkmaar. En nogal eens zijn deze plekken niet zo politiek uitgesproken. Daarnaast zijn zowel steden als dorpen onderling ook weer verschillend, en bovendien intern divers. Tegenover progressieve studentensteden staan industriesteden met een andere politieke kleur. En het platteland blijkt verre van homogeen. Er zijn rijke en arme dorpen, 'aangehaakte' en 'afgehaakte' dorpen, en bijvoorbeeld dorpen onder invloedssfeer van steden die ook hun politieke kleur aannemen. Denk aan de GroenLinks gezinde dorpen in Waterland.

Een andere nuance is dat verschillen tussen gebieden meer of minder kunnen opvallen afhankelijk van de statistieken in relatie tot gebruikte grenzen. Ten dele is Amsterdam ook zo afwijkend omdat de gemeente vrij klein is in relatie tot het grotere verstedelijkte gebied onder haar invloedssfeer. De stad zit strak in haar jasje. Voor wonen, werken, uitgaan etc. doen de gemeentegrenzen er vaak weinig toe. Een uitgezoomde blik doet anders naar Amsterdam kijken. Qua typologieën van wijken is Amsterdam in wezen incompleet. Het mist de doorgaans grote ring van naoorlogse buitenwijken met vooral laagbouw en een demografie en stemgedrag veel dichterbij het landelijk gemiddelde (de Voogd, 2017). Deze liggen in aangrenzende buurgemeenten of nog verder nadat eerst water en groenzones volgen. Naast vooroorlogse tuindorpen en naoorlogse flatwijken binnen de

gemeentegrens, bevindt 'Ondervertegenwoordigd Amsterdam' zich in wezen ook in de woonefwijken uit de jaren tachtig in Hoofddorp en Purmerend. Wijken in deze satellietsteden, zoals Overbos en Purmer-Noord, verhouden zich in zekere mate tot Amsterdam zoals Lindenholt-West voor Nijmegen of Beijum voor Groningen. En zo zijn Vinex-wijken als Saendelft (Zaanstad) en Almere-Poort wat Schuytgraaf voor Arnhem is en is Het Gooi vergelijkbaar met de hoger gelegen vilawijken van Arnhem en Nijmegen. Wie de centrale delen van Groningen, Arnhem of Nijmegen uitsnijdt, zal een vergelijkbare demografie en stemgedrag vinden als de Gemeente Amsterdam. Studenten, alleenstaanden, starters en GroenLinks, Volt en D66, met hoge en lage inkomens, dure koop of sociale huur, en weinig midden. En zelfs in kleinere stadjes als Middelburg, Culemborg en Roermond gaat dat op en vinden we een complete waaier van wijken die danwel sterk GroenLinks, of PVV, of Denk of VVD kleuren. In die zin is Amsterdam toch minder bijzonder. Het is meer de grotere versie van menige andere stad, alleen ligt de buitenste ring wijken in dit geval buiten de formele gemeentegrens.

Ook internationaal zien we dat het veel uitmaakt hoe grenzen lopen. Het verschillend benaderen van grenzen, metropoolregio's en invloedssferen doet de grootte en het belang van steden over- en onderschatten. En beïnvloedt ook hun politieke karakter. Bij Berlijn zijn een aantal aangrenzende plaatsen, denk aan Spandau, dat vergelijkbaar ver van het centrum ligt en groot is als Haarlem, al lang geleden binnen de gemeente- of in het Berlijnse geval deelstaatsgrens komen te liggen. Dat maakt dat in Berlijn, ondanks het alternatieve en linkse karakter, toch de christendemocraten de grootste kunnen worden, leunend op vooral de buitenwijken. De gemeente Parijs zit juist heel strak in de gemeentegrenzen; in feite de oude stadsomwalling. Deze grens loopt zo strak dat we de omringende gemeenten meestal als vanzelfsprekend deel zien van Parijs. Men spreekt over de 'Parijse banlieues' als het gaat over deze wijken, terwijl we over Heemskerk niet spreken als 'de Amsterdamse banlieues'. In het Amsterdamse geval verschilt het in hoeverre nabije plaatsen een sterke eigen identiteit hebben; Volendam is anders dan Hoofddorp. Er ontvouwt zich een Groot-Amsterdam, maar de afbakening is diffuus.

Roltrap, bubbel en voorhoede

Hoewel in inwonertal dus gering is Amsterdam onbetwist de dominante grote stad en centrum van een grotere stedelijke regio. En daarmee eerder een Londen, Parijs of Wenen dan een Bern of Berlijn. En daarmee in haar functie ook groter dan de slechts 5% van de inwoners van Nederland. Met haar rol is de stad meer een radar/scharnier in een nationaal en internationaal netwerk, dan een afgebakende plek met een stabiele bevolking, zoals in menige kleinere plaats nog wel het geval is. Het is in grote mate een doorgangsoord. Mensen komen en gaan. Vanuit en naar de rest van het land en de wereld. Opvallend daarin is dat de bevolking met een migratieachtergrond, zoals dat heet, steeds vaker de populatie is die er juist al langere tijd woont. Voor velen is wonen in de stad een al dan niet tijdelijke roltrap in de carrière, op de liefdesmarkt, qua zelfontplooiing (Planbureau voor de Leefomgeving, 2015). Veel bewoners zijn relatief kansrijk. Kansrijk is overigens niet altijd rijk, maar vaak wel met een goede uitgangspositie, en daarmee vaak optimistisch als het gaat om het wereldbeeld.

De stad mag dan wel vergelijkbare typologieën kennen als andere steden, waardoor de kloof qua stemgedrag en demografie wat kleiner is dan soms wordt aangezet. Er is echter wel een groot verschil in schaal, massa en in invloed. De typologieën, danwel bubbels, zijn in Amsterdam een stuk groter dan elders. En dit maakt het eenvoudiger om in deze bubbel te blijven en de andere bubbels

ook niet meer te kennen. Het is in menige wijk een stuk verder fietsen naar een stembureau met een andere politieke kleur dan in Roermond. En de Leefbaarometer van Binnenlandse Zaken (2019) laat grotere stukken zien waar de leefbaarheid als goed wordt ingeschat, en elders grotere stukken waar deze laag is, terwijl veel andere plaatsen in Nederland meer een 'mengelmoesje' zijn. Ofwel de grote hoofdstad is ingezoomd niet altijd zo divers als haar imago. Menig woon- werk- en schoolmilieu in middelgrote plaatsen en randgemeenten zal er op allerlei vlakken; etnisch, nationaliteit, opleiding, inkomen en levenskansen; diverser uitzien.

Wat de stad mede doet afwijken van andere regio's is de aanwezigheid van veel instituties en van veel inwoners die 'toonaangevend' zijn. Zo woont een groot deel van de journalisten in Amsterdam en zijn er veel mediabedrijven gevestigd. Ook veel andere instellingen hebben de stad als vestigingsplaats, maar hebben een landelijke uitstraling, denk aan musea en theaters. De stad is vaak referentiepunt in de media, politiek en onderzoek. Dit sluit niet altijd aan bij de verhoudingen in Nederland. Nederland is een land van veel midden. Zowel qua wonen als qua politieke opinies. Qua politieke meningen is de samenleving een normaalverdeling en de mediane kiezers van GroenLinks en PVV zullen elkaar treffen op een buurt BBQ aan een woonerf in Nieuwegein. De toonaangevende groepen lijken zich echter wel vaker te bevinden in geprofileerde bubbels en woonplekken. En roepen ook weer geprofileerde tegenkrachten op. In een gematigd land ontstaat zo alsnog een sterke polarisatie.

De veronderstelde Amsterdamse bubbel is vaak kop van jut. Amsterdam en Amsterdammers bespotten is een populaire bezigheid. Grotendeels is dat onschuldige folklore. Maar soms ligt het ook gevoeliger. Als het gaat om de aandacht voor verzakte woningen. Of als de stad, met haar 5% inwoners van Nederland, een meerderheid van bepaalde cultuursubsidies opstrijkt. Of als het gaat om aandacht voor representatie en diversiteit. Want hoe goed heeft men zicht op die thema's in de gemeente die het minst een afspiegeling van Nederland is en waar trends heel anders zijn?

Engagement, onbegrip en relatieve deprivatie

Amsterdam huist vanouds een progressieve voorhoede als het gaat om debatten over ongelijkheid, emancipatie en representatie. De vrije, vrijzinnige, multiculturele havenstad is voor vele minderheden hun thuis en/of toevluchtsoord geworden. Tegelijk kent de stad veel tegenstellingen en zichtbare sporen van het verleden, waaronder het koloniale. Het maakt het tot de natuurlijke habitat voor deze debatten. Anderzijds staat de bijzondere gepolariseerde samenstelling van de bevolking soms in de weg bij gemaakte analyses. De stad is magneet voor het meest kansrijke deel van Nederland. Naast de al aanwezige stedelijke bovenlaag zijn er veel kansrijke succesvolle mensen uit de rest van Nederland naar toe getrokken. Deze groepen zijn relatief vaak (maar niet uitsluitend) autochtoon. Daarnaast is er een relatief grote bevolking met een oorspronkelijke migratieachtergrond. Vaak nog in een proces van emancipatie en sociale mobiliteit en nog niet in dezelfde mate als de oorspronkelijke autochtone bevolking gesuburbaniseerd. Onder de kwetsbare bewoners is een duidelijke oververtegenwoordiging naar migratieachtergrond. Vaak wordt discriminatie en uitsluiting ervaren, impliciet dan wel expliciet. 'Ondervertegenwoordigd Amsterdam' binnen de gemeentegrens blijkt vaak Amsterdam met een niet westerse migratieachtergrond. De combinatie met een van de meest succesvolle, assertieve en overgerepresenteerde stukken autochtoon Nederland leidt tot contrasten en soms ongemak. Een deel van de kansrijke groep, vooral degenen betrokken in sociaal-culturele milieus, toont vaak

engagement met de andere groepen in de stad, naast dat de bevolking met een migratieachtergrond zelf emancipeert.

Dit engagement leidt soms dan weer tot verwarring en irritatie met de rest van het land. Deels gaat het om een cultureel conservatieve tegenreactie. En deels gaat het om het niet herkennen van de geschetste tegenstellingen (de Voogd, 2019). Want wit autochtoon Amsterdam wordt soms als maat genomen voor héél wit en autochtoon Nederland. Zonder verschil tussen de Grachtengordel en de Drents-Groningse Veenkoloniën. En wit Amsterdam is, met nog wat uitzonderingen in bijvoorbeeld de tuindorpen en uiterst Nieuw-West, vooral succesvol Nederland. In Amsterdam valt daardoor klasse en kleur vaak samen, veel sterker dan in een Heerlen of Oost-Groningen. In Amsterdam gaan witte kinderen vaak naar het vwo, wat dan in contrast staat met de leerlingen met een migratieachtergrond, waaronder het vmbo domineert. Maar buiten de G4 domineert het vmbo ook nog altijd onder autochtone kinderen. In Amsterdam krijgen kinderen vaak een hoog schooladvies, dat vaak ook nog eens een stuk hoger is dan de citotoets uitwijst. Assertieve ouders praten het schooladvies vaak omhoog. Dat geldt vooral voor de hogeropgeleiden, die in Amsterdam vaker autochtoon zijn. Zo ontstaat een voorsprong op kinderen met een migratieachtergrond. Hun vermeende onder advisering is dan ook geregeld onderwerp van gesprek als het gaat om kansenongelijkheid in het onderwijs. Dit beeld van onder advisering naar migratieachtergrond valt echter anders uit wanneer de rest van Nederland in ogenschouw wordt genomen en sociale klasse wordt meegenomen. Bij gelijke klasse of cito score worden autochtone kinderen zelfs vaker ondergeadviseerd. Hier lijkt sprake van een 'regionalisering van feiten'. Kijken naar Nederland of kijken naar Amsterdam binnen haar gemeentegrenzen geeft daadwerkelijk andere onderzoeksresultaten. Dat speelt ook bij representatie. Ook de Franse geograaf Guilluy (2020) wees op het contrast in engagement van de witte stedelijke bovenlaag met de migrant in de stad versus met het buitengebied, ook in relatie met de opstand van de gele hesjes aldaar. Het is eigenlijk vooral de witte stedelijke bovenlaag die zo afwijkt van de rest, ten opzichte van de mede-stadsbewoner van kleur en de autochtoon elders in het land. Menige Amsterdammer beschouwt een instituut bijvoorbeeld als te wit, maar menige 'provinciaal' ziet vooral een oververtegenwoordiging van witte hogeropgeleide progressieve extraverte Amsterdammers, en ziet zichzelf ook niet gerepresenteerd.

Toch is er zeker veel aan de hand als het gaat om ongelijkheden en uitsluiting in Amsterdam. In de grote steden is de schoolsegregatie sterker, en het schooladvies dus een ticket naar de veronderstelde 'juiste' school van voorkeur. De gevolgen van onder advisering, als het een kind overkomt, of van een relatieve verslechtering van je positie omdat anderen wél worden overgeadviseerd, zijn dus groter, en daarmee meer reden tot zorg en protest. Ook kent de arbeidsmarkt in de steden een sterke polarisatie en hangt er daarmee meer gewicht en status aan opleiding. Een 'hoge' opleiding in een stad biedt veel kansen terwijl een 'lage', of praktische, opleiding al gauw tot minder zekere arbeid leidt in logistiek, schoonmaak, bezorging en horeca. Daarnaast is de woonkwaliteit bij een gelijk laag inkomen in de stad nogal eens minder goed dan daarbuiten, door de kleine en schaarse woningen en soms concentratie van achterstanden in bepaalde wijken, verder versterkt doordat sociale huur voornamelijk nog voor lage inkomens en urgentiegroepen bestemd is. De stad is voor velen een roltrap omhoog, wat een voordeel kan zijn boven een laag inkomen hebben in de periferie, maar de ongelijkheid is ook confronterend. De grote stad kenmerkt zich dan ook door relatieve deprivatie. Uitkomsten in inkomen, kansen en woonkwaliteit zijn al gauw meer gepolariseerd dan elders en kunnen een bron van onbehagen zijn.

Anti-stedelijke rancune

De populistische revolte kan, uitgezoomd, mede gezien worden als een revolte tegen het wereldbeeld dat domineert in menige grote stad. Tegen migratie, tegen multiculturalisme, tegen individualisme en tegen beperkingen qua klimaat en milieu. Het regionale onbehagen kan zich uiten in een sentiment van 'hee wij zijn er ook nog'. Bijvoorbeeld een provincie die ook haar aandeel wil in de cultuursubsidies. Een roep om meer pluriformiteit en afspiegeling, wat kan leiden tot een nieuw evenwicht. Het kan zich echter ook uiten in een rancuneuze ramkoers. De kans bestaat dat stedelijke instituties worden uitgekleeft, wegbezuinigd en gedelegeitmeerd. Aangewakkerd door bewegingen die beweren een volkswil te vertegenwoordigen tegenover elites. Een volkswil is echter altijd pluriform. Evenals dat een zwart-wit tegenstelling stad versus platteland tekort doet aan de vele grijstinten. In deze polarisatie zijn het ook niet altijd de meest representatieve groepen die het woord doen. De kans bestaat dat vooral sterkere lobby's hun voordeel doen met aandacht. De vraag is bijvoorbeeld of een snelle spoorlijn naar een provinciehoofdstad of een verruimde stikstofmaatregel iets doet met onder advisering in de Veenkoloniën. Een risico is dat emancipatie van de periferie uiteindelijk ten koste gaat van aandacht voor de kwetsbaardere gebieden in de Randstad. Zoals eerder het verschuiven van aandacht van klasse naar kleur weer te kort deed aan witte armoede in de periferie. 'Elke regio telt' kopte een recent rapport (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en Raad voor het Openbaar Bestuur, 2023). Een sterk geografisch bewustzijn en oog voor regionale verschillen en ongelijkheden is zeker belangrijk, evenals aandacht voor structurele achterstanden naar migratieachtergrond, gender, seksualiteit en handicap. Maar uiteindelijk gaat het vooral om dat elke burger telt, waarbij een geografische benadering vooral een middel is om die elke burger in beeld te krijgen.

En dit raakt misschien wel aan de tragedie van Afgehaakt Nederland. Als kwetsbare, afgehaakte of onder gerepresenteerde is men uiteindelijk vaak een speelbal in een maatschappelijk debat tussen elites. Vaak ook omdat zelf participeren er niet in zit omdat het leven al zoveel vraagt. Soms is er daarbij het risico om tegen elkaar uitgespeeld te worden. Tegelijk lijkt de problematiek van kwetsbare groepen in centrum en periferie soms ook weer op elkaar. Van Nieuw-West tot Pekela kan sprake zijn van een 'perifere' maatschappelijke positie, het niet aan de knoppen zitten, knoppen die niet voor jou draaien, en plafonds bij het opklimmen op de maatschappelijke ladder. Het is niet voor niets dat zowel PVV als Denk kiezers in de Atlas van Afgehaakt Nederland samen als 'buitenstaanders' zijn weergegeven. Als partijen die minder sterk zijn geïnstitutionaliseerd en kiezers representeren die minder tevreden zijn.

Belangrijk is om oog te hebben voor de wereld buiten Amsterdam, in de media en in organisaties. Een mooi initiatief is bijvoorbeeld de stedenband van Amsterdam met Eemshaven, Heerlen en Sluis. Tegelijk is het belangrijk te waken voor een beeld dat 'alles naar Amsterdam gaat'. De Amsterdamse metrolijnen puilen uit terwijl de infrastructuur in de provincie er vaak piekfijn bij ligt en soms weinig wordt gebruikt. En de stad is een knooppunt voor Nederland dat in belang veel groter is dan haar geringe inwonertal. De kip met de gouden eieren. Gevaar van een anti-stedelijke houding kan ook zijn dat de stad onnodig klein wordt gehouden. Zie de pleidooien voor elk dorp 'een straatje erbij' die kunnen uitmonden in een hoop 'urban sprawl'. Juist het klein houden van Amsterdam kan ertoe leiden dat die kleingehouden stad zodanig overbelast en onbetaalbaar raakt dat het een reservaat voor rijken en toeristen wordt. Een erg grote stad a la Parijs en Londen maakt het contrast met de rest van het land wel heel erg groot, maar een te kleine stad drukt haar bewoners er uit. De roltrap functie en emancipatiemachine (Platvoet en van Poelgeest, 2005) die de stad is gaat dan verloren. Nu nog vrij gemengde wijken zullen gaandeweg steeds meer onder druk komen te staan. Steden

bieden grote voordelen qua sociale mobiliteit en efficiënt ruimtegebruik en duurzaamheid. Dit terwijl urban sprawl op afstand leidt tot files, ruimteverspilling en tot woonmilieus met weinig dynamiek en sociale mobiliteit. Dit pleit voor verdere verdichting en vervlechting van Amsterdam en de MRA, met plek voor iedereen. Omdat elke regio telt, ook Amsterdam.

Bronnenlijst

- De Graeff, J., Agterberg, P., Polman, H., Ter Meer, K., Bussemaker, J., ... Van der Steen, M. (2023). *Elke regio telt. Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, Raad voor het Openbaar Bestuur, Raad voor Volksgezondheid & Samenleving.
- Dekker, P., den Ridder, J., van Echtelt, P. & van Houwelingen, P. (2018). *Burgerperspectieven bericht 4 – 2018*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- De Voogd, J. (2019). *Voer het debat over diversiteit minder slordig en zonder stedelijke bias*. Amsterdam: ScienceGuide. <https://www.scienceguide.nl/2019/02/voer-debat-over-diversiteit-minder-slordig-en-zonder-stedelijke-bias/>
- De Voogd, J. (2017). *Hoe je stemgedrag kunt aflezen aan bakfietsen, rolluiken en schotelantennes*. Amsterdam: De Correspondent. <https://decorrespondent.nl/6368/hoe-je-stemgedrag-kunt-aflezen-aan-bakfietsen-rolluiken-en-schotelantennes/5a02d9cc-5a60-099c-252a-eb642ed1c897>
- EenVandaag (maart 2019). *Amsterdam de minst gemiddelde gemeente van Nederland*. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/amsterdam-de-minst-gemiddelde-gemeente-van-nederland/>
- Guilluy, C. (2019). *Twilight of the elites. Prosperity, the periphery, and the future of France*. New Haven: Yale University Press.
- Ministerie BZK. *Leefbaarometer*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. <https://www.leefbaarometer.nl/home.php>
- Omroep WNL. (2024). Tv-serie *Aangehaakt*. <https://npo.nl/start/serie/aangehaakt>
- Platvoet, L., Van Poelgeest, M. (2005). *Amsterdam als emancipatiemachine*. Bussum: Thoth.
- Van Dam, F., Beets, G., De Jong, A., Manting, D. (2015). *De stad: magneet, roltrap en spons*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Reflectie 3.

Een meervoudig perspectief op wat de stad nodig heeft

Een reactie op
Ondervertegenwoordigd Amsterdam

Femke Kaulingfreks – Wibautleerstoelhouder

Het is een grote uitdaging om de afstand tussen bewoners en de overheid te verkleinen in wijken waar inwoners vaak weinig institutioneel vertrouwen hebben. Politiek filosoof en Wibautleerstoelhouder Femke Kaulingfreks brengt deze opgave terug naar de essentie. Ze laat ons meekijken in een gesprek zonder gedeelde taal: overheid en burgers geven in hun onderling contact andere betekenissen aan dezelfde woorden, omgangsvormen en kennisbronnen. Femke onderschrijft het belang van 'tussenpersonen' als vertalers en doet een oproep aan de gemeente om het sociale weefsel in wijken te verstevigen.

Een meervoudig perspectief op wat de stad nodig heeft

Een reactie op Ondervertegenwoordigd Amsterdam

Femke Kaulingfreks, Wibautleerstoelhouder

Een bewonersavond in Amsterdam Zuidoost. Het thema veiligheid staat op de agenda. De host vraagt welke wensen bewoners hebben aangaande de veiligheid in hun buurt. De jonge vader Ryan neemt het woord. Hij schetst in een paar zinnen het scenario waar hij zich zorgen om maakt. Er wordt in Zuidoost momenteel veel bijgebouwd, maar geen jongerenwoningen, of seniorenwoningen die betaalbaar zijn voor mensen met roots in het stadsdeel. Zij zien zich gedwongen om te verhuizen naar meer betaalbare gemeentes zoals Almere of Purmerend. Omdat oudere buurtbewoners wegverhuizen worden de cultuur en sociale omgangsvormen die vroeger van de Bijlmer een hechte gemeenschap maakten niet meer overgedragen op jongere generaties. Jongeren voelen zich wel verbonden met hun buurt, maar weten ook dat er dicht bij huis geen kans is op het opbouwen van een zelfstandige wooncarrière. Ze hangen op straat, maar tonen weinig verantwoordelijkheid voor hun omgeving. De kinderen van Ryan gaan naar een basisschool waar de kwaliteit van het onderwijs al jaren onder de maat is en ouders zich regelmatig gediscrimineerd voelen. “Ze gaan er vanuit dat onze kinderen toch geen rechter of directeur worden,” zegt hij bitter. Voor Ryan begint veiligheid bij sociale controle in je directe omgeving. En sociale controle ontstaat in een gemeenschap van mensen die naar elkaar omzien en weten wat hun gedeelde geschiedenis, cultuur, normen en waarden zijn. Maar hoe moeten zijn kinderen veilig opgroeien in een wijk waar de docenten op school hen zien als dom of kansarm, waar geen ouderen meer wonen die hen kunnen leren hoe je met elkaar om hoort te gaan, waar geen jongeren meer wonen die als rolmodellen voor ze kunnen fungeren, en waar de nieuwe burens geen tijd hebben voor een praatje omdat ze met hun drukke baan een hoge hypotheek moeten betalen? “Hoe kunnen we een community bouwen als mensen weg moeten verhuizen?”, vraagt Ryan zich af: “Alles wat Zuidoost maakt wordt uit Zuidoost weggehaald.”

Na afloop van de bewonersavond spreek ik Anton. Hij is beleidsmaker in het veiligheidsdomein en werkt in de Stopera. Ik vraag wat hij van de bewonersavond vond. “Ach”, zegt hij met een lichte zucht, “het is altijd goed om bewoners hun verhaal te laten doen, maar persoonlijk had ik er niet zoveel aan. Het gesprek ging namelijk helemaal niet over veiligheid”. Ik vraag waar hij op had gehoopt. Hij noemt een aantal van de zorgwekkende dossiers waar hij zich elke werkdag weer het hoofd over breekt: straatroven, woninginbraken, messengeweld onder jongeren en de toename van aanslagen op woningen en bedrijven met explosieven. Hij had graag willen horen welke wensen bewoners hebben als het gaat om deze risico's, maar behalve één bewoner die vroeg om meer camera's in de strijd tegen het toegenomen aantal auto inbraken heeft niemand het over criminaliteit gehad. Ik merk op dat veiligheid in de beleving van de aanwezige bewoners blijkbaar niet in de eerste plaats over criminaliteit gaat, maar juist over de preventie daarvan in het alledaagse stedelijke leven: veiligheid gaat voor hen over betaalbare woningen, goed onderwijs en terugkerende sociale contacten in de openbare ruimte. Dat begrijpt Anton wel, maar het zijn allemaal zaken waar hij in zijn functie niets aan kan doen, verzucht hij. Terwijl hij de bewoners wel heel graag van dienst wil zijn. Veel is afhankelijk van landelijk beleid waar hij geen invloed op heeft

en zijn collega's die wél gaan over huisvesting of onderwijs waren er vanavond niet, want die zijn niet uitgenodigd voor een bewonersavond over veiligheid...

De perspectieven van Ryan en Anton laten goed zien hoe de ervaren afstand ontstaat tussen bewoners en de overheid in wijken aan de randen van de stad, waar mensen minder vaak stemmen en weinig institutioneel vertrouwen hebben. Ik onderzoek in 2024 de relatie tussen de ontwikkelingen rond het Masterplan Zuidoost en de ambitie om meer community based te werken. Het Masterplan Zuidoost is bedoeld om langetermijnbeleid te maken dat het welzijn van bewoners in het stadsdeel structureel moet verbeteren op meerdere gebieden, zoals veiligheid, wonen en kansen voor de jeugd. De wensen en behoeftes van bewoners staan nadrukkelijk centraal in het Masterplan. Daarom hebben zowel de overheid als bewoners de wens dat het Masterplan in cocreatie met bewoners, organisaties die actief zijn in het stadsdeel en de gemeente wordt ontwikkeld. Dit lukt in de praktijk nog onvoldoende omdat de ervaringen en perspectieven van bewoners en die van beleidsmakers regelmatig ver van elkaar afstaan. Beleidsmakers focussen, vaak met de beste bedoelingen, op risico's en problemen. Ze werken vanuit hun eigen expertise en gespecialiseerde beleidsterrein aan oplossingen of aanpakken die niet altijd aansluiten bij de belevingswereld van bewoners. De kaders en procedures die voor hen werkbaar zijn, zijn daarbij leidend. Terwijl bewoners juist op zoek zijn naar out of the box oplossingen voor ervaren achterstelling en ongelijkheid, omdat de bestaande kaders en procedures voor hen uitsluitend werken. Zij bekijken de uitdagingen in hun wijk vanuit een integraal perspectief: voor hen hangen veiligheid, onderwijs, huisvesting en armoede allemaal met elkaar samen. Bovendien benadrukken zij vaak in de eerste plaats de behoefte aan het versterken van lokale gemeenschappen en het erkennen en koesteren van de aanwezige capaciteiten in de buurt, voordat het over risico's en problemen gaat. Ze willen niet als 'intergenerationeel kwetsbaar' gezien worden en zoeken naar mogelijkheden om de kracht van gemeenschappen juist intergenerationeel over te dragen. Bovendien willen ze niet dat de overheid voor hen beslist wat goed voor ze is, maar zelf aangeven welke voorzieningen voor hen betekenisvol zijn. Ze verlangen naar een overheid die zich meer dienend dan voorschrijvend opstelt.

Wat kan nu helpen om Ryan en Anton dichter bij elkaar te brengen in hun gedeelde wens om complexe, stedelijke problemen aan te pakken?

Ten eerste is het van belang om te investeren in het sociale weefsel van de stad. In de stadsdelen Zuidoost, Nieuw-West en Noord bestaan veel informele zorgnetwerken, voedselinitiatieven en ontmoetingsplekken die steun bieden aan bewoners die weinig vertrouwen hebben in instituties, of hun weg niet kunnen vinden in het bureaucratische bos van aanvragen voor formele ondersteuning. Deze informele steun ontstaat vaak op onverwachte plekken zonder eenduidige functie. Een lingeriezaak kan een plek zijn waar je als vrouw in een beschermde, anonieme setting advies kan inwinnen over je schulden. Een kickboksclub kan een plek zijn waar je als puber hulp krijgt bij je huiswerk. De kringloopwinkel kan een plek zijn waar je als oudere dame koffie drinkt met leeftijdsgenoten en ideeën uitwisselt voor uitstapjes met de kleinkinderen. Al deze plekken maken onderdeel uit van de sociale infrastructuur van een stad. Eric Klinenberg beschrijft in zijn boek 'Palaces for the People' (2018) het belang van een sterk stedelijk sociaal weefsel in tijden van crisis. Willen we toekomstige crises het hoofd kunnen bieden, en polarisatie en kansenongelijkheid tegen gaan, dan hebben we een grote diversiteit aan plekken nodig waar mensen uit verschillende sociale klassen elkaar kunnen ontmoeten en op een laagdrempelige manier, in hun eigen buurt, toegang kunnen krijgen tot publieke voorzieningen. Deze plekken fungeren als knooppunten waar de relatie tussen burger en overheid concreet vorm krijgt, maar waar bewoners ook elkaar ondersteunen en

van informatie voorzien. Het kunnen plekken zijn waar de intergenerationale overdracht van lokale geschiedenis, cultuur en omgangsvormen plaats vindt die Ryan zo belangrijk vindt. Het kunnen ook plekken zijn waar beleidsmakers als Anton inzicht krijgen in de integrale manier waarop bewoners de veranderingen in hun buurt ervaren, omdat verschillende levensbehoeftes en informele kennisbronnen bij elkaar komen. Het is belangrijk dat de overheid de knooppunten in het stedelijk sociaal weefsel leert herkennen en faciliteren, juist ook als het om plekken gaat waar informele ondersteunende praktijken vorm krijgen. Ook op meer geïnstitutionaliseerde ontmoetingsplekken zoals bibliotheken en buurthuizen komen de werelden van verschillende groepen bewoners samen en leren mensen elkaars behoeftes kennen. Hier kan onderling vertrouwen ontstaan tussen burger en overheid, maar ook tussen burgers onderling.

Ten tweede is het van belang om te investeren in de rol die 'tussenpersonen' kunnen spelen in het bij elkaar brengen van bewoners en overheid. De ervaren afstand tussen gespecialiseerde beleidsmakers als Anton die werken in de Stopera en bewoners van Zuidoost zoals Ryan is vaak te groot om in één keer te overbruggen. Om het vertrouwen van bewoners in de overheid te versterken is een 'keten van vertrouwen' nodig die bestaat uit verschillende schakels. We hebben speciale aandacht nodig voor de rol van 'tussenpersonen' hierin, die bewoners en instituties met elkaar kunnen verbinden: zoals frontliniewerkers in het onderwijs, sociaal en veiligheidsdomein, informele sleutelfiguren en ambtenaren met een gebiedsgerichte of outreachende functie. Het zijn deze mensen waar zowel Ryan als Anton regelmatig contact mee hebben, en die hun verschillende perspectieven kennen en kunnen duiden. Zij opereren tussen de alledaagse, geleefde realiteit van bewoners in de wijk, en de organisatorische en beleidsmatige processen van ambtenaren en andere institutionele partners. Ze zijn er vaak van overtuigd dat kennis uit de wijk en van de straat het verschil kan maken om de inspraak van bewoners te versterken, en kansenongelijkheid en armoede te doorbreken. Tegelijkertijd zien ze ook dat samenwerkingen voor nieuwe beleidsoplossingen vaak niet lukken, vanwege impliciete aannames over de starheid van ambtelijke procedures of het gebrek aan professionaliteit van bewoners en een gebrek aan wederkerigheid, continuïteit en gedeelde uitgangspunten in de samenwerking. We zouden nog veel meer inzicht kunnen opdoen in de manier waarop zij 'vertalen' tussen de taal, omgangsvormen en kennisbronnen van bewoners en beleidsmakers. Wanneer tussenpersonen erkend worden in hun positie en gefaciliteerd worden om hun werk goed te doen, ook als dat niet in één hokje past, dan kan de keten van vertrouwen verstevigd worden. Hiervoor zullen bewoners en representanten van de overheid samen op zoek moeten gaan naar 'tussenruimtes' waarin ze elkaar op een gelijkwaardige basis kunnen ontmoeten en samen kunnen werken aan het herstellen van historisch gegroeide machtsongelijkheden en sociaaleconomische achterstelling. Wellicht dat er in die tussenruimte dan een gesprek over een thema als veiligheid kan ontstaan dat voor zowel Ryan als Anton betekenisvol is en aanknopingspunten biedt voor concrete handelingsperspectieven.

Bronnenlijst

Kaulingfreks, F. (2023). *Op de drempel van de stad: Hoe de stad vorm krijgt in tussenruimtes*. Oratie Wibautleerstoel. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. <https://pure.uva.nl/ws/files/167724217/Oratietekst.pdf>

Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the people: How social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. New York: Crown.

